

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÇİVİ YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA GÜMÜŞ
MADENİ VE KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Özlem TOĞRUL KILIÇ

Danışman

Dr.Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU

NEVŞEHİR

Haziran 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Özlem TOĞRUL KILIÇ

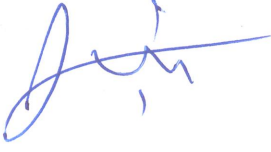

KILAVUZA UYGUNLUK ONAYI

“Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Anadolu’da Gümüş Madeni ve Kullanımı” adlı yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

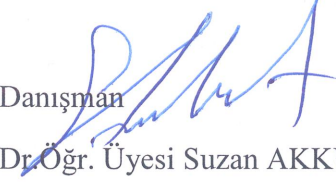
Tezi Hazırlayan

Özlem TOĞRUL KILIÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Unvanı Adı SOYADI, İmza

Dr. Öğr. Ü. Suzan AKKUŞ MUTLU
(BBY)

KABUL VE ONAY

Dr.Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU danışmanlığında Özlem TOĞRUL KILIÇ tarafından hazırlanan “Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Anadolu’da Gümüş Madeni Ve Kullanımı” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

11.../06.../2019

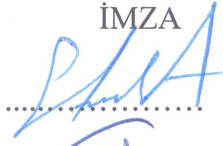

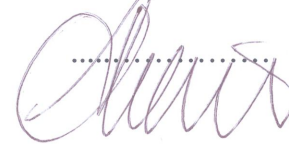
JÜRİ

Danışman: Dr.Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU

Üye : Doç. Dr. Veli ÜNSAL

Üye : Doç. Dr.Ahmet OĞUZ

İMZA

.....

.....

.....

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 29/08/2019 tarih ve 201934820 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

29.../08.../2019

Doç.Dr.Vedat AKTEPE

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans tezim boyunca sorularıma en kısa zamanda dönüt veren, kıymetli ve saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU'ya, eşsiz kaynaklarıyla zenginlik sunan Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü'ne ve ortamıyla akademik çalışmalarına destek veren İSAM'a, yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Çiğdem AGKOÇ'a, çalışmam için zamanından ödün veren eşim Remzi KILIÇ ve oğlum Mehmet Diren KILIÇ'a teşekkür ederim.

ÖZET
ÇİVİ YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA GÜMÜŞ
MADENİ VE KULLANIMI

Özlem TOĞRUL KILIÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran 2019

Danışman: Dr.Öğr. Üyesi Suzan AKKUŞ MUTLU

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Anadolu'da M.Ö. II. Binyıl'da ve M.Ö. I. Binyıl'da Anadolu'da gümüş madeninin kullanım alanlarını belirlemek ve açıklamaktır.

Çalışmamızda, M.Ö. II. Binyıl'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ve Hitit Dönemi, M.Ö. I. Binyıl'da Urartu, Lidya ve Frig döneminde gümüş madenini konu alan çivi yazılı belgeler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Tezimizde bulunan borç senetleri, mahkeme kayıtları, kaplar ve takılarda gümüş madeninin kullanılması ile ilgili önemli kaynaklardır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde M.Ö. II. Binyıl'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan bahsettikten sonra bu dönemde gümüş madeninin kullanım alanları olan ganimet olarak ele geçen gümüş madeni, kumaş ticaretinde gümüş madeninin kullanılması, borç senetlerinde, vergilerin ödenmesinde, mahkeme kayıtlarında evlenme-boşanma davalarında ve takıların yapımında gümüş madeninin kullanımlarına değinilmiştir. Hititler Döneminde değişim aracı olarak, eğitim giderlerinde, büyü-kült uygulamalarında, kapların ve takıların yapımında gümüş madeninin kullanımından bahsedilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, M.Ö. I. Binyıl'da Lidya, Frig ve Urartular'ın gümüş madenini kullanım alanlarından bahsedilmiştir.

Lidyalılar döneminde gümüş kaplar, gümüş takılar ve Lidya nekropollerinde ele geçen gümüş eşyalara değinilmiştir. Frig döneminde ilk gümüş sikke örneklerinden bahsedilmiştir. Urartular döneminde gümüş madeninin günlük yaşam gereçlerinde kullanılmasından bahsedilerek gümüş madeninden yapılan takı örneklerine değinilmiştir.

Gümüş madeni, Anadolu'da birçok alanda kullanılan önemli bir madendir. Değişim aracı olarak kullanılan temel madenlerden biri olan gümüş, daha sonraki yıllarda günlük yaşamda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Tezimizde günümüze kadar yapılan kazılardaki verilere göre kullanım alanları belirlenmiştir. Yapılacak kazılara göre gümüş madeninin farklı kullanım alanlarında ortaya çıkabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Gümüş, Maden, Ticaret, Hitit.

ABSTRACT

SILVER MINE AND ITS USAGE IN THE ANCIENT ANATOLIA IN THE LIGHT OF THE CUNEIFORM SOURCES

Özlem TOĞRUL KILIÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Studies

Department of History, Postgraduate, June 2019

Advisor: Dr. Suzan AKKUŞ MUTLU

The purpose of this study, which is prepared as a Master Thesis, is to determine and explain the usage areas of the silver mine in Anatolia in the 2nd and the 1st Millennium BC.

In this study, the cuneiform sources about the silver mine during the 2nd Millennium BC Assyria and the Hittite Periods, and the 1st Millennium BC Urartian, Lydian and Phrygian Periods are used as the main source. Debt securities, court records, containers and jewelry are other important sources for the use of the silver mine.

The study consists of two parts. In the first part, after mentioning the era of Assyrian Trade Colonies in the 2nd Millennium BC, the usage areas of the silver mine in this period such as fabric trade, debt securities, payment of taxes, court records, marriage-divorce cases and the construction of jewelry are mentioned. In the period of the Hittites, the use of silver mine as a tool of barter, in the construction of pots and jewelry, in education expenses, in magic-cult applications, is mentioned.

In the second part of this study, the usage areas of the silver mine during the 1st Millennium BC Urartian, Lydian and Phrygian periods are mentioned. During the Urartu period, after presenting the use of the silver mine in daily living utensils, the samples of jewelry made from the silver mine are mentioned. The Lydian silver ware, silver jewelry and silver items found in necropolises are depicted. Finally, the samples of the first silver coins in Phrygian period are mentioned.

Silver mine is an important mineral used in many areas in Anatolia. Silver, which was one of the primary goods for exchange, has been used frequently in daily life in later years. In the study, the usage areas have been determined according to the data obtained from the excavations until today. Future excavations may unearth different usage areas of the silver mine.

Key Words: Anatolia, Silver, Mine, Trade, Hittite.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	i
KILAVUZA UYGUNLUK ONAYI	ii
KABUL VE ONAY	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	6
BİRİNCİ BÖLÜM	11
M.Ö. II. BİNYILDA ANADOLU'DA GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI	11
1.1.Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Gümüş Madenin'in Kullanım Alanları	11
1.1.1.Ganimet Olarak Ele Geçen Gümüş Madenleri	13
1.1.2. Kumaş Ticaretinde Gümüş Madenin'in Kullanılması	15
1.1.3.Borç Senetlerinde Gümüş Madenin'in Kullanılması	18
1.1.4.Değişim Aracı Olarak Gümüş Madenin'in Kullanılması	22
1.1.5. Köle Satış Fiyatlarında Gümüş Madenin'in Kullanılması	25
1.1.6.Gümüş Madenin'in Vergi Olarak Ödenmesi	26
1.1.7.Mahkeme Kayıtlarında Geçen Gümüş Madeni	28
1.1.8. Evlenme, Nafaka ve Boşanma Davalarında Gümüş Madenin'in Para Olarak Kullanılması	31
1.1.9.Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Gümüş Madenin'in Günlük Hayatta Kullanımı ...	32
1.1.10.Takı Yapımında Gümüş Madenin'in Kullanılması	34
1.1.11.İğne	36
1.1.12.Broş	36
1.2. HİTİTLER DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI	36
1.2.1. Değişim Aracı Olarak Gümüş Madenin'in Kullanılması	38
1.2.2. Eğitim Giderlerinde Gümüş Madenin'in Kullanılması	40
1.2.3. Zanaat Mesleklerinde Gümüş Madenin'in Kullanılması	41
1.2.4. Ceza Affında Gümüş Madenin'in Kullanılması	41

1.2.5. Gümüş Madeninini Vergi Olarak Ödenmesi	43
1.2.6. Büyü ve Kült Uygulamalarında Gümüş Madeninini Kullanımı	43
1.2.7. Gümüş Takılar	45
1.2.8. Gümüş Levha	46
1.2.9. Gümüş Mühürler	46
1.2.10. Kapların Yapımında Gümüş Madeninini Kullanılması	46
İKİNCİ BÖLÜM	44
M.Ö. I. BİNYILDA ANADOLU'DA GÜMÜŞ MADENİ KULLANIM	
ALANLARI	44
2.1. FRİGLER DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI	44
2.1.1. Gümüş Fibulalar	45
2.2. LİDYALILAR DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI	46
2.2.1. Lidya Nekropollerinde Bulunan Gümüş Eşyalar	47
2.2.2. Gümüş Takılar	48
2.3. URARTULAR DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI	49
2.3.1. Ganimet Olarak Ele Geçen Gümüş Madenleri	49
2.3.2. Gümüş Madeninini Vergi Olarak Ödenmesi	50
2.3.3. Yapı Temellerinde Gümüş Madeninini Kullanılması	52
2.3.4. Urartu Nekropollerinde Bulunan Gümüş Eşyalar	52
2.3.5. Bakrač Örneklerinde Gümüş Madeninini Kullanımı	52
2.3.6. Kupa ve Testi Örneklerinde Gümüş Madeninini Kullanımı	53
2.3.7. Takı Sanatında Gümüş Madeninini Kullanımı	53
2.3.7.1. Gümüş Madalyonlar	54
2.3.7.2. Gümüş Pektoraler	54
2.3.7.3. Gümüş Süs İğneleri	55
2.3.7.4. Gümüş Bilezikler	56
2.3.7.5. Gümüş Küpeler	57
2.3.7.6. Gümüş Yüzükler	57
2.3.8. Gümüş Mühürler	58
SONUÇ	59
KAYNAKÇA	63
EKLER	76
ÖZ GEÇMİŞ	88

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. t.	: Adı geçen tez
AKT	: Ankara Kültepe Tabletleri
ArAn.	: Archivum Anatolium-Anadolu Arşivleri
BIN	:Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
CHD	:Chicago Hittite Dictionary
Çev.	: Çeviren
DTCFD.	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
Gr.	: gram
Haz.	: Hazırlayan
KBo	:Keilschrifttexte aus Boghazköi
Kg.	:kilogram
Kt.	: Kültepe Tabletleri
MTA	:Maden Teknik Arama
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
SBED.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tercümelerde Kullanılan İşaretler

[x]: Metin yüzeyinde kaybolmuş işaretleri gösterir.

[ ]: Orijinal metinde kırık olan yerleri gösterir.

[( )]: Metnin tahrip olmuş kısımlarının, duplikat ya da paralel metinler aracılığıyla tamamlandığına işaret eder.

[..]: Kırık metin yerlerinde sayısı yaklaşık hesaplanabilen işaretleri gösterir.

( ): Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveyi gösterir.

GİRİŞ

Anadolu, kuzey doğusunda Kafkaslar, doğusunda Transkafkasya ve İran, güneyinde Mezopotamya ve Suriye batısında Balkanlar ile kurulan ilişkiler sonucu çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır.¹

Anadolu'ya M.Ö. III. Binyıl'da göç eden Hint-Avrupa topluluğundaki Luvi kabileleriyle akraba olan Hititler, Anadolu'ya gelip Kızılırmak havzasına yerleşmişlerdir. M.Ö. II. Binyıl'da 1700'lerde merkezi Hitit kenti Kussara olan ilk Hitit devletini Hattuşili kurmuştur. M.Ö. 1600'lerde I. Hattuşili'nin Arzava ve Halep'i almasıyla devletin ekonomisine büyük katkı sağlayan Akdeniz ticareti, Hititler'in eline geçmiştir.² Daha sonra Mitanni Devleti, Anadolu'da Hititler'in genişlemesini engellemiş ve içeride yaşanan sülale mücadeleleri Hitit Devleti'nin gücünün gerilemesine neden olmuştur. Kısa süren bu dönemden sonra Yeni Hitit Devleti hemen hemen bütün Anadolu'yu hakimiyeti altına almış büyük devlet statüsü kazanmıştır. Güneydoğu kıyılarındaki Mitanni egemenliğinde olan Kizzuwatna bölgesi de dahil olmak üzere güney ve Orta Anadolu'yu yeniden egemenliği altına almışlardır. On dokuzuncu hanedan döneminde Mısır'ın Suriye'ye arka arkaya düzenlediği seferler M.Ö. 1274'te³ Mısır kralı Ramses'le Hitit kralı Muvattalli arasındaki Kadeş savaşına yol açmıştır. Asurlular'ın Önyasya'da güçlenmesiyle birlikte Kadeş Antlaşması olmuştur.⁴ Federal yapıdaki Hitit Devleti, M.Ö. 1200'lü yıllarda Ege göçleri ile gelen Deniz kavimleri istilasına uğrayarak Anadolu'daki hakimiyetini kaybetmiştir.⁵

M.Ö. II. Binyıl'da Anadolu, Asurlu tüccarlar sayesinde yazıyla tanışmış ve böylelikle tarihi devirler Eski Anadolu'da başlamıştır.⁶ Mezopotamya'da M.Ö. 2000 yıllarından 612 yılına kadar varolan Asurlular, önce şehir devleti iken M.Ö. I.

---

¹Yener Duran, Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelenmesinde Yeni Bir Yaklaşım, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2003, 14.

²Bülent İplikçioğlu, **Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, 1994, 72. , Ekrem Memiş, **Eski Çağ Türkiye Tarihi**, Konya: Çizgi Yayınevi, 9.Baskı, 2009, 92.

³ İplikçioğlu'na göre bu tarih M.Ö. 1285.

⁴ Marc Van De Mieroop, **Antik Yakındoğu'nun Tarihi**, Ankara: Dost Yayınları, 2006, 189.

⁵ İplikçioğlu, 73.

⁶ Ahmet Kartalkanat, Anadolu'da Madencilik Tarihi; Kütahya-Gümüşköy'de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları", **MTA Dergisi**, S:137, 92.

Binyıl'da Mezopotamya ve Mısır'ı içine alan imparatorluk kurmuşlardır.⁷ Asurlular, Kuzey Mezopotamya'da Eski Asur Devletini kurdukları ilk yıllarda Asur pazarlarına Babil'den ve Mezopotamya dışından gelen mamul maddelerle mübadele etmek üzere Orta Anadolu'da ticari teşkilat kurmuşlardır. Bu ticari teşkilat ile ilgili Asur dönemine ait birçok sayıda tablet bulunmuştur.⁸ Asurca tabletlerin Anadolu'da bulunmasından sonra, bunlara Grek-Roma'nın sahaya verdiği isme göre, Kapadokya Tabletleri ve bunların ait oldukları toplum ve içeriğinin anlaşılmaya başlanmasıyla birlikte bu döneme Asur Ticaret Kolonileri adı verilmiştir. Büyük kısmı Kayseri'nin 20 km. kuzey doğusundaki Kültepe Karahöyük'te çıkan tabletlerde kaydedilen eski Kaniş'in yani ticaret Kolonisinin Orta Anadolu'daki merkezinin burası olduğu tespit edilmiştir.⁹ M.Ö. 1700 yıllarında Anadolu'da büyük bir yangın çıkınca Yukarı Mezopotamya ve Anadolu arasındaki koloni ticareti de sona ermiştir.¹⁰

Anadolu'da M.Ö. I. Binyıl'da Trakya'dan göç eden ve başkentleri Ankara'ya yaklaşık 20 km mesafede bulunan Gordion olan Frigler, tarih sahnesine çıkmışlardır. Frigler göçebe halinde Anadolu'yu katetmiş ve Fırat'ı geçerek Kummuhi bölgesini ele geçirmişlerdir. Frigler batıda Lidya bölgesinde hakimiyet kurmuşlardır. Asur kaynaklarında Muşki olarak geçen Frigler,¹¹ M.Ö. 1100'lerde Asur kralı I.Tiglatpileasar tarafından püskürtülmüş veya Asur Devleti'ne tabi kılınarak Asur topraklarına dahil edilmiştir. M.Ö. 696-695 tarihinden sonra Güney Rusya'dan gelen Kimmerler tarafından yıkılmıştır. Frigler bu istiladan sonra siyasi bağımsızlığını bir

⁷ Hüseyin Sever, Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C:31, S:1-2, 1987, 421.

⁸ Salih Çeçen, Koloni Devri Anadolu'sunda, Tarihi Ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C:35,S:1, 1990, 49.

⁹ Hüseyin Sever, Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi Ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C:35, S:2, 1991, 247.

¹⁰ İ. Banu Doğan, **Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanay Yayınları, 2012, 77.

¹¹"Kimliği tartışmalı olan Frigler, bazı araştırmacılara göre *çeşitli konfederasyonlardan oluşmuştur. Bu iddiaya göre batıda merkezi Gordion olan Frigler, Doğu ve Güneydoğu bölgesinde Muşkiler ve Tabal krallığı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre ise, Grek kaynaklarında geçen Mita adı Frigyalı Midas'ın Asurcası ismidir. Kaynaklara göre Midas, bölgedeki konfederasyonları bir araya getirerek merkezi devlet kurmuştur. Bu düşünceler, Asur kaynaklarında bahsedilen Muşkili Mita ile Grek kaynaklarındabahsedilen Frigyalı Midas'ın krallık yılları uymakta ve anlatılanların uyuşmasına dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Muşkilerin Frigler, kralları Mita'nın da Midas olabileceği hususunda fikirler ortaya atılmıştır.*" Suzan Akkuş Mutlu, Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya Hükmetme Çabaları, **Akademik Bakış Dergisi** S: 51, 2015, 538.

daha kazanamamış ve M.Ö. 547-546'ya kadar Batı Anadolu'da varolan Lidya Devleti'nin egemenliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır.¹²

Orta Anadolu'da Frig Devleti son dönemlerindeyken, merkezi bugünkü Manisa-Sardes olan Batı Anadolu'da Lidya Devleti ortaya çıkmıştır. Herodotos'a göre, Lidya Devleti'ni kuran Heraklitler olmuştur. Giges döneminde ise Mermenatlar sülalesi iktidarı ele geçirmişti. Giges, kendi kıyılarındaki Helen kentlerinin güçlenmesini önlemek amacıyla, Miletos, Smyrna(bugünkü İzmir), Kolophon şehirleri üzerine ordu göndermiştir. Giges daha sonra Batı Anadolu'ya istilalar yapan Kimmerlere karşı Asur kralına bir elçilik heyeti göndererek yardım istemiştir. Asurbanipal'ın M.Ö. 668-626'da Kimmerlerle sulh yapması, Giges'in Mısırlılarla ittifak kurmasına neden olmuştur.¹³ Lidya Devleti, M.Ö. 547'de Persler tarafından yıkılmıştır. Başkent Sardes, bu bölgede kurulan Pers Satraplığının merkezi olmuştur.¹⁴ Lidyalıların insanlık tarihine en büyük hizmeti ilk para örnekleri olan sikkelerdir. Paktalos Nehri'nin alüvyonlarında nabit olan altın-gümüş alaşımı olan elektrondan basılan ilk paralardır.¹⁵

M.Ö. 9. yy' dan itibaren Mezopotamya ve Anadolu tarihinde etkin olan Urartu ile ilgili ilk bilgiler I. Salmanasar'ın Asur tapınağının yapımını tekrar inşa ettiğini belirten kayıta mevcuttur. I. Salmanasar'ın belgede Uruadri olarak bahsetmesi Urartu adının ilk olarak geçtiği belge olarak kabul edilmektedir.¹⁶ I. Salmanasar'ın yazıtına göre Uruadri ülkesi sekiz ülkeden ve adı bilinmeyen 51 kentten oluşmaktaydı.¹⁷ I. Salmanasar'dan sonra Asur devletinin başına geçen Salmanasar'ın veliahtı olan oğlu I.Tukurti-Ninurta kendisine ait kitabelerde, Doğu Anadolu'daki Nairi ülkelerini zaptettiğini ve Van gölü kıyılarındaki devletleri egemenliği altına alarak haraca bağladığını belirtmektedir. Uruadri ve Nairi feodal beyliklerinin devlet olarak birlik kurmaları M.Ö. 9. yy'ın ortalarında Kral I. Sarduri döneminde

---

¹² İplikçioğlu, 77-78.

¹³ Memiş, 214-215.

¹⁴ İplikçioğlu, 77.

¹⁵ Zerrin Karakuzulu, Anadolu'da İlk Çağ Medeniyetlerinin Gelişimini Destekleyen Coğrafi Şartlar VeTürkiye'nin Bugünkü Coğrafi Potansiyelini Doğru Kullanabilmesinin Önemi, I.Cilt, *Atatürk Kültür, Dil VeTarih Yüksek Kurumu*, Ankara 2011, 389.

¹⁶ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:77, 1994,1.

¹⁷ Çilingiroğlu, 5.

gerçekleşmiştir.¹⁸ Urartu kralları M.Ö. 8. yy'da hakimiyet alanlarını bugünkü Gürcistan ve Halep bölgesine kadar genişletmişlerdir. Daha sonra Asurlular ve Kimmerler Urartu coğrafyasında güçlenerek bölgede hakimiyet kurmuşlardır. M.Ö. 600'den sonra da İskitler ve Medler tarafından Urartu Devleti'ne son verilmiştir.¹⁹ Urartu, Anadolu ve Eski Çağ Önasya dünyasının en güçlü madencilik krallığı olarak kabul edilmiştir. Doğu Anadolu'da altın, gümüş, kurşun ve özellikle demir madeni yataklarının büyük bir kısmı Eski Çağ da ilk kez Urartu Krallığı döneminde işlenmeye başlanmıştır.²⁰

Anadolu'da madencilik tarihinde günümüzden 10.000 yıl önce Anadolu insanının bakır külçeleri toplayıp küçük nesnelere yaptığını, Neolitik Dönem sonunda bakırı ergitme²¹ yoluyla kullanmaya başladığını ve böylece ekstraktif metalurjinin²² temelini attıkları görülmüştür. Sonraki dönemlerde maden yataklarına ulaşılarak bakır madeni haricinde altın, gümüş, kurşun gibi yeni metaller keşfedilmiş, yeni alaşımlar denenmiştir.²³ Anadolu Madenciliği, M.Ö. 8.200 öncesi Hazırlık Aşaması, M.Ö. 8.200 sonrası Başlangıç Aşaması, M.Ö. 5.000 sonrası Gelişme Aşaması, M.Ö. 4.000 sonrası Yapılanma-Deneyim Aşaması, M.Ö. 2.800 sonrası Endüstri Aşaması (Tunç ve Demir Çağları) olarak beş aşama olarak belirlenmiştir.²⁴

M.Ö. 4000-3000'lerde kurşun ve gümüş daha sonra ise altın insanlık tarihinde yerini alarak günlük yaşamda görülmeye başlanmıştır. İlk gümüş buluntular Anadolu'da Elazığ-Korucutepe ve Denizli-Beycesultan gibi yerleşkelerde bulunmuştur. Zengin gümüş maden yataklarına sahip Anadolu'da, maden yataklarından yapılan üretim Anadolu'nun ihtiyacını karşıladığı gibi doğuda İran, güneyde Irak ve Suriye'ye ihraç edilmiştir. Anadolu'da en büyük gümüş üretimi yapan yerlerin başında, Batı Anadolu'da Uşak-Güre ile Kütahya bölgesi, Orta Anadolu'da Ankara-Işıklıdağ, Orta Karadeniz Bölgesinde Amasya Gümüşhacıköy, Doğu Karadeniz bölgesinde Bayburt, İspir ve Gümüşhane, Orta Fırat Bölgesinde Malatya ve Elazığ gelmektedir.²⁵ MTA

---

¹⁸ Memiş, 198-199.

¹⁹ İplikçioğlu, 109.

²⁰ Ahmet Kartalkanat, Anadolu'da Madenciliğin Tarihçesi; Kütahya-Gümüşköy'de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları, *MTA Dergisi*, S:137, 93.

²¹ Metalleri, katı durumdan sıvı duruma geçirme işlemi.

²² Ekstraktif metalurji, cevherden metalin özünü çıkararak, arındırır ve geri dönüşümünü sağlar.

²³ Ünsal Yalçın, Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış, *MTA Dergisi*, S:9, 2016, 100.

²⁴ Yalçın, 94.

²⁵ Kartalkanat, 93-95.

tarafından yapılan araştırmalarda Anadolu'da günümüzde kullanılmaya devam edilen gümüş maden kaynakları: Karadeniz: Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Gümüşhacıköy; Toroslar: Niğde-Ulukışla, Bolkardağ – Madenköy – Kildere – Gümüş, Elazığ; Keban, Batı Anadolu: İzmir, Çanakkale Balya, Altınumaralık, Gümüldür, Sofular bu kaynaklar arasında Bolkarda gümüş madenlerinin eski devirlerde kullanıldığını gösteren kanıtlar ele geçmiştir. Ancak Orta Anadolu'da bulunan Kayseri Sivas arasındaki Akdağ Madeni Hattı için ayrı bir öneme sahiptir. Anadolu'daki Asurlu tüccarlar kalay ve dokuma satıp kurşun gümüş ve altın alarak Asur'a dönmüşlerdir.²⁶

Doğada nabit ve cevher olarak bulunan saf gümüş oldukça azdır. Doğal olarak bulunan eritildiğinde kullanılması güç olan gümüş,²⁷ iki aşamalı bir işlem sonucunda elde edilir. Birinci aşama gümüş içeren kurşun cevherinin eritilmesi ile kurşun-gümüş metallere dönüşen bir alaşım elde edilir. Bu alaşımdan gümüşün ayrılması ise kupelasyon denen bir işlem ile gerçekleştirilir. Bu işlem sırasında kurşun oksitlenir ve geride kalan rafine gümüş çökeler.²⁸

Altın ve gümüş ilk kullanılmaya başlandığında doğada nabit olarak ele geçen külçelerden eserler üretilmiş, kupelasyon gümüş nesne üretiminde artış sağlamıştır. Altın ve gümüşün döküm eserlerde kullanılması M.Ö. II. Binyıl'ın ilk çeyreğinde Asur Ticaret Kolonileri çağında görülür. Daha gelişmiş atölyeler bir Lidya şehri olan Manisa- Sard'da ortaya çıkarılmıştır. Gümüş ergitme teknikleri, M.Ö. II. Binyıl sonlarında giderek gelişme göstermiş ve bu sürecin devamında gümüş, kapalı fırın düzeneğinde içeriğindeki diğer madenlerin buharlaştırılmasıyla tasfiye edilmeye başlamıştır.²⁹

---

²⁶ Songül Kısıklı, M.Ö. II. Binde Orta Anadolu Madencilği veOrta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Aydın 2006, 59.

²⁷ Kısıklı, 56.

²⁸ Jesus Prentiss De veDarden Gonca, Antik Madencilik Hakkında Arkeolojik VeJeolojik Görüşler, **MTA Dergisi**, S:151, 2015, 243.

²⁹ Çağrı Murat Tarhan, Urartu Maden Teknolojisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, 82.

BİRİNCİ BÖLÜM

M.Ö. II. BİNYILDA ANADOLU'DA GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI

1.1.Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Gümüş Madenin Kullanım Alanları

Altın, gümüş ve bakır gibi zengin maden kaynaklarına sahip olan Anadolu'da, M.Ö. III. Binyıl'da bu madenlerin işletilmesi Güneydoğu Anadolu'da ve kuzey Mezopotamya sınırları içinde yaşayan Asurluların dikkatini çekmiştir. M.Ö. II. Binyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelerek Kültepe, Alişar, Acemhöyük, Boğazköy gibi yerlerde koloni daireleri kuran Asurlular serbest ticaret yapmak için yerli beylere vergi ödemişlerdir.

Asurluların koloni daireleri, yerlilere karşı tüccarların haklarını savunmak, kervanların düzenli gelip gitmesini sağlamak, ödemelerin düzenli yapılmasını takip etmek, faiz oranlarını en alt seviyede tutmak, fiyatların standart olmasını sağlamak ve anlaşmazlık çıkan sorunlara çözüm bulmak amacıyla kurulmuşdur. Yerli halk ile Asurlular arasındaki davalara buldukları şehrin beyi bakmıştır. Orta Anadolu'da ticaret merkezleri kuran Asurlular kereste, gümüş ve bakır ile kendi ürünlerini takas etmişlerdir. Alışverişin genelde eşya değişimine dayandığı ticarete ödeme aracı olarak altın ve gümüş esas alınmıştır.³⁰ Gümüş ve altın ihraç edilen malları satın almak amacıyla harcanıyordu. Anadolu'ya ihraç edilen birçok mal çevre ülkelerden getiriliyordu.³¹ Asurlular, kendi ürettikleri kumaşları ve kalayı Anadolu'ya ihraç ediyorlardı. Perakende ticarete gümüş, toptan ticarete ise altın

³⁰ Akurgal, 40.

³¹ Cahit Günbattı, **Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler**, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi, 2.Baskı, 2017, 65.

esas alınarak yapılıyordu. Altın, gümüşten sekiz, amutum madeni ise gümüşten kırk kat daha değerli idi. Bir kilo amutum kırk kilo gümüşe eşdeğer olan bir mal ile satılıyordu.³²

Asurlu tüccarlar kurdukları sistemli ticaret ile Anadolu tarihinde etkin rol oynamışlardır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan dönem Anadolu'da siyasal birliğin olmadığı, küçük beyliklerin etkin rol aldığı dönemdir. Bu dönemde Asurdan gelen tüccarlar Anadolu'da bazı kentlerin etrafına karum adı verilen ticaret merkezleri kurmuşlardır. Kurdukları karumların güvenliğini sağlamak için konaklama yerleri olarak kurulan wabartumlar ile organize bir ticaret sistemi oluşturmuşlardır. Yerli beylerin denetimi altında olan tüccarlar tarafından Kaniş-Nesa kenti yanında kurulan ticaret kolonisi merkez olarak kullanılmıştır.³³ Kaniş Karumu, meslek birliğini takip eden denetim mekanizması olarak düşünülmüştür. Tabletler göre kolonilerin düzenli bir işleyişe sahip olması için 80-100 arasında kişi görevlendirilmiştir.³⁴

Kültepe tabletlerinde sıklıkla karşılaşılan kaspum ve KÚ. BABBAR para olarak kullanılan gümüş madeni idi. Yapılan ticarete bakır ve kalayda talent birimi kullanılırken, gümüşte ise genellikle mina ve şeqel birimleri ile kullanılmaktaydı. Asurlu tüccarlar satış, kira ve alışveriş bedellerini mina ve şeqel birimleri üzerinden hesaplamaktaydı.³⁵ Belgelerde litum ve tırum olarak geçen gümüş şekillerinden ve cinslerinden de bahsedilmektedir. Gümüşün kalite kontrolü Kaniş'teki Asur karumları tarafından yapılmaktaydı. Asurlu tüccarlar kendi aralarında şaarupum (arıtılmış) gümüşü kullanırken, yerli halk ile yapılan borç senetlerinde düşük kalitedeki litum gümüşü kullanılmaktaydı. Fakat Asurlular şarrupum (arıtılmış) gümüş ile borçlanmaktaydılar.³⁶

---

³² Okur, 152.

³³ Turgut Yiğit, Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı, *Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:24, S:37, 2005, 80.

³⁴ Okur,155.

³⁵ Okur, 157.

³⁶ Günbattı, 75.

1.1.1.Ganimet Olarak Ele Geçen Gümüş Madenleri

Eski Çağ'da Mezopotamya ile Anadolu arasında siyasi, ekonomik ve ticari olarak sürekli bir etkileşim bulunmaktaydı. Asurluların yeraltı ve yerüstü kaynaklarına duydukları ilgi stratejik alanlara seferler düzenlemelerine neden olmuştur.³⁷

Asur kralı I. Tiglatpileser (M.Ö. 1114-1076) Kargamış üzerine düzenlediği sefer kayıtlarında, Kutmuhi kralı Kili-Teşhup'u çocuklarını, eşyalarını, 180 damar bronz, 5 tas bakır olmak üzere diğer altın, gümüş mallarına el koyup, kıymetli ganimetlerini de alarak şehri yaktığını yazıtlarında dile getirmektedir.³⁸

Daha sonraki dönemde Asur tahtına çıkan II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859) Amanos dağları ve Amik Ovası üzerine yaptığı 8. seferinde yüklü savaş ganimetleri elde etmiştir. Bu ganimetler arasında 20 talent 10 gümüş, 100 talent kalay, 100 talent demir, bin kadar büyükbaş hayvan, on bin küçükbaş hayvan, renkli simleriyle kumaşlar, fildişi ve ahşaptan kutular, kaplar bulunmaktadır. Sayılan bu ganimetlere ek olarak 10 adet şarkıcı kadın ve Lubarna'nın yeğenini, zengin çeyiziyle birlikte aldığını da belirtmiştir. Lubarna'dan ise minnet duygularıyla birlikte savaş arabalarını, piyade ve süvarilerini kabul ettiğini kaydettirmiştir. Kunulua'nın yakınında olan Yahanaya ülkesine geçen II. Asurnasirpal, buradan da altın, gümüş, kalay ve yine çeşitli hediyeleri kabul etmiştir.³⁹

II. Asurnasirpal'den sonra tahta çıkan III. Salmanasar (M.Ö. 858-824) döneminde Kargamış kralı Sangara'nın şehirleri yıkılmıştır. Böylece Kargamış kralı Sangara, III. Salmanasar'a 180 mana altın, 4200 mana gümüş, 1800 mana bakır, 6000 mana demir, 1200 mana kumaş, 500 silah, çeyizi ile beraber kendi öz kızını, 500 asil genç kız, 500 büyükbaş hayvan vermek zorunda kalmıştır.⁴⁰

Bir diğer Asur kralı III. Tiglatpileser(M.Ö. 745-727) Urartu kralı II. Sarduri'nin (M.Ö. 756-730) öncülüğünde Melid, Gurgum, Kummuh, Que, Unqi ve Kargamış

³⁷ Pınar Pazarçık, Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler, **TTK Belleten**, C: LXXXII, S: 294, Ağustos 2018,386.

³⁸Suzan Akkuş Mutlu, Kummuh Devleti'nin Asur Devleti Açısından Önemi, **Akademik Tarih veDüşünce Dergisi**, C:2, S:7, 2015, 100.

³⁹ Nurgül Yıldırım, Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya VeAmik Ovası'nın Tarihsel Süreci, **TTK Belleten**, C:LXXX, S: 289, 2016, 704., Mehmet Kurt, Geç Hitit-Şehir Devletleri Döneminde Asur-Anadolu İlişkileri, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994, 48.

⁴⁰ Kurt, 48-49.

ittifakıyla savaşır. Bu savaştan bahsededen III. Tiglatpileser aldığı ganimetleri de şu şekilde kayda geçirmiştir:

“... *Kummuh Kralı Kuştaşpi, Que Kralı Urikki, Hama Kralı Eniilu, Kargamiş Kralı Pisiris, Sam'al Kralı Panammu, Melid Kralı Sulumal, Gurgum Kralı Tarhulara, Kaşkaların Kralı Dadi-ilu ve Tabal Kralı Wassurme, Tuna kralı Uşitti (...)* haraç olarak altın, gümüş, kurşun, demir, fil postu, mor yün, yünlü kumaşlar (...) ve her türlü atlar, katırlar, büyükbaş hayvanlar, küçükbaş kayvanlar, develer, dişi develer veyavru develer aldım...”⁴¹

Asur kralı III. Tiglatpileser (M.Ö. 745-727) yazıtlarında günümüzde Hatay olarak bilinen Unki Krallığının idari merkezi olan Kinalia şehrini ele geçirdiğini atlar, katırlar, koyunlarla birlikte 300 talent gümüş, 100 talent bakırı yağmaladığını, Kinalia şehrini inşa ettiğini ve bu şehri sınır yaptığından bahsetmektedir.⁴²

Asur'un en kudretli krallarından biri olan Sargon'un Anadolu'ya düzenlediği meşhur 8. seferinde Urartuların baş tanrısı Haldi'nin tapınağı yağmalanmıştır. Tapınakta bulunan birçok sanat eseri altın gümüş, adak hediyeleri ve silah Asur'a götürmüştür. Asurlular tarafından ele geçirilen Haldi Tapınağı ganimetleri şimdiye kadar yazılı belgelerde geçen en zengin ganimetler arasındadır. Sargon yazıtlarında kült merkezi olan Haldi tapınağının ganimetlerini: “... *Haldi Tanrısının mekan olan Muşaşir'i kuşattım ve Urzana'nın karısı, oğulları, kızları, 6.170 insanı, 690 katır ve eşeği, 920 büyükbaş hayvanı 100.225 koyunu oradan getirttim. 34 talent 18 mina altını, 160 talent 2,5 mina gümüşü [...] alıp götürdüm*” ifadeleriyle belirtmiştir.⁴³

Haldi tapınağına yapılan yağmayı ve özellikle Tanrı Haldi heykelinin Asur'a götürüldüğünü duyan Urartu kralı I. Rusa intihar etmiştir. Saraydan yağmalanan 5060 kg. gümüş eşya ve silahlar şu şekilde; (X) ahşap, fildişi ve abanoz ağacından yapılmış sandalyeler, bağlantıları altın ve gümüş olan sandıklar. (X) krallar için ahşap, fildişi ve abanoz ağacından büyük masalar, bağlantıları altın ve gümüşten yapılmış, 8 adet ahşap, fildişi ve abanoz ağacından yapılmış düz ve büyük tabak ile sepet biçimli meyve kaseleri, bağlantıları altın ve gümüşten 6 adet ahşap, fildişi ve

⁴¹ Pazarcık, 390.

⁴² L. Gürkan Gökçek, **Asurlular**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015, 162.

⁴³ Gökçek, 174., Batmaz, 111., Oktay Belli, **Eski ağ Dünyası'nın En Büyük Madenci Krallığı: Urartu**, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ankara 2000, 371.

abanoz ağacından yapılmış, kap kase ve 1 adet kase taşıyıcısı için sehpa ve sandalyeler bağlantıları altın ve gümüşten yapılmıştır. 11 adet Kral Rusa'ya ait kapaklı ve yazıtlı gümüş kaseler, altın kaplamalı gümüş oklar, 34 adet yivli gümüş kase, kadeh, konik biçimli tütsü kapları, yarım ay biçimli gümüş pektoraller ve yüzükler, 5 adet gümüş sadak, kadehler, kapaklı sahanlar ve Tabal Ülkesi'nden gümüş tütsü yakma kapları ve sehpalari⁴⁴ ele geçirilmiştir.

Tapınaktan yağmalanan ve toplam 5 ton ağırlığında olan gümüş silah ve eşyalar; 96 adet gümüş kargı, zırh, yay ve altın kaplama ve uygulamalı oklar, 67 adet gümüş kazan, gümüş sehpa, gümüş fırınlar, altın bağlantılı ve kulplu gümüş meyve sepetleri, 62 adet gümüş libasyon kabı, gümüş narlar, altın kaplamalı ve kılıflı benzeri olmayan gümüş kaplar, gümüş madeninden yapılan 33 adet gümüş araba, yaylar, adaklar, asalar, sopalar, gümüş manzise, kalkanlar, mızraklar ve amblemler, 393 adet Asur, Urartu ve Habhi'de yapılan gümüş hafif ve ağır kase, 2 adet büyük gümüş kaplamalı ve kılıflı, altın çivilerle çevrelenmiş boğa boynuzu, üzeri altın yıldızlarla kaplı gümüş kamçı, Tanrının dinlenmesi için üzeri gümüş kaplamalı, değerli taş ve altınlarla süslü fildişinden yapılmış yatak, 10 adet ahşap masa, abanoz ağacından yapılmış, altın ve gümüş kakmalı tabaklardır.⁴⁵

1.1.2. Kumaş Ticaretinde Gümüş Madeninın Kullanılması

Kumaş, Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında en önemli ticaret malzemelerinden biridir. Asur dönemine ait belgelerde çeşitli kumaş türlerini de görmekteyiz. Ayrıca kumaşlara ödenen bedellerde belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Puzur-Asur, Waqartum adlı kadına gönderdiği mektupta, ince dokunmuş kumaşı birisi ile Anadolu'ya kendisine yollamasını ve kumaş karşılığı olarak ona yarım mina gümüş göndereceğini bildirmektedir.⁴⁶

Aşağıda yer alan metinler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

---

⁴⁴ Genç, 123.

⁴⁵ Belli, **Urartu Takıları**, 126.

⁴⁶ Hülya Karaoğlan, M.Ö.. 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında), **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, S:Özel Sayı-1, 2017,1.

ICK I, 28B,4 numaralı tablette, Istar-basti isimli kadın, ödünç olarak verdiği kumaşın karşılığı olarak gümüş talep etmektedir.⁴⁷

TC III, 17 numaralı tablet, Puzur-Asur'un Asur-iddin aracılığıyla Waqartum adlı şahsa nishatum vergisine 1 mina gümüş eklendiğini daha önce gönderdiği ince kumaşlardan tekrar istediğini ve bunun karşılığında da ½ mina gümüş vereceğini belirttiği bir metindir.

TC III, 17 numaralı tabletin tercümesi şöyledir: “ (1-5) *Puzur₄-Aššur, Waqartuma hitaben: 1 mina gümüş, nishatum vergisine ilave edilmiş, šadduātum vergisine doyurulmuş mührümle, Aššur-iddi(n) sana getirmektedir. (6-11) Bana gönderdiğin ince (dokunmuş) kumaşı ve onun gibi yapılan (üretimi benzer) kumaşlar Asur-iddi(n) ile (Anadolu ya) gönder ve ½ mina gümüşü sana gönderiyim. (11-14) Kumaşın bir tarafını tarasınlar, onu kırpmayacaklar, onun dokuması sıkı olsun... (33-37) Yaptığın (dokuduğun) tamamlanmış kumaş, 9 karış uzunlukta olsun, 8 karış genişlikte olsun* ”.⁴⁸

CCT 3, 24 numaralı tablette, Taram-Kubi'nin kumaş dokumacılığı ile ilgilendiğini görüyoruz. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler: “Benim kumaşlarımın karşılığı olarak elindeki mevcut gümüşü bana gönder”⁴⁹ yer almaktadır

Konu hakkında bilgi edinebileceğimiz bir başka tablet olan Kt O/k 7'de, İsim-Su'en'in Uşur-sa-Asur'a ve Simat-İstar'a yazdığı mektupta, on farklı kumaşın bedeli olarak, 10 şeşel gümüş gönderilmesini istemiştir.

Kt O/k 7 numaralı tabletin tercümesi şöyledir:“(1-3)*Uşur- ša-Aššur'a, Šimat-İstar'a söyle İšim-Su'en'den şöyle(söylüyor): (3-8) Sen kardeşim; oraya, Enna-Aššur'un taşıdığı 2 kumaş, İddi(n)-Kūbum'un oğlu Bēlānum'un taşıdığı 1 kumaş,*

⁴⁷Cahit Günbattı, Kültepe Tabletlerine Göre, Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler, **XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)**, I. Cilt, Ankara: TTK Basımevi, 1994, 194.

⁴⁸TC III, 17 :“(1) *um-ma Puzur₄-Adua-sú a-bu - ùr-ma (2) a-na Wa-qá-ar-tim qí-bi-ma (3) 1 ma-na KÙ. BABBAR ni-is-ha-sú (4) DIRI a- (5) ku-nu-ki-a A- ur-i-dí na-á -a-ki=im (6) øú-ba-tám qá-at-na-am (7) a tûé-bi-li-ni (8) a ki-ma u-wa-tí ep- í-ma (9) i -tí A- ur-i-dí é-bi₄-li-ma (10) ½ ma-na KÙ. BABBAR lu- é-bi₄-lá-ki=im (11) a øú-ba-tim pá-na-am (12) i -té-na-ma li-im- udu (13) la i-qá-tù-pu- u (14) u-tù- u lu ma-da-at (33) ga-am-ra-am (34) øú-ba-ta-am (35) a té-pí- i-ni tí- é i-na-mì-tim (36) lu ú-ru-uk- u a-ma-né (37) i-na a-mì-tim lu ru-pu- u.” Esmā Öz, Kültepe Tabletleri Işığında, M.Ö II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S:25, 2008/2, 51.*

⁴⁹CCT 3, 24: 34) *i-hi-idma / me-eh-ra-at 35) [TÚ]G øú-ba-tí-a / KÙ. BABBAR / i-na 36) [a] i-qá-tí-kà-ma / i-ba- í-ú 37) é-bi₄-lam-ma* Öz, 52.

Ennānātum'un taşıdığı bir kumaş; (9-13) I nibrārum-kumaşını Zalpalı Ahuni'nin oğlu Šū-İštar taşıdı, I nahlaptum kumaşı gelinimiz için Puzur-Ana taşıdı, (13-16) I Akad tülünü denizci Aššur-sād-ilī'nin oğlu Aššur- šulūli taşıdı, (16-18) I akad tülünü denizci Šū-Kūbum taşıdı. (18-24) Siz, kardeşlerim ister gönderdiğim kumaşların fiyatı üzerinden, isterse benim (diğer) ticari alacaklarımdan, acil olarak 10 ūšeqel gümüş bana gönderin gözümü açın! (25-26) Ušur- ša-Aššur'a söyle: Çocuğun iyidir. (26-29) Kusātum'a söyle: Şehrin davasını düşünmekten tükendim. (29-33) Sen ne zaman destek oluyorsun? Senin bana hiç yazın gelmiyor. Sen benim kız kardeşimsin, senden başka hiç kimsem yok. (34-35) Bana elinden(kendinden) 10 ūšeqel gümüş gönder ve destek ol. (35-36) Bir çift ayakkabı Puzur-Ana Ušur- ša- Aššur için <taşıdı>.”⁵⁰

Kumaş ile ilgili Kt. O/k 63 numaralı metinde, Asurlu Su-Anum'da olan 7 kutanum kumaşından, subatum kumaşının bedeli 11 ūšeqel, 6 ūšeqel'de ince kumaşın fiyatı olarak belirtilmiştir.

Kt. O/k 63 numaralı tabletin tercümesi şöyledir: “(1-5) İddi(n) –Aššur ve Šū-Anum bizi şahit olarak tuttular ve Šū-Anum'un üzerinde olan 7 kūtānum kumaşı için hesabı şöyle hesaplaştılar: (5-9) Onun subatum-kumaşı için 11'er ūšeqel, ayrıca 6 ūšeqel gümüş bir ince kumaşın fiyatı olarak Šū-Anum İddi(n)-Aššur'a tartacak (14-21) Šū-Anum'un üzerinde olan 1 kaçak kumaşla ilgili olarak, Puzur –Aššur onu getirdiğinde soracaklar ve Puzur- Aššur'un söyleyeceği kadar(miktarı) bir kumaşın fiyatı olarak İddi(n)- Aššur'a tartacak. (21-24) Ayrıca, Šū-Anum(kendi) üzerinde olan 1/3 mina 5 ūšeqel kalayı İddi(n)- Aššur'a bıraktı. (24-29) Bu mesele için Puruštattum kārūm'u bize (şahitlik) verdi ve biz Aššur'un hançeri önünde şahitliğimizi verdik. Aššur-imittī

⁵⁰Kt. o/k 7: “(1)a-na Ū- ūšur- ša-A- šūr ū (2) Šī-ma-at-Ištar qí-bi-ma um-ma (3) I- ší-im-Sú-en₆-ma a-hi a-ta (4) a-ma-kam 2 TÚG. Hlti ša E-na-A- šūr (5) ub-lá-ni 2 TÚG^{ba-ti} / ša Kur-ub-Ištar (6) DUMU Šu-Ištar ub-lá-ni 1 TÚG ša Be-lá-nim (7) DUMU I-dí-Ku-bi₄-im / ub-lá-ni (9) 1 TUG ni-ib-ra-ra-am/ Šu-Ištar (10) DUMU A-hu-ni ša Za-al-pa (11) ub-lam 1 TUG na-ah-lá- áp-tám (12) ša kà-li-tí-ni / Púzur-A-na (13) ub-lam 1 ší-it-ra-am (14) ša a-ki-dí-e / A- šūr- šú-lu-li (15) DUMU A-šūr- ša-dí-li NU. TUR (16) ub-lam 1 ší-it-ra-am (17) ša a-ki-dí-e / Šu-Ku-bu-um (18) i-ni-iš-a-am / a-hu- ú-a (19)a-tù-nu lu / i-na ší-im (20) TÚG. HI. A / ša uš-té-bi₄-lá-ni (21) lu i-na ba-a- áb-tí-a (22) i-na pá-ni-im-ma KÙ. BABBAR (23) 10 GIN šé-bi-la-nim-ma (24) e-ni-a/pè-tí-a (25) a-na Ū- ūšur- ša-A- šūr qí-bi-ma (26) sú-ha-ar-kà/ ša-lim a-na (27) Ku-sà-tim qí-bi₄-ma / a-na-ku (28) dí-tám ša A-lim^{ki} i-na šu-té-bu-lim (29) ag-ta-mar / a-tí-i / ki-ma/ (30) li-bi₄-im / ta-da-nim (31) ma-tí-ma / na- áš-pè-er-tí-ki->ma < (32) lá i- á-kam / a-ha-tí/ a-tí (33) e-lá-nu-ki / mì-ma lá i- šu (34) KÙ. BABBAR 10 GIN i-ša qá-ti-ki-ma / šé-bi₄-lá-ma (35) li-ba-am dí-nim / šé-ne-en^l (36) Púzur-A-na a-na Ū- ūšur- ša-A-šūr<ub-lam>” Albayrak, **Kültepe Tabletleri IV**, 69-70.

'nin huzurunda, İnnu-Su'en'in huzurunda.⁵¹ Örnek tabletlerden kumaşların cinsi ve fiyatı hakkındada bilgi edinilmektedir.

1.1.3. Borç Senetlerinde Gümüş Madenin Kullanılması

Asur belgelerinde sıklıkla karşılaşılan gümüş borç senetlerinde ve faiz uygulamalarında görülmektedir. Anadolu'daki yerli halk Asurlu tüccarlar gibi zamanında ödenmeyen borçlara faiz uygulamaktaydı. Faizle ilgili bir belgede Anadolulu Kaluwa ve oğulları Sakriuman'dan tarıma hazır tarlayı 15 şeqel gümüş karşılığında almışlardır. Tarla sahipleri 5 yıla kadar 15 şeqel gümüşü onlara ödeyerek tarlalarını geri alabilecekler. İtiraz edilir ise 2 mina gümüş ödeme zorunluluğu vardır.⁵² Bir başka Kültepe metninde(Kt. k/k 126 numaralı tablet) Salahsuwali elçi için ödenen gümüşten bahsedilir. Bu belgede ayrıca muqarribum için para olarak geçen gümüş ödenmiştir.⁵³

Asur Ticaret Kolonileri döneminde borç senetlerinde gümüşün kullanılması ile ilgili örnek metinler aşağıda yer almaktadır.

Gümüşün borç karşılığında verildiğine dair Kt. 87/k 252 numaralı tablette, Karum ve wabartumun verdiği karara göre, 34 şeqel borç için gümüş tartılacağını bildirmiştir.

Kt. 87/k 252 numaralı metnin tercümesi şöyledir: “Wahsusana Karumu'nun mührü, büyük küçük karum bizimle ilgili kararını verdi. 34 şeqel gümüş Şu-Rama için yerlinin evine onun borcu için, Amur-ili tartacak, şehrin üzerine yemin edecek...”⁵⁴

⁵¹Kt. O/k 63 :“(1)l-dí-A- šur ù Šu-A-nim (2)iš-bu-tù-ni-a-tí-ma (3) 7 TUG ku-ta-nu/i-li-bi₄ (4)Šu-A-nim ni-kà-sí (5) i-sí- ú-ma 11 GÍN. TA (6) KÙ. BABBAR a-na TÚG^{ti}- šu / a-ha-ma (7) 6 GÍN KÙ. BABBAR ší-im ra-qí-tim (8) Šu-A-nim/ a-na l-dí-A- šur (9) i- ša-qal/ ú (10) a-ha-ma 6 GÍN KÙ. BABBAR (11) ší-im ANŠE Ša ba-ri- šu-nu (12) mi-iš-li- šu (13) a-na l-dí-A- šur / Šu-A-nim (14) i- ša-qal 1 TÚG (15) Ša pá-zu-ur-tim i-li-bi₄ (16) Šu-A-nim Puzur₄-A- šur (17) ki-m[a] ú-bu-lu i- ša- ú-lu-ma (18) ma-lá Puzur₄-A- šur (17) i-qá-bi₄-[ú] ší-im 1 TÚG (20) a-na l-d í-A- šur (21) i- ša-qal ù 1/3 ma-na 5 GÍN (22) AN. NA i-na li-bi₄ (23) Šu-A-nim l-dí-A- šur (24) i-dí-i /a-na a-wa-tim (25) a-ni-a-tim kà-ru-um (26) Pu-ru-uš-ha-tim (27) i-dí-ni-a-tí-ni ni-dí-in (28) ší-bu-tí-ni ni-dí-in (29) IGI A- šür-i-mì-tí IGI l-na-Sú-en₆” İrfan Albayrak, **Kültepe Tabletleri IV**, Ankara: TTK, 40-41.

⁵² Hasan Ali Şahin, Asurlu Tüccarların M.Ö.. 2.Binyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulamaları, **TTK Belleten**, C:LXIX, S.255, 2005, 428.

⁵³ Kt. k/k 126: “1 [1+]4 GIN2 x x [x (x)][1+]1 GIN2 a-na mu-ka3 -ri-bi4-im 1 GIN2 a-na 5 s^i2-ip-ri-im s^a-la2-ah-s^u-wa-*i=im 1/2 GIN2 15 S^E {u.K.} a-na ki-ri-im”, Şahin, Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler 86.

⁵⁴Kt. 87/k 252: “KIŠIB kà-ri-im Wa-ah-šu-ša-na ša-he-er GAL kà-ru-um dí-nam i-dí-inma 1/2 ma-na 4 GÍN KÙ. BABBAR a-šu-mì Šu-ra-ma DUMU A-šur-dan a-na É nu-a-im a-na hu-bu-li-šu A-mur-DINGIR iš-qú-lù ša ni-iš a-lim^{ki} it-mu-ú-ni.” Hasan Ali Şahin, Wahsusana Krallığı, **TTK Belleten**, C: LXXII, Aralık 2008, S: 265, 695.

Borç ile ilgili bir başka örnekte AKT I, 2 numaralı tablettir. Pusur-Asur'un alacaklı olduğunu belirten bir belgedir. Ela ve Asur-malik'e ödeme için belli bir zaman aralığı verilmiş, ödenmediği takdirde uygulanacak faiz birer buçuk şeqel gümüş olarak belirtilmiştir. Faiz oranı %30 olarak belirlenmiştir.

AKT I, 2 numaralı metnin tercümesi şöyledir: “(1-4) *Elâ ve Aššur-mā-lik'in üzerinde Puzur-Aššur'un 1 Mina gümüşü vardır. (4-7) Puzur-Aššur'un hamuštum'undan itibâren 7 haftaya kadar tartacaklar. (7-10) Eğer tartmazlarsa ayda birer buçuk şeqel gümüş fâiz ilâve edecekler. (10-11) Tīnātum ayı, (12-14) gemici Aššur-imitti'nin lī'mum'u. (15-17) Gümüş sağ ve dâim olanların başına bağlanmıştır. (18) Ikūppīa'nın huzûrunda, (19) Zuzubar'ın huzurunda.*”⁵⁵

Borç senediyle ilgili diğer bir örnek ise AKT I, 4 numaralı metindir. Asurlu tüccar ile yerli bir kadın ve yerli bir erkek arasında yapılan bir borç senedir. Ödemenin zamanında yapılmaması durumunda uygulanacak faiz 1/3 minaya 2 şeqel gümüştür. Yani %40'lık faiz oranı belirlendiği görülmüştür.

AKT I, 4 numaralı metin tercümesi şöyledir: “(1-3) *Maḥšišapunua ve annesi Niwahšušar ve Šīwanala'nın üzerinde Aššur-mā-lik'in 1/3 mina gümüşü vardır. (4-6) Bağ bozumunda tediye edecekler. (7-10) Eğer parayı ödemezlerse etmezlerse ayda ikişer şeqel fâiz ilâve edecekler. (11) Ennum- Aššur'un huzûrunda, (12) Puzur-Aššur'un huzûrunda (13) Ḥapuala'nın huzûrunda.*”⁵⁶

Gümüşün borç olarak verildiğini gördüğümüz bir başka belgede ise gümüş madenin ekonomik değeri anlaşılmaktadır. Kt. O/k 174 numaralı bu belge saflaştırılmış ve utttatum cinsi gümüş üzerinden ödeme gerçekleştirileceğini gösteren senettir. İmdulim ve Anianum'un haftasından itibaren uygulanacak faiz 2/3 oranındadır.

⁵⁵ AKT I, 2: “(1) *ma-na KÛ. BABBAR (2) i-šé-er E-lá-a (3) ù Ašur-ma-lik (4) MAN-A-šur i-šu iš-tù (5) ḥa-muš-tim ša MAN-A-šù (6) a-na 7 ḥa-am- ša-ti [m] (7) i- ša-qú -lu šu-ma (8) lá iš -qú-lu 1 ½ GÍN. T [A] (9) i-na ITU. KAM šī-ib-tám (K.10) ú- šú -bu ITU. KAM (Ay.11) Tī-i-na-tim (12) li-mu-um (13) A- šur-i-mi -tī (14) ma-lá- ḥu-um KÛ. BABBAR (15) i-qá- qá-ad (16) Šál-mì- šu-nu ù (17) ki-ni- šu-nu ra-ki-is (18) IGI Zu-zu-ba-ar.” Emin, Bilgiç Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Sabahattin Bayram, **Ankara Kültepe Tabletleri I**, Ankara: TTK Basımevi, 1990, 18.*

⁵⁶ AKT I, 4: “(1) *1/3 ma-na KÛ. BABBAR i-šé-er (2) Ma-aḥ-ši-ša-pu-nu-a ù Ni-wa-aḥ-šu-šar um-mu-šu (3) ù Šī -wa-na-la Aššur-ma-lik i-šu (4) a-na q i-tí-ip (5) ki-ra-nim (6) i-ša-qú-lu (7) šu-ma la iš- qú-lu (8) 2 GÍN. TA šī-ib-tám (9) i-na ITU-KAM (10) ú-šú -bu (K.11) IGI En-um-Aššur (12) IGI Puzur-Aššur (Ay. 13) IGI Ḥa-pu-a-la” Bilgiç-Sever-Bayram-Günbattı, 19.*

Kt. o /k 174 numaralı metnin tercümesi şöyledir: “(1-5) Šū-Bēlum’un oğlu Aššur-muttapil’in mühürü, Šū-Su’en’in oğlu Buzazu’nun mühürü Šū-Kittum’un oğlu Ennam-Aššur’un mühürü. (5-8) 1/3 mina 1/2 šegel saflaştırılmış gümüşü Šū-Kittum’un oğlu Ennam-Aššur’un üzerinden Agīya alacaktır. (8-12) İmdīlum ve Anianum’un haftasından itibaren, ayda 2/3 šegel 15 uṭṭatum gümüş faiz ilave edecek. (12-14) Mahur-ilī ayı, Buzuzu’nunsenesi. (14-17)Nerede görüşürsek gümüşü ve faizini bana tartacak.”⁵⁷

Borç senediyle ilgili Kt. d/k 28b numaralı belgede ise, Perwa, yedi şehirden arpa, buğday ve gümüş alacaktır. Bu belgede huhubat ve gümüş haricinde araba ve sabanın parçaları kabul edilen makris ve asis’ten bahsedilmektedir.

Kt. d/k 28b numaralı belgenin tercümesi şöyledir: “(1-6) Tarhuala, Kulziyar, Kalulu, Hušiuman, Luhrahšu ve Kalāya (ve)Talwahšušara şehrinden Perwa ½ mina gümüş, 7 çuval arpa ve 3 çuval buğday alacaktır. (7-11) Gümüş ve hububatı yaz(sonunda) verecekler ayrıca 20 makriš ve 20 ašiš’i de verecekler. (11-13) Gümüş onların(mali bakımdan) sağlam ve güvenilir olanlarının başına bağlanmıştır. (14-15)Onlar hububatı Kaniš’e kendileri taşıyacaklar. (16-17) Hububatı Perwa’nın (ölçü) kabıyla ölçecekler. (18-20) Şahitler: Hamar’ın oğlu Hazamil, Azu’nun oğlu Perwa (ve) Dān-Aššur’un oğlu Aššur’un oğlu Aššur-iddi(n).”⁵⁸

Anadolu’da bazı yerli kadınlar da ticaretle ilgilenmişlerdir. Bu tüccarların en tanınması yerli Madawada’dır. Madawada ile ilgili tüm metinlerde ana konu genellikle gümüş ve tahıl alım-satımı ile ilgilidir.

Kt O/k 40 no’lu, Madawada’nın tahıl, ekme ve 1 mina gümüş alacaklı olduğunu gösteren belgede, tahılın ve gümüşün ödenmesi için hasat dönemine kadar süre

⁵⁷ Kt. o /k 174 :“(1) KIŠIB A-šur-mu-ta-pi-il₅ (2)DUMU Šu-Be-lim KIŠIB Bu-za-zu (3) DUMU Šu-Sú-en₆ (4) KIŠIB En-nam-A-šur (5) DUMU Šu-Ki-Tim 1/3 ma-na GÍN 1/2 KÙ. BABBAR ša-ru-pá-am (6) i-šé-er En-nam-A-šur (7) DUMU Šu-ki-tim A-gi-a (8) i-šu iš-tù ha-mu-uš-tim (9)ša Im-dí-lim ù A-ni-a-nim (10) 2/3 GIN 15 ŠE KÙ. BABBAR (11) Í-NA itu. kam ší-ib-tám (12) ú-ša-áb ITU. KAM (13) ma-hu-ri-lu li-mu-um (14) Bu-zu-zu/a-li (15) ni-na-mu-ru (16) KÙ. BABBAR uší-ba-sú (17) i-ša-qá-lam” İrfan Albayrak, **Kültepe Tabletleri IV**, Ankara: TTK, 2006, 21-22.

⁵⁸ Kt. d/k 28b:“(1) ½ ma-na KÙ. BABBAR 7 na-ru-uq (2) ŠE-um ù 3 na-ru-uq (3) GÍG i-šé-er Tár-hu-a-lá (4) Ku-ul-zi-a-ar Kà-lu-lu (5) Hu-ší-ú-ma-an Lu-ùh-ra-ah-šu (6) ù Kà-lá-a a-lúm^{KI} Tal-wa-ah-šu-ša-ra Pé-er-wa i-šu (7) KÙ. BABBAR ù ú-ṭá-tám i-na (8) ha-ar-pí-im / i-du-nu (9) ù 20 ma-ak-ri-e-iš (10) ù 20 a-ší-iš (11) i-du-nu/ KÙ. BABBAR i-na (12) qá- qá-ad / šál-mí-šu-nu (13) ù ke-ni-šu-nu ra-ki-is (14) ú-ṭá-tám a-na Kà-ni-iš^{KI} (15) šu-nu-ma / i-ša-du-du-nim (16) ú-ṭá-tám/i-na DUG-tim (17) ša Pé-er-wa-ma / i-ma-du-du (18) ÍGÍ Ha-za-mi-il₅/DUMU Ha-ma-ar (19) ÍGÍ Pè-er-wa/DUMU A-zu (20) ÍGÍ A-šür-i-dì DUMU Dan-A-šür “Günbattı, **Kültepe Tabletleri X**, 87.

tanınmıştır. Gümüşü tartmazlar ise 1 mina'ya ½ mina faiz oranı ödenmesi şartı konulmuştur.

Kt O/k 40 numaralı metnin tercümesi şöyledir: “(4-10) *Madawada, Tamuria, Talia ve karısı İtataka'dan 1 mina gümüş, yarısı arpa yarısı buğday (olmak üzere) 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacaktır. (11-13) İkuppi'ya' dan sonra gelen Kaššum'un haftasından başlayarak, (13-18) Sarrātum ay ; Enna-Su'en i takip eden limum'un senesi; tahılı orak tutma zamanına kadar verecekler, gümüşü (ise) hasat zamanına kadar tartacaklar. Eğer (19-20) tartmazlarsa 1 minaya ½ mina ilave edecek(ler). (21-25) Gümüş, onların sağ olanlarının başlarında bağlanmıştır. Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek(ler)*”.⁵⁹

Bayan Tüccar Madawada'ya ait olan ve gümüşün borç olarak kullanıldığına dair bir diğer belge de Kt. O/k 64 numaralı belgedir. Belgede Madawda'nın alacağı 3 mina gümüşün, 2 mina gümüşe 1 mina faiz ilave ederek ve 1 mina karşılığında da 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır ve 60 ekmek olarak temin edeceği bildirilmiştir. Toplam faizli 4 mina gümüşü Madawada ya hasat mevsiminde ödenecektir.

Kt. O/k 64 numaralı ilgili metnin tercümesi şöyledir: “(1-4) *Madawada, Kubidahšu ve karısı Azulša dan 3 mina gümüş alacaktır. (5-6) 2 mina gümüş için 1 mina gümüş faiz ilave edecek. (7-10) (Kalan) 1 mina gümüş için (ise), 10 çuval arpa, 10 çuval buğday, 1 besili sığır (11-15) ve 60 ekmek (verecek). Toplam 4 mina gümüşü ve yarısı arpa, yarısı buğday 20 çuval tahıl (16-17) hasat mevsiminde Madawada ya verecek (22-24) Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek(ler)*”.⁶⁰

⁵⁹Kt o/k 40:“(4) 1 ma-na KÙ. BABBAR 30 na-ru-uq (5) ½ ŠE ½ GÍG 60 NÍNDA (6) i-øé-er Ta-mu-ri-a (7) Ta-li-a (8) ù Ì-a-ta-al-kà (9) a-í-tí- u (10) Ma-da-wa-da tí- u (11) i -tù ha-mu -tim (12) a kà- í-im a qá-té (13) Í-ku-pí-a TU. KAM a sà-ra-dim (14) li-mu-um ša qá-té (15) En-na-Sú-en6 ú-æá-æám (16) a-na ø ibi4-it ni-ga-lim (17) i-du-nu KÙ. BABBAR a-na (18) ha-ar-pì-i i -qú-lu šu-ma (19) lá iš qú-lu 1 ma-na-um (20) ½ ma-na i-sà-hu-ur- šu-nu-tí (21) KÙ. BABBAR i-qá-qá-ad (22) i-na ka-ar-pì-ti-im ša Ma-da-wa-da (23) i-ma-da-ad (24) šal-mì- šu-nu (25) ra-ki-is” (bkz: EK 1) İrfan Albayrak, Koloni Çağ'ında Yerli Bir Bayan “Madawada”, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirisi (Eylül 1996) 1998, 4., Albayrak, *Kültepe Tabletleri IV*, 4-6.

⁶⁰ Kt. O/k 64:“(1) 3 ma-na KÙ. BABBAR i-øé-er (2) Ku-bi-da-ah- šu ù (3) Azu-ul- a / a- í-tí- u (4) Ma-da-wa-da tí- u (5) a-na 2 ma-na KÙ. BABBAR 1 ma-na (6) KÙ. BABBAR ø í-ib-tám ú-øa-áb (7) a-na 1 ma-na KÙ. BABBAR (8) 10 na-ru-uq šéam (9) 10 na-ru-uq ar- ša-tim (10) 1 GUD ma-ar-a-am (11) ù 60 NÍNDA (12) ŠU. NÍGÍN 4 ma-na KÙ. BABBAR (13) ù 20 na-ru-uq (14) mì-iš -lu-um še-um (15) mì iš -lam ar- a-tim (16) i-na ha-ar-pí-a (17) i-da- ší-i (18) ÍGÍ Ta-am-ar a (19) ÍGÍ Ku-ur-ša (20) ÍGÍ En-na-Sú-en6 (21) ÍGÍ Šu-pu-nu-ma`an` (22) i-na kà-ar-pì-ti-im (23) ša Ma-dá-wa-dá Sk. (24) Í-ma-da-ad” (bkz: EK 2)

Gümüşün borç verilmesiyle ilgili AKT III, 104 numaralı tablette de, İli-bani'nin isimli şahsın 2 mina gümüş borç senedinden bahsedilmektedir.

AKT III, 104 numaralı tabletin tercümesi şöyledir:“(15-22) Benim mührümle mühürlü 2 tamalakkum Nuhşatum'un evinde duruyor. Büyük tamalakkum'u açın ve Amur-İstar'ın oğlu İli-bani'nin 2 mina gümüş borcuna dair belgeyi Su'en-rē'üm'a verin.”⁶¹

Borç ile ilgili BIN 4, 186 numaralı tablet bir borç senedir. Nunu, Nanaya ve Zuhuzaya'nın 1/3 mina 2 ½ şeqel gümüşü Tataya'ya borçlu olduğu, borcun bağ bozumunda ödeneceği belirten metindir.

BIN 4, 186 numaralı tablet tercümesi şöyledir: “(1-8) 1/3 mina 2 ½ şeqel gümüş, Nunu, Nanaya ve Zuhuzaya'nın borçudur. Tata'ya alacaktır. Bağ bozumunda ödeyecekler...”⁶²

1.1.4.Değişim Aracı Olarak Gümüş Madenin Kullanılması

Asurlu tüccarlar, Wahsusana'ya kalay ve bakır getirip Turhumit ve Tismurna'da bulunan tasfiyehanelerde damıttıktan sonra Wahsusana, Purushattum gibi şehirlerde gümüş veya altınla takas edip Kaniş ya da Asur'a götürmekteydiler.⁶³Böylece gümüş ve altın takası sebebiyle Wahsusana'ya bol miktarda bakır sevk edilmekteydi. Asurlu Daknabum ve Suma-libi-Asur'un üç Asurluya yazdığı mektupta, Lulu'nun kervan sürücüsü Turhumit'teki temsilcisine gümüşü taşıdığı, 4 ½ talent temiz bakır temsilcinin mührüyle teslim ettiği yer almaktadır.

Asurlu tüccarlar getirdikleri 1 mana kalayı 20 mana bakırla takas ediyorlardı. Ayrıca 1/3 mana gümüş üzerinden 12 kilo bakır 200 gr. gümüş ediyordu. Örneğin, Ah-sallim'in Puzur-Asur'a yazdığı mektupta, Asur-malik'in 10 talent 55 mana iyi bakırı benim adıma Wahsusana'da ödemesi konusunda karar verdik. Benim mührümle

---

Esmā Öz, Kültepe Tabletleri Işığında M.Ö II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:25, 2008/2, 54. , Albayrak, 1998, 8.

⁶¹ Remzi Kuzuoğlu, Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe'den Arkeolojik Örnekler, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi** S:53/2, 2013, 21.

⁶² BIN 4, 186 :“(1) 1/3 ma-na 2 ½ GÍN (2) KÙ. BABBAR i-şé-er (3) Nuú-nu-ú Na-na-a (4) ú Zu-hu-za-a (5) Ta-ta-a i-şu (6) i-qí-tí-ip (7) kà-ra-nim (8) i-ša-qú-lu... Esmā Öz, Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık, **Akademik Bakış**, C:5, S: 9, 2011, 287.

⁶³ Suzan Akkuş Mutlu, Eskiçağ'da İpek Yolunun Anadolu Güzergahında Bakır Ticareti, 1. İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı(Editör: Hakan Yalap) Nevşehir 2017, 554.

mühürlü bakırı sana taşıyor. Kalan bakırı taşınması için uşaklarını buraya gönder. Asur-malik'i bana Wahsusana'dan haber getirmesi için burada tutuyorum, demektedir.⁶⁴

Asur belgelerinden Kaniş ve diğer karumların madenler haricinde yün ticaretinden de yüksek kazançlar elde edildiği görülmektedir. Asur-Kaniş arası canlı bir güzergahta bulunan başta Luhuzattiya, Mama ve Timelkiya Krallığı yün ticaretinin yapıldığı önemli şehirlerdir. Gümüşün yün ticaretinde de değişim aracı olarak kullanıldığını görüyoruz. Bununla ilgili bir metin BIN 6, 176 numaralı belgedir. Belgede, Luhuzattiya'dan yaklaşık olarak 2,660 kg. yün alındığını belirtilmiştir. 3 kg. yünün bedeli ortalama bir şeqeldir.⁶⁵

Aşağıdaki Kt.88/k 658, Kt n/k 576, 61A (Kt. d/k 27b) numaralı tabletler de gümüşün çeşitli mallar ile yapılan değişimine birer örnektir.

Kt.88/k 658 numaralı metinde 1 şeqel gümüş karşılığında 1/2 litre zeytinyağı alımı söz konusudur. İlgili metin şöyledir: "(1-9) Benim mühürümle mühürlenmiş 4 biltum kaliteli bakırı ve 1 mana arıtılmış gümüşü ve 2 siyah eşeği Aşşur-mâlik'in oğlu Aşşur-idi ve Nür-kî-ilîye verdim. (10-15) Şara-Sü'en'in oğlu Bêlum-bânin huzurunda, Alâhum'un oğlu Assur-mâlik'in kaşşarum⁶⁶ olan Tārām-ilinin huzurunda. Ayrıca, (16-18) onların hissesi olarak 2 mana kaliteli bakırı, 1 şekel gümüş karşılığındaki 1/2 litre zeytinyağını, sahirtum' u verdim. 15! naruqqum' u, (19-23) 8 ukāpum'u, 5 ebal sikkatim'i, 2 masradum'u, bunların hepsini satılmak üzere Aşşur-idi ve Nür-kî-ilînin hissesi olarak verdim".⁶⁷

AKT II, 10 numaralı tablette ise gümüş karşılığında kumaş satın alımı hakkında bilgi verilmektedir. Kusitum elbise fiyatının bedeli olan 1/2 mina 5 şeqel gümüşü Karum

⁶⁴ Şahin, 699-700.

⁶⁵ Günbatti, Kültepe Tabletleri X, 69.

⁶⁶ Malların yüklenmesinden ve taşınmasından sorumlu olan ya da bazı özel ticari malları hazırlayarak para kazanan görevliler şeklinde tanımlanmaktadır. Gökçek, Kültepe Metinlerine Gore Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler, 63.

⁶⁷ Kt.88/k 658: "(1) 4 gú urudu sig 5 (2) ù 1 ma-na kù. babbar (3) şa-ru-pá-am ku-nu-ki-a (4) ù e-ma-ru (5) şa-la-me a-na (6) a-şür-i-di (7) dumu a-sür-ma-lik (8) ù nu-ur-ki-li ak. (9) a-dí-in-şù-nu-ti ay. (10) ıgı be-lüm-ba-ni (11) dumu şa-ra-sù-en 6 (12) ıgı tù-ra-am-i-lí (13) kà-şa-ar a-şur-ma-lik (14) dumu a-lá-ğı-im ù a-ha-ma (15) a-qá-tí-su-nu 2 ma-na-urudu sig 5 (16) 1/2 síla şa-ar-dam sa (17) 1 gin kù. babbar sà-ğe-er-tám (18) a-dí-in / 15 na-ru-qá-tim ük. (19) 8 ú-kà-pì 5 (20) e-ba-al si-kâ-tim sk. (21) ù 2 ma-as-ru-tù (22) mì-ma a-nim a-na (23) şı-a-ma-tim a-na qá-tí (24) a-şur-i-dí u nu-ur-ki-li (25) <a-dí-in>" Gürkan Gökçek, Kültepe Metinlerine Gore Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler, ArAn, 8/1, 2005, 62-63.

dairesi kral hesabına düşmüştür. 3 1/3 şeqel gümüş İnnu-Su'en'e verilmiştir. İlgili tabletin tercümesi şöyledir: “(1) 1/2 mina 5 şeqel (2) gümüşü kusitum elbiselerinin fiatı (3) rubā'um'un (4) kārūm dâiresi (5) Enna-Su'en için (6) (kralın hesabından) düştüler. (7-8) içinden 3 1/3 şeqel gümüşü (8-9) Ānaḥ- â'ya (10) İnnu-Su'en (11) verdi.”⁶⁸

Kt. 91/k 522 numaralı ev satış belgesinde de, gümüşün ev karşılığı değişim aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Belgede evin bedeli 2 ½ mina gümüş olarak belirlenmiştir. İlgili metnin tercümesi şöyledir: “(32-34) 5 mina gümüşü tarttım ve evin bedeli olarak ödedim.”⁶⁹

Kt a/k 1401 numaralı arsa satış belgesinde ise gümüşün arsa karşılığı verildiğini görmekteyiz. Metnin ilgili yerinin tercümesi şöyledir: “Arşanın fiyatı (olan) 68 şeqel gümüşü limmum Šu-İštar ödedik.”⁷⁰

Gümüşün gıda ihtiyaçları alımlarında da değişim bedeli olarak kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin, OIP 27, 10 numaralı tablette tuzun bedeli için 1'den ¼ şeqel eksik gümüş; TTC 7 numaralı tablette ise tuz için 10 şeqel gümüş ifadeleri bulunmaktadır.⁷¹ Ayrıca CCT V, 32b numaralı tablette, tuz için 1 şeqel gümüşü tarttım ibaresi bulunmaktadır.

Değişim aracı olarak gümüş altın ile de takas ediliyordu. 1 şeqel altının gümüş değeri 8 ile 10 şeqel gümüş arasında değişmektedir. Örneğin Kt e/k 48 numaralı tablette 1 şeqel altın 8,5 veya 9 şeqel'dir. Gümüş çok sık kullanılan bir maden olması nedeniyle altının gümüş satın almak için kullanıldığı da görülmektedir.⁷²

⁶⁸ AKT II, 10: “(1) 1/2 ma-na 5 GÍN (2) KÙ. BABBAR ší-im ku-sí-<a->-tim (3) ša ru-ba-im (4) É kà-ri-im (5) a-na E-na-Sú-en 6 (6) ú-ša-ḫi-ru (7) ŠĀ. BA 3 1/3 GÍN (8) A.Y KÙ. BABBAR a-na (9) A-na-ah-a (10) Í-na-Sú-en 6 (11) i-dí-in”. Emin Bilgiç, Sebahattin Bayram, Ankara Kültepe Tabletleri II, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Kurumu Yayınları, 1995, 17.

⁶⁹ Kt. 91/k 522: “(32) 5 ma-na (33) KÙ. BABBAR a-si-ma a sí-tim (34) É ti-im ás-qú-ul-ma” Sebahattin Bayram, Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Tabletleri, **TTK Belleteri**, C:LV, S:293, 1991, 302.

⁷⁰ Kt a/k 1401: “1 ma-na 8 GÍN KÙ. BABBAR a-na sí-mi-im qá-qí-ri a li-mu-um Šu-İštar ni-iš-qúl” Bayram, Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Tabletleri, 300.

⁷¹ Murat Çayır, Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Unvan, Rabi Āēbātim “Tuzcular Āmiri”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C: 53, S: 1, 2013, 304-305.

⁷² Suzan Akkuş Mutlu, M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu'da Ticari Bir Meta Olarak Altın, **Lidya “Altın Ülke”, Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu**, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2015, 126.

1.1.5. Köle Satış Fiyatlarında Gümüş Madenin Kullanılması

Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ına ait tabletlerin bir kısmında köle alım-satımı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu tabletlere göre erkek kölelerin fiyatı kadın kölelere göre daha yüksektir. Aradaki fiyat farkının nedeni erkeklerin iş gücünde fiziki olarak daha güçlü olmalarıdır. Köle fiyatları 4 şeqel ile 63 şeqel gümüş arasında değişmektedir.⁷³

Kt. e/k 154, Kt s/k 42 numaralı tabletleri bu duruma örnek olarak verebiliriz.

İlgili tablerden Kt. e/k 154 no' lu tablette, köle Kazu Beruwa'ya satılmıştır. Satışında Sarnikan kefil olmuştur. Köle Kazu'nun bedeli 1 1/3 mina gümüş olarak belirtilmiştir.⁷⁴

Kt s/k 42 numaralı tablette, bir erkek çocuğunun 57 şeqel gümüş karşılığında satışından bahsedilmektedir.

İlgili metnin tercümesi şu şekildedir: “ (1-8) 37 şeqel gümüş ve erkek çocuğun bedeli olan 20 şeqel gümüş, habercinin oğlu İdī-Kū-bum'dadır. Bekā'nın huzurunda, Azia'nın huzurunda. (9) 80 adet ikincikalite yüzük.”⁷⁵

Köle satışıyla ilgili bir diğer Kt a/k 554 b, a numaralı tablet, bir kız çocuğunun satılması ile ilgilidir. Kızın geri alınması durumunda 15 şeqel ödeneceği belirtilmiştir.

İlgili tabletin tercümesi şöyledir: “(1-4) Sasā, kızı satın aldı ve Niwahšušar, ona geri itirazda bulunmayacak. (5-9) Eğer, o ona müracaat edecek olursa 15 şeqel gümüşü ödeyecek ve kızını götürecektir. (10-12) Šanabū'nun huzurunda, Badidā'nın huzurunda, Hištahšušar huzurunda.”⁷⁶

⁷³Yusuf Kılıç, Suzan Akkuş, Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri, **Firat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C:VI, S:2, 2010,175.

⁷⁴ Kılıç-Akkuş, 176-177.

⁷⁵ Kt s/k 42: “(1)1ma-na 7 GiN (2) KÙ. BABBAR a-ha-ma (3) 1/3 ma-na ši-im (4) šù ha ri-im (5) iš tí l-dí Ku-bi-im (6) DUMU ši-ip-ri-im (7) IGI Be-kà-a (8) IGI A-zi-a (9) 80 a-nu-qu (10) Za-ap-ru-tu₄”

Sebahattin Bayram, Salih Çeçen, Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, **TTK Belleten**, C:LX, S: 229, 1996, 603-604.

⁷⁶ “(1)Sà-sà-a šú-ha-ar-tám (2) ta-áš-a-am <<šu-ma>> (3) Ni-wa-ah-šu-ša-ar (4) lá ta-tù-a-ar-ši-im (5) šu-ma ta-tù-a-ar-ši-im (6) 15 GiN KÙ. BABBAR (7) ta-ša-qá-ši-ma (8) me-er-a-sà (9) ta-ta-ru-ú (10) IGI Ša-na-bu-ú (11) IGI Ba-dí-da (12) IGI Hi-iš-ta-ah-šu-šar” Bayram, Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, 602-603.

Ayrıca Asur'da yerli halkın borç yüzünden köleliğe düştüğünü gösteren pek çok belge bugüne kadar gelmiştir. Borçlunun borçunu ödememesi durumunda hür biri köle durumuna düşmektedir. Köleler borç karşılığında alınıp satılabilmektedir.⁷⁷

1.1.6.Gümüş Madenin Vergi Olarak Ödenmesi

Anadolu'ya gelen tüccarlar naruqqum adı verilen ortaklık kontratı imzalamak zorundaydılar. Bu kontrat Asurlu işadamları ile imzalanıyor ve şallatum sistemiyle tüccarlara para finanse ediliyordu. Şallatum, üçte bir oranında ortaya konulan para demektir. Ortaya konulan sermayenin, üçte biri tüccara, üçte biri sermayedere, üçte biri ticaret giderine ayrılmaktaydı. Bu tüccarlar Anadolu'da 5 ile 10 yıl arasında ticaret yapmak için bulunuyorlardı. Ortaklarının düşüncesini almadan Asur'a dönemezlerdi. Ticarete kullanılacak olan sermaye altın idi. Dönmeleri halinde alacakları ücret altın ile değil gümüş ile ödenmekteydi.⁷⁸

Asur belgelerinde, kafa vergisi olarak tanımlanan, Anadolu'ya gelen yüklü kervanlardaki her bir birey için yerel saraylar tarafından alınan vergiye Qaqqadum denilmektedir.⁷⁹ Qaqqadatum vergisi, kervanın taşıdığı yükün cinsi, büyüklüğü veya bedeline göre farklılık göstermektedir. Belgelerde bu bedelin her şahıs için bazen 5 şeqel bazen de 15 şeqel gümüş olduğu görülmektedir.⁸⁰

Asur tabletlerinde en fazla kullanılan nishatum veya nisihtum vergisi koloni çağında kervanın uğradığı bütün yerleşmelerde alınmaktaydı. Nishatum vergisi tekstil ürünleri ve yünden %5, kalaydan %2.5 veya %3, gümüşten ise yaklaşık %4 oranında alınmaktaydı.⁸¹

Asur'dan gelen kervanlardan Anadolu'daki yerli beyler tarafından alınan tatum vergisi ödeme veya yol vergisi olarak alınıyordu.⁸² Bu vergiden elde edilen gelirin bir kısmı karakol masraflarında ve kervanın güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılıyordu. Örneğin, Tahaşa-ilî isimli tüccar Asurbel-sadu ve Asur-malik'e

⁷⁷ Kılıç, Mutlu, 179., Gülnihal Bozkurt, Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S:1, C: 38, 1981,79.

⁷⁸ Hasan Bahar, M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S:3, 309.

⁷⁹ Sebahattin Bayram, Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri, **DTCF Dergisi:369**, C:36, 1993, S:1-2, 11.

⁸⁰ Gürkan, 150.

⁸¹ Bayram, 8.

⁸² Bayram, 10.

yazdığı mektupta, Purushattum'a getirilen kalay ve kumaşlardan, 18 adet kumaşın Kaniş'ten Wahsusana'ya kadar olan yol vergisi olarak alındığını belirtilmiştir. Pusuken'in temsilcisi Puzur-Asur'a ve oğlu Suea'ya yazdığı mektupta, Wahsusana'ya taşınan 52 adet kutanum kumaşından 30 kutanum kumaşının Pusuken'e 9 ¼ sheqel gümüşe satıldığı söylenebilir.⁸³

Yol vergisi olarak Asur'dan Anadolu'ya gelen kervanlardan eşek başına kalay alındığı halde Asur'a giden kervanlardan gümüş alınmaktadır. Örneğin, k/1025, numaralı belgede, Kaniş şehrinden Hahhum şehrine kadar giden bir kervandan 2 sheqel gümüş alındığını görmekteyiz.⁸⁴

Kervanlarla ilgili Kt. n/k 794 numaralı tablette, kervanlardan yukarı gidenden 12 sheqel kalay ve aşağıya gidenden 1 ¼'er sheqel gümüş ücret alındığını gösteren bir metindir. Fazlasının alınmayacağına dair uyarı da belirtilmiştir.

Kt. n/k 794 numaralı tablet tercümesi şöyledir: “(17-25)Baban yukarıya kervanlardan 12'ser sheqel kalay alacak, Baban gibi, aşağı gidenden eşek başına 1 ¼'er sheqel gümüş alacaksın. Bu miktardan fazlasını alamazsın.”⁸⁵

Yol vergisi ile ilgili Kt. n/k 723 numaralı tabletten sadduatum vergisinin sabit olmadığını malın cinsine ve miktarına göre verginin de değişebileceği öğrenilmektedir. Karuma sadduatum vergisi olarak 3 1/2 miktarında ödendiği belirtilmiştir.

Kt. n/k 723 numaralı tablet tercümesi şöyledir: “...İçinde 3 1/2 sheqel gümüş kārūm'un šaddu'ātum vergisini verdik. 2 sheqel kumaşların kaçırma bedeli, 2 1/2 sheqel gümüş Idi-Ea'nın hissesi olarak verdik.”⁸⁶

Yukarıdaki tablet örneklerinden verginin çeşidine göre farklı oranlarda gümüş miktarı ödendiği anlaşılmaktadır.

⁸³ Şahin, 699.

⁸⁴ Gürkan, 150.

⁸⁵ “(17) ki-ma a-bi-kà-ma (18) i-na e-li-tim (19) e-li-tim 12 GÍN.TA (20) AN.NA ta-lá-qé i-na (21) wa-ri-ti-im 1 ¼ GÍN.TA KÙ.BABBAR (22) i-na e-ma-ri-im (23) ki-ma a-bi-kà ta-kà-al (24) wa-at-ra-am mi-ma (25) lá ta-lá-qé...”Günbatti, 71-72.

⁸⁶ “(12) ŠÀ. BA 3 1/2 GÍN KÙ. BABBAR (13) ša-du-a-tám (14) ša kà-ri-im ni-dí-in (15) 2 GÍN pá-zu-ur-tí (16) ku-ta-ni 2 1/2 GÍN KÙ. BABBAR (17) a-na qá-tí l-dí-É-a (18) ni-dí-in”Sebahattin Bayram, Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler, XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, İstanbul: TTK Basımevi, 1987, 287-288.

1.1.7.Mahkeme Kayıtlarında Geçen Gümüş Madeni

Asurlu tüccarlar aralarındaki anlaşmazlıkları hakem tutma yoluyla sonuçlandırmakta, bunun sonucunda wabartumlara veya karumlara başvurarak, buradan çıkacak kararları bir belgeye yazdırıp, alacaklı ve borçlu olmak üzere iki tarafta birer adet örneğini alıp saklamaktaydı. Tüccarlar arasındaki davalar bazen tüccarların bürosunda şahitler huzurunda görüşülüp sonradan koloni mahkemesinde onaylanmaktaydı. Anadolu'daki koloni mahkemeleri, Kaniş, Wahsusana, Turhumit, Purushattum gibi büyük kolonilerde mahkeme meclisleri bulunmaktaydı ve burada tüccarların davaları görülmekteydi.⁸⁷

Purushattum karumunun kararlarına baktığımızda Ennum-Asur'un davalarının çoğunlukta olduğunu görülmektedir. Bir belgeden Asur Şehri'nin rabisumu Ennum-Asur'u dava etmektedir ve bu dava Sueanın 40 mana gümüşü ödediğinin tespitiyle ilgilidir. Tahminen, Suea ödediği borcunu tespit ettirerek sonuçlandırmak üzere, Asur'daki şehir mahkemesine başvurmuş ve mahkemede bir avukat göndermek suretiyle Sueanın adına Ennum-Asuru dava etmiştir. Sonuçta Purushattum karumu bu konuda hükmünü vermiştir.

Wahsusana karumunda, Sabazia isimli tüccar Asur-ennamı şahit olarak tutmuş ve Anah-ili'nin İdi-Suene ödemesi gereken 7 ½ mana gümüşü İdi-Suen'in deposuna tartacağını belirtmiş ve bu dava Wahsusana karumunca karara bağlanmıştır. Puzur-Asur'un vekili olan Puzur-İstar onun adına şahitler tutarak davayı sonuçlandırıp koloni mahkemesine tasdik ettirmiştir. Wahsusana karum mahkemesinin verdiği kararı içeren belgeden anlaşıldığına göre, Asur-imitti Asur-bel-SA. TU için şahitler tutarak onu dava etmiştir. Asur-bel-SA. TU Aşşur-imitti'ye demiştir ki, babama borçlu olduğunuz 17 mana gümüş ve faizini alıkoydun. Senin mührünle mühürlü olan zarflı belge Kaniş' tedir. Gümüşü ve faizini tut, şayet Kaniş'e gidersen senet babamın vekiline ödensin. Bu sözler üzerine Wahsusana karumu hüküm vermiştir.⁸⁸

Turhumit karumunun bir mahkeme kararında; *“Enna-Suen, Puzur-İstar, İkupia'nın kızı ve oğlunun davası için hazır bulundular. 40 mana gümüş İkupipia'nın borcu olup, Pusu-ken'in oğlu Asurmutabbil ve Pusu-ken'in avukatı Belanuma ödediler, bunun üzerine Turhumit karumu bu davada karar verdi. Tanrı Asur'un kılıcı önünde*

⁸⁷ Şahin, Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, 124.

⁸⁸ Şahin, Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, 124.

şahitliğimizi verdik.” Belgeden anlaşıldığına göre, Enna-Suen ve Puzur-İstar hakem olarak tayin edilmişlerdir.⁸⁹

Pusu-ken’in oğlu Suea şahitler tutarak Ennam-Asur’un evine girmiş ve 2 nepisum gümüşü Suea Ennum-Asur’a ödemiştir. Suea, Ennum-Asur’a 2 nepisum 53 ½ mana gümüşün onun evinin deposunda olduğunu haber vermiş ve böylece Wahsusana karumu hükmünü vermiştir. Sabazia isimli tüccar Asur-ennamı şahit olarak tutmuş ve Anah-ili’nin İdi-Suene ödemesi gerekli olan 7 ½ mana gümüşü İdi-Suen’in deposunda tartacağını belirtmiş ve bu dava Wahsusana karumun hükmüne bağlanmıştır. Puzur-Asur’un vekili olan Puzur-İstar onun adına şahitler tutarak davayı sonuçlandırıp koloni mahkemesine onaylattırmıştır. Wahsusana karum mahkemesinin verdiği kararı içeren belgeden anlaşıldığına göre, Asur-imitti Asur-bel-SA.TU için şahitler tutarak onu dava etmiştir. Asur-bel-SA.TU, Asur-imitti’ye, babama borçlu olduğunuz 17 mana gümüş ve faizini alıkozdun. Senin mührünle mühürlü olan zarflı belge Kaniş’ tedir. Gümüşü ve faizini tut, şayet Kaniş’e gidersen senet babamın vekiline ödensin. Bu sözler üzerine Wahsusana karumu hüküm vermiştir. Enlil-bani’nin Buzia’dan alacaklı olduğu 1 mana gümüşün mahkeme kararıyla ödeneceği anlaşılmaktadır. Adadsululi’nin Asur-bani’ye borçlu olduğu 11 mana gümüşle ilgili dava hakem tutmak suretiyle sonuçlandırılmış ve Wahsusana karum mahkemesince şahitler huzurunda tasdiklenmiştir.⁹⁰

Karum kararlarına örnek Kt. 08/k 28 numaralı tablet, Kaniş karum’nun hükmünü içermektedir. Metinde Abiya’nın Aşşur-muşallim’e ödeyeceği 10 şeqel gümüş hakkında iki Asurlu şahit huzurunda verilmiş bir karar söz konusudur. Metnin devamında geçen limumlar, bir yıllığına Asur’da görev yapan bu üst düzey görevliler, görev yaptıkları yıldaki siyasi, sosyal ve ekonomik olayları kayıt altına almaktadır. Limumların kayıt altına aldıkları belgeler tarihin kronolojik sırasının yapılmasında önemli listelerdir.

Mahkeme kaydına örnek Kt.j/k 431 numaralı tabletde, iki kişi arasındaki 40 mina gümüşlük borç ile ilgili bir mahkeme kayıdır. Bu metinde borç ödendiğinde, borcun

⁸⁹ Şahin, Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, 127.

⁹⁰ Şahin, Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, 124-125.

kayıtlı olduğu mühürlü tabletin geçersiz sayılacağı, babalarının isimleri de yazılmış olan üç şahit huzurunda kayda geçirilmiştir.⁹¹

Gümüş ile ilgili Kt. 08/k 28 numaralı tablette Kaniş karumunun gümüş borcunun ödenmesi için verdiği karar mevcuttur.

Kt. 08/k 28 numaralı tablet tercümesi şöyledir: “ (1-5) *Nirah-mannum* ’un oğlu *Aššur-mušallim*, *Husārum* ’un ailesinden *Aššur-tāb* ’ın oğlu *Abiya* için bizi tuttu. (6-11) *Aššur-mušallim* *Abiya* ’ya şöyle söyledi: ‘Sendeki 10 sheqel tiri cinsi gümüşü 4 aya kadar bana ödeyeceksin. (12-16) *Abiya* *Aššur-mušallim* ’e şöyle cevap verdi: *Bendeki* 10 sheqel gümüşü 4 aya kadar sana ödeyeceğim. (17-19) *Mahurilī* ayının birinci günü, *līmum* *Ušur-Anum* ’un oğlu *Šalim-Aššur*. (20-23) Şâhitler: *Šū-Kubum* ’un oğlu *İštar-pālil* (ve) *Mannum-balum-Adad* ’ın oğlu *İkuppia*. (24-27) *Bu meseleler hakkında Kaniş karum* ’u bizim için karar verdi ve *Tanrı Aššur* ’un *šugariaum* amblemi huzurunda şâhitliğimizi verdik.⁹² (bkz: EK 4)

Karum kararıyla ilgili Kt b/k 162/b tablette, kan parası gümüş üzerinden ödenmiş, şahitler huzurunda meselenin son bulduğuna dair yemin edilmiştir.

Kt b/k 162/b numaralı tablet tercümesi şöyledir: “(1-5) *Aššur-rabī* ’nin oğlu *Ennam-A* ’nın kan parası ile ilgili şehrin tabletini *Sū-e(n)-tata* getirdi ve *Ennam-Aššur* ile (6) *mes’eleyi* bitirip, (7) şehrin huzurunda yemin ettik. (8-9) Babası *Aššur-rabī* ’nin yerine, *Sū’e(n)-tata* gümüşü aldı. (10) *Zukia* ’nın huzurunda (11) *Šū-Bēlum* ’un huzurunda (12) *Aššur-dan* ’ın huzurunda.”⁹³

⁹¹ H.Argun Bozgurt, *Eski Çağlarda Anadolu’da Hukuk 1 Asur-Hitit-Sümer*, Kültepe Hukuk Tableti, Ankara 2010, 133.

⁹² Kt. 08/k 28 :“(1) ^mA-šūr-mu-ša-lim (2) DUMU MUŠ-ma-nim a-na (3) A-bi₄-a-a DUMU A-šūr-DU₁₀ (4) ša É Hu-sā-ri-im (5) iš-ba-at-ni-a-tí-ma (6) um-ma A-šūr-mu-ša-lim (7) a-na A-bi₄-a-a-ma (8) 10 GÍN KÙ. BABBAR tí-ri (9) ša li-bi₄-kà K. (10) a-na İTU.4.KAM (11) KÙ. BABBAR ta-ša-qá-lam Ay. (12) um-ma A-bi₄-a-a-ma (13) a-na A-šūr-mu-ša-lim (14) 10 GÍN KÙ. BABBAR ša li-bi₄-a (15) a-na İTU.4.KAM (16) a-ša-qá-lá-ku-um (17) İTU.1.KAM Ma-hu-ur-DİNGİR (18) li-mu-um (19) Šál-lim-A-šūr DUMU Ú-šur-A-nim (20) İGÍ İštar-pá-li-il₅ (21) DUMU Šu-Ku-bi₄-im (22) İGÍ İ-ku-pì-a K. (23) DUMU Ma-nu-um-ba-lúm-dj_M (24) a-na a-wa-tim a-ni-a-tim (25) kà-ru-um Kà-ni-iš Sk. (26) i-dí-ni-a-tí-ma İGÍ šu-ga-ri-a-um (27) ša A-šūr ší-bu-tí-ni a-dí-in” Murat Çayır, İki Kültepe Tableti ve Yeni Līmum, **Cahit Günbattı’ya Armağan**, Ankara: TTK, 2015, 40-41.

⁹³ Kt b/k 162/b: “ (1)A-na da-me-e (2)ša E-na-ma-a (3) DUMU A-šūr-GAL[t] up-pá-am (4)ša a-lim^{KI} Sú-e-ta-a (5) ub-lá-ma iš-tí En-nam-A-šūr (6) a-wa-tí-šu ig-mur-ma (7) ni-iš a-lim^{KI} ni-it-ma-ma (8) ki-ma A-šūr-GAL a-bi₄-šu (9) Sú-e-ta-a KÙ.BABBAR k.(10) IGI Zu-ki-a (11)IGI Šu-Be-lim A.y. (12) IGI A-šur-dan Çeçen, Yeni Delillere Göre Kültepe’de “Kan Parası”, 293.

Tabletlerden gümüş madeninin sıklıkla mahkeme kararlarında yer aldığı görülmüştür.

1.1.8. Evlenme, Nafaka ve Boşanma Davalarında Gümüş Madenin Para Olarak Kullanılması

Anadolu'ya gelen Asurlu ilk tüccarlar eşlerini getiremiyorlardı. Sonraki dönemlerde Anadolu'ya eşlerini getirebilen tüccarlar haricinde, yerli kadınlarla evlenenler de olmaktadır. Anadolu'da yerli bir kadınla evlenen tüccar, ikinci bir eş almayacağını şahitler huzurunda yapılan bir mukaveleyle resmiyete dayandırmaktaydı.⁹⁴ Asurlu tüccarlar ile Anadolu'lu kadınlar evlenirken evlenmeden önce herhangi bir miktar gümüş verilmemekteydi. Boşanma gerçekleştiği zaman kadın ve erkeğin 5 mina gümüş ödeme şartı bulunmaktaydı.⁹⁵

Evlenme ile ilgili AKT I 76 numaralı tablette, Idi-Adad ile Anana'nın yapmış olduğu evlilik anlaşmasında Idi-Adad ikinci bir eş alamayacaktır. İkinci bir eş alması durumunda evlenir ve Anana'yı boşarsa 5 mina gümüş nafaka ödenmesi şartı konulmuştur.

AKT I 76 numaralı tablet tercümesi şöyledir: *“Idi-Adad Anana ile evlendi. Memlekette ikinci bir eş (ile) evlenmeyecek! Eğer evlenirse ve onu boşarsa 5 mina gümüş tartacak. Bur-Su'en'in huzurunda, Anah-ili'nin oğlu Tābsilla-Aššur'un huzurunda, Aššur-beli'nin huzurunda.”*

Evlenme ile ilgili diğer bir tablet AKT I 77 numaralı örnektir. Asur'a giden tüccarlar, Asur'da qadistum adı verilen hafif meşrep kadınlarla bazen zaman geçirmişlerdir. Belgede Su-Su'en qadistumla zaman geçirmemesi şartı konulmuş, karı ve kocanın birbirini terk etmesi durumunda 2 mina gümüş ödenmesi gerektiği belirtilmiştir.

AKT I 77 numaralı tablet tercümesi şöyledir: *“Šu-Su'en, EnnamAššur'un kız kardeşi Eтары ile evlendi. O (koca) kadının kefilisi Puzur-watam'a kadının yardımında bulundurmaz. O (erkek) Kaniš ve Nihria'da ikinci sınıftan dahi bir kadınla evlenmeyecek. Eğer borç için kız kardeşlerini kocası olsun, bir akraba olsun veya Asurlu olsun, bir kimse yakalayacak olursa, (onun ağabeyi) Ennam-Aššur, annesi ve (belki küçük kardeşi) Puzur-šadu (damat) Šu-Su'en'in işini temizleyecekler*

⁹⁴ Bozkurt, 147.

⁹⁵ Hasan Ali Şahin, Hülya Kaya Hasdemir, Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, S:38 Yıl: 2015/1, 147.

(meselesini halledecekler). O kadının bedeli ödenmemiştir. Eğer o, karısını terk ederse 2 mina gümüş ödeyecek. Eğer o kadın kocasını terk ederse onlar 2 mina gümüş ödeyecekler. Asua'nın huzurunda, Anah- Aššur'un huzurunda, Puzi'nin huzurunda.”⁹⁶

Kaniş Karum mahkemesinde görülen boşanma davasına ait TMH I, 21d numaralı tablette boşanmanın bedeli 1 mina gümüştür.

TMH I, 21d numaralı tablet tercümesi şöyledir: “ (1-2) Kārum Kaniš hükmü verdi: (3-8) Ennam Aššur'un Aššur-ammārum, karısı Aššur-Bēlī'nin kızı Zibeziye'yi boşadı. (9-15) 1 mina gümüşü boşanma parası olarak Aššur-ammāru 3 oğlunu alacak. (15-18) Zibeziye, Aššur-ammāru ve 3 oğlu hakkında hukuki talepte bulunmayacak (19-21) Su'en ayı, Awiliya'nın senesi.”⁹⁷

Evlilik sözleşmesi ile ilgili bir diğer örnek AKT I numaralı tablettir. İdi-Adad ve Anana arasındaki evlilik sözleşmesini gösteren belgede evlenme veya boşanma durumunda 5 mina gümüş ödeneceği şartı konulmuştur.

AKT I numaralı tablet tercümesi şöyledir: “(1-2) İdi-Adad Anana ile evlendi (3-5) Memlekette ikinci bir eşle evlenemeyecek (6-9) Eğer evlenirse ve Anana'yı boşarsa, 5 mina gümüş tartacak. (10) Bur-Su'en'in huzurunda, (11-12) Anah-ili'nin oğlu Tab-sil-la-Assur'un huzurunda (13) Assur-Beli'nin huzurunda.”⁹⁸

Örnek tabletlerden evlilik sözleşmesinde, boşanma davasında ve evlilikle ilgili özel durumlarda gümüş madeninin farklı miktarlarda ödendiği görülmektedir.

1.1.9. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Gümüş Madeninin Günlük Hayatta Kullanımı

Anadolu'da M.Ö. 4. Binyılın ikinci yarısında gümüş ve kurşun kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'daki Malatya-Arslantepe höyüğü VIa katında bulunan toplu

⁹⁶ Hasan Ali Şahin, Hülya Kaya Hasdemir, Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:38, C:1, 2015, 149.

⁹⁷ TMH I, 21d:“(1) kà-ru-um Kà-ni-iš (2) dī-nam i-dī-in-ma (3) A-šūr-a-ma-ru-um (4) E-nam-A-šūr (5) Zi-be-zi-be (6) DUMU. SAL A-šūr-be-li (7) a-ša-sú-ú (8)e-zi-ib-šī-ma (9) 1 ma-na KÜ. BABBAR (10) e-zi-ib-ta-ša (11) A-šūr-a-ma-ru Ay. (12) a-na Zi-be-zi-be (13) a-šī-tī-šu i-dī-in-ma (14) 3 me-er-e-šu A-šūr-a-ma-ru (15) i-ta-ru Zi-be-z[i]-be (16) a-na A-šūr-a-ma-r[u] (17) 3 ù me-er-e-šu (18) ú-lá i-tù-a-ar (19)Sú-en₆ (20)li-mu-um K. (21) A-wi-li-a” Sebahattin Bayram, Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Nafaka Ödeniyor muydu?, **ArAn**, S:12/2, 2018, 35.

⁹⁸ Yusuf Kılıç, **Eski Çağ Aile Hukuku (Asur-Babil ve Hitit Devletlerinin Yıkılışına Kadar)**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2.Baskı, 2018, 145.

maden eşyaları madencilikğin önemini göstermesi açısından önemlidir. Arslantepe’de kılıç ve mızrak uçları, tekli ve çiftli kalıp tekniklerinde dökülmüş, kaplama tekniği ile kılıçların kabzası gümüş madeniyle süslenmiştir.⁹⁹

Malatya-Arslantepe’de bulunan kurşun oksitler, gümüş kakmacılığı ve kupelasyon yönteminin kullanıldığına dair en önemli buluntulardandır. Malatya-Arslantepe’de bulunan sarayın farklı alanlarında mühürlerin bulunduğu bir odada 1 bakır keski ve gümüş bir halka bulunmuştur. Eşyalar, saf gümüşten değil, % 93 gümüş ve % 5,7 kalaydan imal edilmişlerdir.¹⁰⁰ Malatya-Arslantepe’de çıkarılan kral mezarında 64 adet metal parça ele geçirilmiştir. 25 adeti bakır ve arsenikli bakır, 3 broş, 2 iğne, 2 saç spirali gümüş ve 15 yüzük, 7 spiral, 1 hançer ve 1 kemer bakır-gümüş alaşımından imal edilmiştir. Bu mezardan bilezikler, iğneler, kolyeler, altın ve gümüş boncuklar da bulunmuştur. Ayrıca, Malatya-Arslantepe’de ele geçirilen 1 adet hançer, gümüş-bakır alaşımından yapılmıştır.

M.Ö. 3. Binyıl’da Alacahöyük’te, Anadolu’ki ilk gümüş eşya örnekleri kullanılmaya başlanmıştır. Tunç üzerine yapılan gümüş kakma örnekleri, kaplamadan yapılmış minimize edilmiş heykeller Alacahöyük ve Horoztepe’de bulunmuştur. M.Ö. 2000’de ise Kayseri-Kültepe’de altın ve gümüş başlı küpeler, iğneler, yüzükler ve yarım ay kolyeler ele geçirilmiştir.¹⁰¹

Asurlular döneminde gümüş yalnızca takı yapımında kullanılmamıştır. I. Salmaneser döneminde inşa edilen Asur Tapınağı’nın restorasyonundan bahseden I. Salmaneser temellerine altın, gümüş, demir, bakır, kalay gibi çeşitli madenleri koyduğunu belirtmiştir. Bu madenleri yağ, kokulu yağ, sedir reçinesi, bal ve yağ ile yapılan bir harçla karıştırdığını da ayrıca belirtmektedir. Asur’daki İstar Tapınağı’nda kutu içinde I. Salmaneser ve I. Tukulti-Ninurta’ya ait altın ve gümüş tabletler bulunmuştur. I. Salmaneser’in altın tableti ile I. Tukulti-Ninurta’ya ait bir altın ve bir gümüş tablet Ninuaittu/Nunaittu Tapınağı’yla ilgili olduğu anlaşılmıştır. I. Tukulti-

⁹⁹ Sırrı Tiryaki, Kalkolitik Çağda Doğu Anadolu Bölgesi Madencilikğinin Başlangıç Evreleri, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017, C:7, S:13, 181.

¹⁰⁰ Tiryaki, 183-184.

¹⁰¹ Şerife Özudoğru, Anadolu’da Erken Tunç Çağından Gümüşe Gümüş Takıların Tarihi Gelişimi İçinde Alpu Takılarının Değerlendirilmesi, **Anadolu Sanat Dergisi**, S:2, 1994, 128.

Ninurta'nın Asur kentindeki İstar Tapınağı'nı yenileme çalışmalarını anlatan altın ve gümüş tabletleri de bulunmuştur.¹⁰²

Asur dönemi eyalet merkezlerinden Apqu-sa-Adad'da üzerinde yazıt bulunan taştan bir temel kutusu bulunmuştur. Aynı yerleşimde bulunan altın ve gümüş tabletlerin bu kutudan çıkmış olabileceği düşünülmüştür. Apqu kentinden geldiği düşünülen bu iki tablette II. Assurnasirpal, Apqu kentinde kral sarayının temelini yerleştirdiği altın ve gümüş tabletlerden bahsetmekte ve kralın isminin bu yazıttan silinmesini engellemek amacıyla lanet kalıbıyla sonlandırmaktadır. III. Salmaneser'de Asur kent duvarlarını yenilediğini ve temellerine altın, gümüş ve lapis lazuli gibi çeşitli maden ve taşlar koyduğundan söz etmiştir. Asur kentinde III. Salmaneser dönemine ait ziggurratın güney köşesinde üzerinde III. Salmaneser'in yazıtını taşıyan yuvarlak plakalarda bulunmuştur. Asurluların tapınak, saray ve benzeri yapıların temellerine inşa ve onarım faaliyetlerini anlattıkları bu levhaları özel bir harçla karıştırarak yerleştirmeleri Orta Asur'dan itibaren kullanılan bir gelenek olarak kullanılmıştır. Bu gelenek Urartu dönemindeki tapınak, saray ve benzeri krali yapıların kuruluşlarında temellere yerleştirilen levhalara örnek olmuştur. Asur ve İstar gibi tapınakların temellerine konulan çeşitli madenlerden bu tablet ve levhaların Aznavurtepe ve Toprakkale Haldi tapınaklarının temellerinde de görülmesi benzer bir uygulamaya işaret etmiştir.¹⁰³

1.1.10.Takı Yapımında Gümüş Madenin Kullanılması

M.Ö. 9. yy'da Asur bilezikleri tek veya çift gövdelidirler. Bu dönemde yassı veya hayvan başlı bileziklerde nadir olarak görülmektedir. Krali betimlemelerde bilezik gövdeleri ortada duran bir rozeti tutmaktadır. Rozetler, altın varakla kaplı veya tümüyle altından yapılmıştır. Bunun yanında gövde kısımları gümüş veya altındır. Asur kralı II. Assurnasirpal(M.Ö. 883-859) döneminde çoğu heykel ve kabartmada görülen bilezikler bant şeklindeki bilezik gövdesi üzerinde duran rozetten oluşmaktadır.¹⁰⁴

---

¹⁰² Bülent Genç, Urartu ve Assur Arasındaki Kültürel İlişkiler Ve Urartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2015, 117.

¹⁰³ Genç, 118.

¹⁰⁴ Timur, 7.

Kültepe tabletlerinde bileziklerin genel olarak altın ve gümüşten yapıldığı görülmektedir. Kültepe nekropollerinde altın, gümüş, elektrumdan diadem, ağız ve gözleri kapatan küçük levhalar, başlık olarak kullanılan serpuş, birçok takı örnekleri ve değerli taşlar bulunmuştur. II. ve I-b katlarında açığa çıkarılan atölyelerden, değerli taşlar ve çeşitli madeni objelere ait taş kalıplarda bulunmuştur. Kültepe kazılarında, I-b katında gümüş iğnelerinin başı Alishar kazılarında çıkan iğnelere benzeyen tünemiş kuş biçiminde diğer toplu iğnenin başı beyaz renkli, dilimli şeffaf bir taş çeşidindedir. Kültepe II kat O-20'de gümüş serpuş bulunmuştur. Bu serpuş ölünün başına geçirilmiştir. Anadolu'da ölünün başına geçirilen ilk serpuş örneğidir. Serpuşun, ağız genişliği 20 cm. yüksekliği 12 cm.'dir.¹⁰⁵ Kaniş Karumu'nun I-b katında bir kadın mezarında dört tane gümüş pandandiften, birincisi kurs şeklindedir. Asurlular güneş tanrısının koruyucu simgesi olan günümüzdeki dua muskalarına benzeyen güneş kursunu boyunlarına takmışlardır. İkinci pandantifin içi boş yukarı kısmı dar ve şerit halkalı, aşağısı geniş şerit halkalı biçimindedir. Pandantiflerin üçüncüsü ise Anadolu'nun gümüş lunulalarından biridir. Ay şeklinde olan boyuna takılan lunula Ay Tanrısı'nın sembolüdür.¹⁰⁶

Gümüş, Asur toplumunda hediye olarak da kullanılmıştır. Asur tabletlerinde erkeklerin eşlerine 1 ½ sheqel gümüş hediye ettikleri görülmektedir. Ayrıca Asurlu tüccar Pilah-İstar'ın evlenenlerin tamamına 1 ½ sheqel yani 12 gram gümüş hediye etmesi bu miktardaki gümüşün hediye olarak verilmesinin gelenekselleşmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu geleneğin günümüzdeki karşılığı evlenecek çiftlere çeyrek altın hediye edilmesidir.¹⁰⁷

Takı takma adetinin Asur toplumundaki örneğini gösteren Kt 88/k 281 numaralı tablette, hediye olarak iki farklı evlenme merasiminde 1 ½ sheqel gümüş hediye edilmiştir.

¹⁰⁵ Tahsin Özgüç, Kültepe Hafriyatı 1954 Ib Katı Eserleri, **TTK Bellekten**, C:XIX, S:73, 1955,s.62.

¹⁰⁶ Ebru Mandacı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı veHititler Devrinde Anadolu'da Kuyumculuk, **İnsan veToplumBilimleri Dergisi**, C:5, S:8, 2016, 3199.

¹⁰⁷ Kt 88/k 505 numaralı tablette de gümüşün evlilik hediyesi olarak takıldığı görülmektedir. Bu tablette Pilah-İstar'ın evlilik hediyesi olarak verdiği gümüş takının hediye edilmesiyle ilgili bir metindir. Bu metinde hediye veren şahıs belirtilmemiştir ancak belgedeki diğer şahısların Pilah-İstar'la olan irtibatlarından dolayı, söz konusu şahsın yine Pilah-İstar olduğu düşünülmektedir. Tablette isimleri kayıtlı üç şahsında eşlerinden assatum olarak bahsedilmekte olup evlilik hediyesi olarak verilen gümüş, benzer kayıtlarda olduğu gibi 1 ½ sheqel'dir. Sebahattin Bayram, Remzi Kuzuoğlu, Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri, **Cahit Günbattı'ya Arnağan**, Ankara Üniversitesi Yayınları No:476, Ankara 2015, 32.

Kt 88/k 281 numaralı tablet tercümesi şöyledir: “(12-14) 1 ½ šeşel gümüşü İliya'nın oğlu (olan) Lā-qēp'in oğlu Mannum-balum-Aššur amtum'u ile evlendiği zaman amtum'una hediye olarak verdim. ... (32-35) 1 ½ šeşel gümüşü İkünüm'un oğlu Puzur-ilī aššatum'u ile evlendiği zaman aššatum'una hediye olarak verdim.”¹⁰⁸

Asur toplumunda sıklıkla gümüş hediye edilirken Wahsusana karumunda yapılan evliliklerde bakır hediye edildiği görülmektedir.¹⁰⁹

1.1.11.İğne

Kaniş-Neşa'da yapılan kazılarda birçok formda iğne bulunmuştur. İğnelerin genellikle baş kısımları süslü, altın ve gümüş madeninden yapılmıştır. Gümüş iğnelerin baş kısmı altın kaplamadır. Gövdelerinin ortasında bulunan deliklerden küçük halkalar geçen iğne örnekleri yalnızca Anadolu'da Asurluların bulunduğu dönemde rastlanmıştır.

1.1.12.Broş

Asur toplumunda broş veya göğüs süsü olarak adlandırılan takıların üretiminde altın, gümüş ve birçok değerli taşlar kullanılmaktaydı. Broşlar altın veya gümüş madeniyle imal edilirken tepe kısımları değerli taşlarla süslenmekteydi. Gümüşten yapılan broşla ilgili CCT 3, 31 numaralı tablette “^{1/3} mina gümüşten bana broş yap” ibaresi bulunmaktadır.¹¹⁰

1.2. HITİTLER DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI

M.Ö. II. Binyıl' da Mezopotamya'dan gelen Asurlu tüccarların önemli yerleşim yeri olan Hattuşa ilk kez Asur dönemine ait metinlerde yer almıştır.¹¹¹ Gümüş, anlamındaki Hattuşa'ya bölgede gümüş madenin bolluğundan dolayı bu adın verildiği düşünülmektedir.¹¹² Hattuşa ve Orta Anadolu bakır, gümüş, demir madeni bakımından zengindir. Bu zenginlik sebebiyle Hitit ekonomisinde hayvancılık ve

¹⁰⁸ Kt 88/k 281:“(12) ½ GÍN KÙ.BABBAR i-nu-mì Ma-num-ba-lu-<um>A-šūr (13)DUMU Lá-qé-ep DUMU I-li-a a-ma-sú (14) e-hu-zu a-na am-tí-šu qí-iš-tám a-dí-in (15)..... (32) 1 ½ [GÍN].KÙ. BABBAR i-nu-mì (33)[Puz]ur₄-DINGIR DUMU I-ku-nim a-ša-sú (34) e-hu-zu a-na a-ší-tí-šu qí-iš-tám (35) a-dí-in ...”Bayram, Kuzuoğlu, 33.

¹⁰⁹ Bayram, Kuzuoğlu, 35.

¹¹⁰ Mandacı, 3202-3203.

¹¹¹ Hititler veHattuşa: Kısa Bir Tanıtım, “Hattuşa'da 106 Yıl” Hitit Kazılarının Fotoğraflarla Öyküsü, İstanbul: YKY Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, 15.

¹¹² Ünal, Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt VeAnımsamalar, 350.

tarımdan sonra önemli gelir kaynaklarından biri de yeraltı madenleri olmuştur.¹¹³ Yeraltı madenlerinden gümüş, ticarete temel değişim aracı olarak çubuklar halinde veya halka biçiminde belirli ağırlıklarda alışverişlerde kullanılmıştır. Hititler gümüşün ağırlığını ölçerken Babil kökenli şeqel ve minayı kullanmışlardır.¹¹⁴ Fakat Hitit ağırlık birimleri, Babil kökenli birimlere göre daha az ağırlığa sahiptir.¹¹⁵

1.2.1. Ganimet Olarak Ele Geçen Gümüş Madenleri

Hititler, Kuzey Suriye ve Önasya'ya düzenledikleri seferlerde ele geçirdikleri ganimetleri tapınma merkezlerine götürerek kutsal mekanlarını zenginleştirmişlerdir. Hitit krallarından I. Hattuşili (M.Ö. 1650-1620) güneydoğu seferi sırasında ele geçirdiği altın, gümüş ve tanrı heykellerini, Hattuşa'ya getirerek, tanrı ve tanrıların tapınaklarına koydurmuştur.¹¹⁶

I. Hattuşili Suriye seferini anlattığı metinde gümüş madenini ganimet olarak almasını şu ifadelerle dile getirmiştir: "... *Haşšuwa kentini bir aslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yığdı ve onun ganimet malı ile Hattuşa'yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ne de sonu. Armaruk'un efendisi Fırtına Tanrısını, Halap'ın efendisi Fırtına Tanrısını, Allatum'u, Adalur'u (ve) Liluriyi, gümüşten iki boğayı, gümüşten ve altından üç heykeli, iki hamri-evi... altınla kaplattım. İyi altından bir masayı ...., gümüşten üç masayı, iyi altından kolluklu bir tahtı (kıymetli) taşlarla ve altınla kaplattım, (bütün bu ...) Haşšu'dan Arinna'nın Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdim. Tanrıça Allatum'un kızı Hepat'ı, gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezulla'nın tapınağına yukarıya getirdim. ... .. Hahhu'ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına karşı taşıdım ve (kenti) tahrip ettim. (Ganimet) mallarını (baş)kentim Hattuşa'ya getirdim. İki yük arabası altın, iki gümüşten mayaltum-arabası, altından bir masa, gümüşten bir masa. Hahhu'nun bu tanrıları, bir tane*

¹¹³ V. Diakov- S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi**, C:1,Yordam Kitap, İstanbul 2017, 153.

¹¹⁴ Hititlerin kullandığı ölçü birimleri;1 mina = 496 gr = 40 Şeqel, 1 şeqel = 12,4 gr, 1 IKU= 3600 metrekare, Reyhan, 66., 1 şeqel 12.5 gr., 1 mina 40 şeqel 500 gr., 1 parisu 50 lt., 1 zipittani 1 maşrapa 0.5 lt., 1 iku 3.600 m², 1 gipessar 0.25 m²'dir. Mahfi Eğilmez, **Hitit Ekonomisi**, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, 2005, 10.

¹¹⁵ Ali M. Dinçol, Hititler, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Görsel Yayınlar 1982, 70.

¹¹⁶ Esmâ Reyhan, Hititlerin Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2008, S: 17, 14.

gümüştten güçlü bir boğa, ön kısmı gümüştten bir gemi. (Bunları) Büyük Kral Tabarna Hahhu kentinden aldı ve Güneş Tanrıçasına getirdi.”¹¹⁷

Yine I. Hattuşili Tunip Teşşup’a, Hahhum Ülkesi’ne kuşatmaya destek olması durumunda savaş sonrasında elde edilen ganimetlerden gümüş, at, büyükbaş hayvanlar ve birçok şeyin paylaşılacağına ifade eden bir mektup göndermiştir.

Hitit kralı II. Murşili (M.Ö. 1620-1590) ise Halep ve Babil aldıktan sonra ele geçen ganimetleri Güneş Tanrıçası Arinna’ya sunmuştur.¹¹⁸ Hitit krallarından II. Şuppiluliuma (M.Ö. 1207-1178) Alaşia’yı fethettikten sonra elde ettiği ganimetleri başkent Hattuşa’ya götürdüğü bilinmektedir.

1.2.1. Değişim Aracı Olarak Gümüş Madeninin Kullanılması

Hititler döneminde ticaret barter sistemi olarak adlandırılan sistemle yapılmaktadır.¹¹⁹ Barter sisteminde değişim aracı olarak kullanılan gümüşün kullanımı para ekonomisine geçişte önemli bir dönemdir.¹²⁰ Hititlerde para olarak kullanılan gümüş çubuklara ilk kez Nimet Özgüç başkanlığında 1982’de yapılan Acemhöyük kazılarında rastlanılmıştır. Bu gümüş çubukların ağırlığı 30 şeqeldir. Acemhöyük’de bulunan iki hazinede de gümüş ingotlar ve kesilmiş parçaları bulunmuştur. Para yerine kullanılan eşyaların başında ingotlar yani külçeler gelmektedir.¹²¹ Hititlerde kullanılan gümüş külçeler toplumsal tabakalar arasındaki farkı belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Gümüş külçeler ekonomik figür olmakla birlikte mülk edinme, cezai işlem, değiş-tokuş vb. birçok alanda sıklıkla kullanılan bir madendir.¹²²

Hititlerde hayvan, hayvan derisi, tekstil ürünleri, besin maddeleri, günlük araç gereçlerinin satın alımı ve işçi ücretleri şeqel ve mina birimleri üzerinden gümüş olarak ödenmekteydi.¹²³ Gümüş haricinde Hititlerde mal ile ödeme, emeğin karşılığı

¹¹⁷ Sedat Alp, **Hitit Çağında Anadolu**, İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000, 66.

¹¹⁸ Sevgi Dönmez, Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı, **History Studies** S:6, C:1, 2014, 62-63.

¹¹⁹ Metin Alparslan, Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret, **Osmanlı Öncesi ve Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, C:1, 2003, 29.

¹²⁰ Mahfi Eğilmez, **Hitit Ekonomisi**, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2005, 10-11.

¹²¹ Aliye Öztan, Acemhöyük Gümüş Hazinesi, **TTK Bellekten LXI/ 231**, TTK Ankara 1997, 237.

¹²² Serdar Okur, Hitit Yazılı Belgelerine Göre Anadolu’da İktisadi Hayat, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006, 125.

¹²³ Okur, 124.

olarak sıklıkla kullanılan ödeme şekillerinden biridir. İşçi emek harcadığı ürünlerden bir miktar almaktaydı. Erkek işçi için aylık bir gümüş şeqel olan standart ücret 1500 litre arpanın biraz üzerindedir. Ayda yarım şeqel alan kadın işçi 600 litrelik arpa yetersiz bir ödemeydi. Kadın ve erkek ücreti arasındaki fark her birinden beklenen iş gücünün farklı olmasındandı. Kadınlar salgın hastalık, askeri sefer ve devlet kademelerinde özellikle emek açığı olduğu zamanlarda, erkeklerin yürüttüğü birçok işi yapmaktaydı.¹²⁴

Hititlerde tarla ve mülk satın alımları da gümüş üzerinden gerçekleşmekteydi.¹²⁵ 1 IKU sulu tarım alanı 3 şeqel gümüş, 1 IKU halani tarım alanı 2 şeqel gümüş, halani arazisine bitişik bir ekin alanı 1 şeqel gümüş idi.¹²⁶ Arazi fiyatlarında işlenmeyen tarlanın fiyatı iki ya da üç gümüş şeqeli aşmadığından, ekili olmayan, 1 IKU parseli satın almak mümkündür. Fakat ekim alanı olan tarla, ekilmemiş alanın 20 katı kadar pahalıya satılmaktaydı. Küçük bir üzüm bağı, 40 şeqel gümüş karşılığında satın alınabilmekteydi.

Hititçe çivi yazılı belgelerden hayvanların gümüş üzerinden değişim değerlerine baktığımızda; “*Saban öküzü 12 şeqel gümüş, cins bir öküz 10 şeqel gümüş, yetişkin bir inek 7 şeqel gümüş, saban öküzü 5 şeqel gümüş, bir yaşında bir inek 5 şeqel gümüş, süttan kesilmiş bir öküz 4 şeqel gümüş gebe inek 8 şeqel gümüş, dana 2 şeqel gümüş, erkek at 2 şeqel gümüş, yük çekme kısrağı 2 şeqel gümüş, eşek 2 şeqel gümüş, dişi yük çekme eşeği 2 şeqel gümüş, koyun 1 şeqel gümüş, 3 keçi 2 şeqel gümüş, 2 kuzu 1 şeqel gümüş, 2 oğlak ½ şeqel gümüş, katır 1 mina gümüş, at 14 şeqel gümüş, 1 yaşında erkek at 10 şeqel gümüş, yük çekme kısrağı 15 şeqel gümüş, erkek at 4 şeqel gümüş, 6 ay –1 senelik kısrağı 4 şeqel gümüş*”¹²⁷ olan bedeller kanunlarla belirlenmiştir.

Hitit toplumunda birçok alanda kullanılabildiği için çok değerli olan hayvan derilerinin de gümüş üzerinden değişim bedelleri metinlerde açıkça yer almaktadır.

¹²⁴ Okur, 126.

¹²⁵ Esmâ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2010, S:47, C:29, 66.

¹²⁶ Esmâ Reyhan, 2010, 67., Birgit Brandau-Hartmut Schickert, (Çev. Nazife Mertoğlu) **Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu**, Arkadaş Kitabevi, 2003, 93., Diren Çakmak, **Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı**, Libra Yayıncılık, 2013, 295., Sevgi Dönmez, “Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı”, **History Studies**, C:6, S:1, 2014, 67.

¹²⁷ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 68-69., Erkut, 80., Okur, 125.

Buna göre: “*yetişkin bir boğanın derisi 1 şeqel gümüş, süttten kesilmiş 5 adet sığırın derisi 1 şeqel gümüş, 10 adet dananın derisi, 1 şeqel gümüş, bol kıllı bir koyunun derisi 1 şeqel gümüş, kırkılmış 10 adet koyunun derisi 1 şeqel gümüş, 4 adet dişi keçinin derisi 1 şeqel gümüş, 15 adet kırkılmış dişi keçinin derisi 1 şeqel gümüş, 20 adet kuzunun derisi 1 şeqel gümüş, 20 adet oğlağın derisi 1 şeqel gümüş*”¹²⁸ değerindedir.

Hititlerde kumaşın gümüş üzerinden değişim fiyatlarına baktığımızda ise: “*1 adet geleneksel elbise 12 şeqel gümüş, 1 adet kıymetli elbise 30 şeqel gümüş, 1 adet mavi yünden giysi 20 şeqel gümüş, 1 adet manto 10 şeqel gümüş, 1 adet kaba kumaş imal edilmiş yapılmış elbise 1 şeqel gümüş, 1 adet ince gömlek 3 şeqel gümüş, 1 adet gömlek x şeqel gümüş*”¹²⁹ değerinde olduğunu görmekteyiz.

1.2.2. Eğitim Giderlerinde Gümüş Madenin Kullanılması

Hitit toplumunda çocukların mesleki alanlarda geliştirilmeleri önemlidir.¹³⁰ Eğitime önem verilmesi Hitit yasalarında yer alan eğitim giderleri ile ilgili maddelerinden anlaşılmaktadır. Yasalarda mesleki eğitimin aileye maliyeti 6 şeqel gümüş olarak ifade edilmektedir. Örneğin 177 ve 200B numaralı tabletlerde eğitim ile ilgili bedeller yer almaktadır.

Hitit Yasalarından 177 Madde’de eğitilmiş bir işçinin eğitimsiz bir işçiden daha değerli olduğu ve daha fazla gümüşe tutulduğu anlaşılmaktadır. İlgili madde şöyledir: “*Eğer eğitilmiş bir kuş bakıcısını biri satın alırsa, yirmi beş şeqel gümüş versin. Eğer eğitilmemiş/deneyimsiz bir erkeği ya da bir kadını biri satın alırsa, yirmi şeqel gümüş versin*”¹³¹

Hitit Yasalarından 200B maddesinde ise eğitim gideri: “*Eğer bir genci, bir oğlu eğiticiye biri verirse marangoz demirci, dokumacı işçi olarak, keçeci olarak, o zaman eğitiminin <ücreti için> altı şeqel gümüş versin. Eğer eğitimci onu kusursuz bir şekilde eğitmezse o zaman ona bir kişi versin. Kanunlarda, vasıflı kişilerin*

¹²⁸ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 76.

¹²⁹ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 77.

¹³⁰ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 73., Meltem Doğan-Alparslan, Hititler Döneminde Esnaf ve Sanatkarlar, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, C:1, İstanbul 2003, 39., İlknur Taş, Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, S:1, Aralık 2008, 77.,

¹³¹ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 73.

ücretleri belirtilmiştir. Zanaatçı, çömlekçi, demirci, marangoz, deri işçisi, keçeci, dokuyucu ya da bir elbise imalatçısından herhangi birini hizmetine alan kişinin ödemesi gereken ücret 10 şeqel gümüştür.¹³² Şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Hitit toplumunda eğitim için ekonomik çizelgeler de kullanılmıştır.¹³³

1.2.3. Zanaat Mesleklerinde Gümüş Madeninın Kullanılması

Hititlerde altın ve gümüş madenini işleyen ve üzerine taş yerleştiren zanaatkarlar mevcuttu. Bu zanaatkarlar bugünkü kuyumculuk mesleğini icra edenlerle aynı işi yapmaktadır. Sarayda statüsü oldukça yüksek olan bu maden işlemecileri, Dunwa-LUGAL-ma, Ehli-Kuşuh, Zuzuli- Pupuli, Mutta, Zuwali, Palla olarak, idari metinlerde adı geçmektedir. Bu zanaatkarlar savaş döneminde silah ve miğferlerin kaplama işlemi, tapınak için bazı tanrı heykelciklerin yapımı, kültürel işlevi olan bazı kapların yapımı ile sorumlu olmasıyla birlikte zaman zaman idari görevlerde de bulunmuşlardır. Hitit metinlerinde gümüş işleyenler LÚKÛ. BABBAR, LÚKÛ.BABBAR.DÍM.DÍM olarak geçmektedir.¹³⁴

1.2.4. Ceza Affında Gümüş Madeninın Kullanılması

Hititlerde toplumsal düzeni sağlayan kanunlar mevcuttu. Boğazköy’de bulunan 186 kanun maddesini içeren iki yasa tabletinin birincisi, “eğer bir adam” sözleriyle başlamakta ve bireylerin hukukunu kapsayan konuları esas almaktayken, ikincisi ise “eğer bir bağ” sözleriyle başlamakta ve araziler, tarım gereçleri ile ilgili suçları içermektedir.¹³⁵ Hitit kanunlarında çeşitli suç bedellerini ödemek için mina, şeqel ve talent gibi madeni ağırlık birimleri kullanılırken, cezalar genellikle bakır veya gümüş ile ödenmiştir.¹³⁶

Hitit yasalarındaki hayvanlara ve tüccarlara karşı işlenen suçlara verilen cezaların çaydırıcı nitelikte olması tarım ve hayvancılığın önemli olduğunu gösteriyordu.¹³⁷ Hitit toplumunda büyükbaş hayvan, koyun ve at hırsızlığı yapan, çaldığı hayvan başı kadar ceza alırdı. Hayvanlar besili ve sıradan hayvanlar olarak ayrılıyor buna göre de gümüş üzerinden cezası veriliyordu. Köpekler ile ilgili yasa metninde yaralanması ve

¹³² Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 74.

¹³³ Okur, 125.

¹³⁴ Doğan-Alparslan, 40.

¹³⁵ Ali M. Dinçol, Hititler, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Görsel Yayınlar 1982, 71.

¹³⁶ Gaye Şahinbaş Erginöz, Hititlerde Ağırlıklar ve Ölçüler, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S: 10, Ekim 2006, 229.

¹³⁷ Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 70.

öldürülmesiyle ilgili kanunlar cezai bedel gümüş ile ödenmekteydi. Özel eğitilmiş köpeklere daha yüksek cezalar verilmekteydi.¹³⁸ Bununla ilgili Hitit Kanunları'nın 87. Maddesinde : “Eğer bir çobanın köpeğini biri vurursa ve o ölürse, yirmi şeqel gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştır”¹³⁹ ifadeleri yer almaktaydı.

Hitit yasalarında tüccarların öldürülmesinde ise normal suçlara göre daha fazla para cezası verilmektedir. Bununla ilgili Hitit kanunlarındaki 5 numaralı yasa metninde: “Eğer bir tüccarı Hatti'de biri öldürürse, yüz mina gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştır. Eğer bu Luviya ülkesinde ya da Pala ülkesinde olursa yüz mina gümüş versin ve mallarını tanzim etsin. Eğer bu Hatti ülkesinde olursa tüccarın kendisini de teslim etsin”¹⁴⁰ ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerden Hititlerde tüccarların değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Hititlerde geçim kaynağı tarıma dayalı olduğundan bağ bahçe gibi alanların önemi çok büyüktü. Dolayısıyla bağ ve bahçelere verilecek zararlara karşıda ağır cezalar belirlenmişti. Bunlardan biride gümüş para cezalarıydı. Bu duruma örnek aşağıdaki gibidir.

Madde 90: “Eğer bir kişi ekilmiş bağlara koyunları salarsa ve <bağlara> zarar verirse, eğer <meyveli> iseler, bir IKU için on şeqel gümüş versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştır ama eğer boş <iseler> üç şeqel gümüş versin.”¹⁴¹

Hitit kanunlarında sarayın, bazı suçları affı vergi ödeme ile gerçekleşmektedir. Örneğin Paragraf § 9: “Özgür kişiyi ağır yaralayan 3 şeqel gümüş köleyi yaralayan için 2 şeqel gümüş muayene ücreti olarak belirlenmiştir.¹⁴² Bir kişinin başını yaralayan, eskiden 6 şeqel gümüş alınırdı. Bunun 3 şeqelini yaralı diğer 3 şeqel gümüşünü ise saray alıyordu. Şimdi sarayın vergisi kaldırıldı ve sadece yaralı 3 şeqel gümüş alır”¹⁴³ ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere saraya ödenen suçun

¹³⁸ Harry A. Hoffner, Hititler Anadolu'sunda Sosyal ve Yasal Kurumlar, (Çev: Sevgül Çilingir) **Tarih Okulu**, S: VI, 2010, 226-227.

¹³⁹ Turgut Yiğit, Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban, **TTK Belleten**, C:LXVI, S:247., 2002, 784.

¹⁴⁰ Metin Alparslan, Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri-Bildiriler**, I. Cilt, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2013, 31.

¹⁴¹ Fatma Sevinç, Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi SBED**, Mayıs 2008, S:17, 22.

¹⁴² Reyhan, Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, 73.

¹⁴³ İmparati, 40-41.

vergisi daha sonra kaldırılarak sadece cezanın bedeli olarak 3 Şeşel gümüş alınmıştır. Göleti kirleten kişi ise 3 Şeşel gümüş vermek yükümlülüğünde olmuştur.¹⁴⁴

Hititlerde hür ve kölelere farklı cezai işlem uygulanıyordu. Bu cezalardan biri olan para cezaları da hür ve kölelere göre farklılık göstermekteydi. Hürler 6 Şeşel karşılığında suçları uzaklaştırırken, köleler 6 Şeşel ödemekle birlikte bedeni sakatlamaya yönelik cezalarda alıyorlardı.¹⁴⁵

Hitit yasa maddelerinde hırsızlıkla ilgili suçlara da para cezası olarak gümüş istendiği görülmektedir. Bununla ilgili bir örnek 125. Madde'dir. İlgili madde şöyledir: “(8) *Eğer bir su kamışını (2) biri çalars[a(3)],... (4) Şeşel gümüş versin (9) Eğer (6)... -ı (7) ya da... -ı (10) biri çalarsa, bir Şeşel gümüş versin.*”¹⁴⁶ Metinden de anlaşılacağı üzere hırsız çaldığı malın cezası olarak gümüş ödemekle yükümlü tutulmuştur.

1.2.5. Gümüş Madenin Vergi Olarak Ödenmesi

Hititlere bazı Őehirler ve vasal krallıklar altın, gümüş, kalay, bakır ve demir madeni üzerinden vergilerini ödemekteydiler. Ödemeler standart çubuklar halinde gümüş ile yapılmaktaydı. Serbest dış ticaretin yasaklandığı Hititlerde vasal krallıklar Hitit kralından izinsiz ticaret yaptıklarında krala vergi ödeme zorunlulukları vardı. Ugarit'in Hitit devletine gönderdiği yıllık vergi metinlerinde krala ödenen gümüş miktarlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu belgelerden biri de şöyledir: “20 Şeşel gümüş kralın payı, 300 Şeşel gümüş ŐBN yerleşkesinin, 100 Şeşel gümüş TBQ yerleşkesinin, 84 Şeşel çobanların, 150 Şeşel AR tüccarlarının yüküdür...”¹⁴⁷ Ugaritte bulunan bu belgeye göre Hitit kralına toplamda 934 Şeşel gümüşün vergi olarak ödendiği görülür.”¹⁴⁸

1.2.6. Büyü ve Kült Uygulamalarında Gümüş Madenin Kullanımı

Hititlerin büyü ile arınma ritüellerinde temizliğin sembolü olarak görülen çeşitli madenler temizleme malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu arınma ritüellerinde kirlilikten arındırıcı madde olarak kullanılan kuş, temiz su gibi maddelerin yanında

¹⁴⁴ Esmâ Reyhan, Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım, **Akademik Bakış**, C:2, S:4, 2009, 160.

¹⁴⁵ Gülnihal Bozkurt, Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C:38, S:1, 86.

¹⁴⁶ İmparati, 134-135.

¹⁴⁷ Metin Alparslan, 2013, 33., Sevgi Dönmez, Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı, **History Studies**, C:6, S: 1, 2014, 71.

¹⁴⁸ Dönmez, 71.

gümüşün de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin, Rs. IV numaralı tablette büyücü kurbanın ağzına gümüşü koyarak ritüeli gerçekleştirmiştir. Rs. IV numaralı tablet tercümesi şöyledir: “...(60) *Ve kurbanın ağzına gümüşü koyar. (61) büyücü; “Gümüş gibi (62) tanrıların, erkek ve kadın tanrıların huzurunda temiz ol!”*¹⁴⁹

Hititlerde tapınma ve büyü ritüellerini yapan tecrübeli kişiler, ritüel yaptıkları zamanı tanrıların yanlarında olduğu zamana denk getirek yaparlardı. Tanrı yanında olmaz ise ritüel bir sonuç vermezdi. Bu sebepten, ritüellerde tanrılar için çukurlar kazılır ve KUB 15.31 II 17-18’de tanrıların kendilerini duyması için bir elbise iğnesine iliştirilmiş gümüş bir kulak ve KUB 15.31 II 17-18’de onların yukarı çıkmasını kolaylaştırmak için KBo 17.94 III 25-26’da gümüşten ya da bakırdan bir merdiven çukura koyulurdu.¹⁵⁰

Hititlerde büyü ve kült uygulamaları dışında tanrı tasvirlerinde de gümüş kullanılmıştır. Örneğin, CTH 89¹⁵¹ numaralı tablette, Lihziza’nın fırtına tanrı tasvirinde ne olduğu bilinmeyen gümüş kaplı bir nesne mevcuttur. Krallığının 9. yılında II. Mursili Lihziza’nın fırtına tanrısına gümüş kap hediyesi takdim etmiştir. Tiliura’ da tanrıça Ishashuriya’ nın tanrı tasviri; 1 1/2 karış yüksekliğinde gümüş

¹⁴⁹ Rs. IV “(60) *nu-kán A-NA EN SÍSKUR KÚ. BABBAR iš-ši-i an-da da-a-i (61) nu^{LÚ} AZU ki-iš-ša-an te-iz-zi KÚ. BABBAR-ni-wa-az i- wa-ar (62) PA-NI DINGIR^{MEŠ} DINGIR. LÚ^{MEŠ} DINGIR.MUNUS^{MEŠ} par-ku-iš e-eš*” Leyla Murat, Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar Ve Tedavi Yöntemleri”, **ArAn**, C:6, S:2, s.103., Esmâ Reyhan, Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 2010, S:47, C:29,128.

¹⁵⁰ Reyhan, Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme, 135.

¹⁵¹ CTH 89 :“(1)Tiliura(‘da) Lihzina Fırtına [Tanrısı(nin)] (2) tanrılığı(nin)/[ta]nrı tasviri: ağaç(tan) boğa (biçiminde) riton, 4 ayak (üstünde) duran, gümüş kaplı x x x x (3) onun başı (ve) göğüsleri altın kaplı, yüksekliği 1 karış(tır). (4) Onun altı ağaçtan (düz) kaide(dir); 1 gümüş GAL kabı, 8 şekel (ağırlığında), (5) (onu) Kral Murşili, Lihzina’nın Fırtına Tanrısına ver(miş)di/sun(muş)du. (6) 10 bronz(dan), küçük güneş kursu [Lihzina] Fırtına Tanrısı(nin) sunağına (7) işlenmiş(tir)/nakşedilmiş(tir). Ona (Lihzina’nın Fırtına Tanrısına) yeni (bir) tapınak inşa et[tik]. (8) Önceden onun bir rahibi (bulunmaktaydı), ona melhemli rahibi (ve) mızrak adamı [tayin ettik?]. (9) Tiliura(‘da) Tanrıça İshaşhuriya(‘nin) tanrılığı(nin)/[ta]nrı tasviri: (10) Hasıra oturmuş (vaziyette) 1 kadın heykeli, gümüş kaplı, (onun) yüksekliği 1 ½ karış(dır). (11) 1 gümüş alınlık/taç, (onun üzerinde/) içinde 5 altın meyve; (12) 8 süs eşyası/kolye, (çoğu) altın, (ancak) içlerinden 3’ü [gü]müştür, (onlar) onun boynunda(dır). (13) 6 güneş kursu, (çoğu) altın, içlerinden 2’si g[ü]müştür, (onlar) ta]nrının göğsünde(dir). (14) 3 çift küpe, içlerinden 1 çifti altın, 2 çifti (ise) parlak taş(tandır). (15) (Onlar) Onun kulağına tutturulmuş(tur)/toplanmış(tır/) birleştirilmiş(tir). [ ] içinde, (16) 3 çift bayram giysisi, içlerinden 1 çifti sarı?; 1 çifti ise kırmızı, (17) bir çifti de parlak taş (rengindedir?). (Onları) saraydan verdiler. (18) Şimdiye kadar (bunları) verdiler. x x (19) Oturmuş (vaziyette) [1?] kadın [heykeli?], gümüş kaplı, (onun) yüksekliği 1 ½ karış(tır). (20)] bir gümüş alınlık/taç/çelenk, içinde beş altın meyve, (21) [x süs eşyası/kolye, (çoğu) altın, (ancak) içlerinden x g]ümüş, (onlar) onun boynunda(dır). (22) [x güneş kursu, (çoğu) altın, içlerinden x gümüş(tür), (onlar) Tanrının göğsün]de(dir). (23) [3 çift küpe, içlerinden 1 çifti altın, 2 çifti (ise)] parlak taş(dandır). (24) [(Onlar) Onun kulağına tutturulmuş(tur)/toplanmış(tır/) birleştirilmiş(tir).] üç² Şeql”

kaplı bir kadın heykelidir. Gümüş taç, 3'ü gümüş olmak üzere süs eşyası, 2 güneş kursu tasvirde kullanılmıştır. 19. Satırda tahminen üçüncü kez bir tanrı tasviri yapılmaktadır. Bu tasvirde, 1 1/2 gümüş kaplı kadın heykeli, muhtemelen boyunda bulunan gümüş boyunluk, gümüş güneş kursu ve kaç adet olduğu bilinmeyen kulağa tutturulan gümüşün var olduğu bilinmektedir.

Hititlerin yapı ritüellerinde de gümüş madeni görülmektedir. Hitit yapı temellerinde orta mekanın birinci direk dibine armağanlar depo edilmektedir. Bu armağanlar, 1 aslan altından, 1 şeqel ağırlığında, 2 çift boğa demirden, gümüş boyunduruk ile koşulmuş, 1 şeqel ağırlıkta altında bir tane kaide ile kaide üzerinde duran 2 boğadır. Ayrıca sunağın altına 1 şeqel gümüş yerleştirilmektedir.¹⁵²

1.2.7.Gümüş Takılar

Hititler Dönemine ait Alacahöyük nekropolünde bir kadın mumyası bulunmuştur. Sağ tarafa yatırılan kadın elleri ve ayakları karın kısmına doğru çekilmiş cenin pozisyonundaki iskeletin başı batıya, yüzü güneye dönük vaziyette gömülmüştür. Başında diadem, boynunda altından ve mercandan yapılmış kolyeler, göğsünde altın bir fibula, iskeletin solunda, biri gümüş biri tunçtan idol, gümüş kaşık, bir gümüş iğne, altından ve gümüştan birer bilezik ile altın süslemeli gümüş bir kap bulunmuştur.¹⁵³ Hititler döneminde ayak bileziği olan halhal takılar kullanılmıştır. Örneğin, XVII 1 II 10 metinde, “*gümüş halhal*” ifadesi yer almaktadır.¹⁵⁴ KBo V 1 II 54 numaralı metinde ise gümüştan imal edilmiş bir gerdanlıktan bahsedilmektedir.

Hitit metinlerinde altın ve gümüştan üretilen broşlarda görülmektedir. KUB XXIX 4 I 46 numaralı metinde gümüş göğüs süsünün kadınların kullandığı bir takı olduğunu görmekteyiz.¹⁵⁵

Hititler döneminde kullanılan fibula örnekleri, ayrı parça halinde baskı küre biçimli, altı dilimli başı gövdeye sonradan geçirilmiştir. Bu tip fibulaların Anadolu’da Eski Tunç Çağ’ından itibaren kullanılmaya başladığı görülmüş Asur Ticaret Kolonileri ve

¹⁵² Muhibbe Darga, **Hitit Mimarlığı 1 Arkeolojik ve Filolojik Veriler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, 1985, 47.

¹⁵³ Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1998, 28.

¹⁵⁴ Ebru Mandacı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hititler Devrinde Anadolu’da Kuyumculuk, **İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C:5, S:8, 2016, 3197.

¹⁵⁵ Mandacı, 3204.

Hitit döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Acemhöyük'te mezarlarda aynı formda gümüşten ve tunçtan yapılmış iğneler de bulunmuştur.¹⁵⁶

1.2.8. Gümüş Levha

Hititlerde gümüş madenin levha şeklinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. M.Ö. XIII. yy'da Kadeş Savaşı sonucu III. Hattuşili'ye II. Ramses yazdığı mektupta Kadeş Anlaşması'ndan gümüş levha olarak söz etmesi, anlaşmanın gümüş bir levha üzerine yazıldığını göstermektedir.

III. Hattuşili'nin II. Ramses'e hitaben: "Kardeşim için gümüş tableti hazırlattım ve ona gönderdim, [sen] de [gümüş tableti hazırlat] ve bana gönder, onları Hatti Ülkesi'nin tanrıları ile Mısır Ülkesi'nin [tanrılarının önüne koyalım.....]" demiştir. Bu metinde "gümüş tablet" ifadesiyle gümüşün yazı levhası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁷

1.2.9. Gümüş Mühürler

Hitit çivi yazılı kaynaklardan mühürlerin altın, bronz, gümüş ve demir madenlerinden yapıldığı görülmektedir. Kanada'da bulunan Hitit Krallık Çağı dönemine ait bilgi veren Borowski Koleksiyonu maden mühürleri arasında gümüş ve bronz mühürlerin yanında yüzük mühürler de bulunmaktadır.¹⁵⁸ Konya-Karapınar civarında bulunmuş ve satın alma yoluyla müzeye gelmiş olan bu mühür, gümüşten yapılmıştır. Mühür, arka kısmından üç şerit kulpla ana yüzü oluşturan daire kısma bitleştirilmiştir. Kulpun en uç kısmı silindirik şeklindedir. Yuvarlak formu olan mührün ön yüzünde basit bir çember içinde üç işaretten oluşan bir şahıs ismi yazılıdır.¹⁵⁹(bkz: EK 4).

1.2.10. Kapların Yapımında Gümüş Madenin Kullanılması

Hititlerin gümüşü kullandığı alanlardan biri de çeşitli kullanımlara sahip olan kaplardır. Boston Museum of Fine Arts'daki yumruk biçimli gümüşten bir Hitit kabının ağız kenarındaki kabartma frizde de benzer kral ikonografisindeki bir figür, gaga ağızlı bir testiden bir altanın önünde libasyon yapmaktadır. Kabın üzerinde,

¹⁵⁶ Aliye Öztan, Acemhöyük Gümüş Hazinesi, **Bellekten**: LXI/ 231, Ankara: TTK, 1997, 234.

¹⁵⁷ Dönmez, 66.

¹⁵⁸ A.Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Yayınevi, 1992, 201.

¹⁵⁹ Güngör Karauğuz, Konya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Hitit Hiyeroglif Mührü, **ArAn**, C: VI, S:1, Ankara 2002, 93.

avuç içinde kavranmış ve rozet motifli dış bükey uçları dışarıya taşmış silindirik bir nesne görülmektedir.¹⁶⁰

Hitit sanatları özellikle altın, gümüş ve bronz madenlerinden yüksek kalitede eserler üretmişlerdir. Hitit maden sanatının başyapıtları arasında kabul edilen, New York'ta Metropolitan Museum of Art'da sergilenen altından tanrıça ve kuşağında çıplak çocuğu, gümüşten 1 geyik ritonu (bkz. EK 5), gümüş boğa ritonu (bkz. EK 6) ile bronzdan tören kaması önemli eserlerdir.¹⁶¹

Hititlerin kuruluş yıllarına ait olan Kastamonu Kınık'ta bulunan gümüş ve bronzdan yapılan küresel gövdeli ve gövdeli kaplardan oluşan koleksiyonda omphaloslu ve omphalossuz kaseler yer almaktadır.¹⁶² Gordion mezarlığında bulunan çanak çömleklerin yanında bakır elbise iğneleri, 2 altın, 3 gümüş halka yüzük bulunmuştur.¹⁶³

Alacahöyük'te bulunan krallığa ait mezarlardan kraliçelere ait olanlarında bir çok değerli madenden yapılmış eşyalar bulunmaktadır. Gümüş tarak ve çanakların da bu eşyalar arasında yer aldığını görmekteyiz.¹⁶⁴ Ayrıca yine kadın mezarlarında bulunan gümüş kabzalı hançerler de dikkat çekicidir.¹⁶⁵

Alacahöyük'te K mezarlığında bulunan gümüş hançer, yüksek kalitede döküm tekniğine rekabet edecek düzeydedir. Gümüşten yapılmış 5 kk fincan, ince cidarlıdır. Derinlikleri 1 cm. olan bu fincanların delikleri yoktur ve bunlar iri gümüş kapların örnekleridir.¹⁶⁶ Alacahöyük'te bulunan ikinci mezarlıkta enli ağızlı bakırdan

¹⁶⁰ H.Kübra Ensert, M. . İkinci Binde 'Kanatlı Güneş Kursu' İle Talandırlımış Anadolu Hitit Figürleri, **Anadolu/Anatolion**, S: 28, 2005, 34.

¹⁶¹ Ekrem Akurgal, **Hatti veHitit Uygarlıkları**, Ankara: Phoneix, I. Baskı, 2015, 87., Darga, 1992, 37-38-39.

¹⁶² Mengü Yazgan, Urartu Metal Kapları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski ağ Anabilim Dalı, İstanbul 1996, 46.

¹⁶³ Tahsin zg, Fezant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler, **TTK Belleten**, C:L, S:197, 1989, 390.

¹⁶⁴ Ayşe zcan, İlk Tunç ağ'da Orta Anadolu VeMezopotamya'da l Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski ağ Tarihi Bilim Dalı, , Konya 2010, 52-53-54.

¹⁶⁵ Raci Temizer, Kayapınar Hyğ Buluntuları, **TTK Belleten**, C:XVIII, S: 71, 1954, 326.

¹⁶⁶ Tahsin zg, orum evresinde Bulunan Eski Tunç ağı Eserleri, **TTK Belleten**, C:XLIV, S:175, 1980, 463.

toparlak gövdeli memeciklerle süslü bir adet ibrik, bakırdan ve gümüşten birer kase, akikten haç biçimli bir put veya birkaç akik boncuk bulunmuştur.¹⁶⁷

Alacahöyük' teki BM mezarlığında bulunan gümüş heykelciği, sırtı gümüş şeritle gösterilmiş, vücuduna tek merkezli daireciklerden, gümüş şeritler kakılmış şekilde bulunmuştur. Boynuzlarını, başını gümüş maske kaplamakta sağlarında ve omuz başlarında birer gümüş haç kakılmıştır.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Remzi Oğuz Arık, Alacahöyük Hafriyatının İlk Neticeleri, **TTK Belleten**, C:1, S:1, 1995, 215.

¹⁶⁸ Arık, 216.

İKİNCİ BÖLÜM

M.Ö. I. BİNYILDA ANADOLU'DA GÜMÜŞ MADENİ KULLANIM ALANLARI

2.1.FRİGLER DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI

M.Ö. I. Binyıl'da istilacı kabilelerin Anadolu'ya hakim olmasıyla, Anadolu'da buhranlı dönem başlamıştır. M.Ö. 8. yy'da buhranlı dönemin sona ermesiyle merkezi Gordion olan Frigler ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Maden, dokumacılık ve ağaç işçiliğinde ileri düzeyde oldukları için Frig sanat eserlerinin benzerleri Yunanlı ustalar tarafından üretilmiştir.¹⁷⁰ Elbise tokaları, kemerler, kabartmalı ve işlemeli kumaşlar, işlemeli mobilyalar Yunanlılar neredeyse aynen kopye edilmiştir.¹⁷¹

Frigler günlük yaşam araç-gereçlerinde gümüş madenini birçok nesnenin yapımında kullanılmıştır. Gordion Nekropol ve Ankara Tümülüs kazılarında ele geçen bronz ve gümüşten, omphaloslu tas, kazan, kepçe, fibula, fildişi ahşap mobilya ve aplik parçaları Friglerin el sanatlarında gümüş madenini kullandığını gösteren nesnelere arasındadır.¹⁷² Antalya-Elmalı'da Bayındır D Tümülüsünde de biri gümüş dört fildişi

¹⁶⁹Veli Ünsal, Demir Çağ'da Kırşehir ve Çevresinin Siyasal Görünümü, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 10, S: 52, 2017, 460.

¹⁷⁰ Işıklar, 38.

¹⁷¹ Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, 23.

¹⁷² Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, 23.

yontusu bulunmuştur. Gordion A Tümülüsünde, fildişi yontusunda ellerini kamında kavuşturan iyonlaşmamış gümüş insan figürü ele geçirilmiştir.¹⁷³

Ele geçen Frig bereket tanrıçası olan Kybele heykellerinin boynunda enli bir pektoral ile kollarında çift bilezikler vardır. Bu hayvan başlı bilezikler, gümüş kemerlerle birlikte yapılan kazılarda ele geçirilmiştir.¹⁷⁴

2.1.1. Gümüş Fibulalar

Eski Çağ Anadolu uygarlıklarında Frigler, fibula(çengelli iğne) deyince ilk akla gelen topluluktur. Frigler Anadolu'da fibulayı ilk kullanan toplum olmakla birlikte yaygın kullanım alanı oluşturmuşlardır. Frig Devleti'nin başkenti Gordion'da yapılan bilimsel kazılarda, çok sayıda bulunan fibulalar Friglerin fibulaları yaygın kullandığına ispat niteliğindedir.¹⁷⁵

Frigler, yaylı çengelli iğneler buluşunu gerçekleştirerek maden işçiliğinde yüksek bir seviyeye ulaşmışlardır. Yaylı çengelli iğneleri dönemin teknolojik ürünleri kabul edilmiştir.¹⁷⁶ Modern çengelli iğnelerin atası olarak kabul edilen fibulalar giysileri istenilen biçimde tutturmak amacıyla kullanılan objelerdir.

Musceralle tarafından Tip XII olarak sınıflandırılan fibulalar, kapalı ve açık olmak üzere kalıp döküm tekniği kullanılarak üretilmiştir. Gövde bölümü genellikle yarım daire şeklinde ve farklı kalınlıktadır. Simetrik tutamak ve kanca şeklindeki tutamaktaki yivler temel yapım teknikleri olarak düşünülebilir. Süsleme biçimi olarak perçinlenmiş dökülmüş silmeler kullanılmıştır. Silmeler sade ve süslü biçimde farklılık göstermektedir.¹⁷⁷ Frig Dönemine ait, yassı, süslü elektrum fibulalarda mevcuttur.¹⁷⁸ Musceralle tarafından kimlik kartı olarak düşünülen, Friglerin simgesi olan fibulalar farklı kültürlere etkisini ve kültürel alanını gösteren önemli objelerdir. Kızıllırmak havzası boyunca Tip XII fibulaları, Frig coğrafyası dışında da yaygın olarak kullanılmıştır¹⁷⁹ (bkz: EK 7).

¹⁷³ Tayfun Işıklar, Frig Yontu Sanatı ve Etkileşimleri, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı, 2008,

¹⁷⁴ Köroğlu, Anadolu Uygarlıklarında Takı, 23.

¹⁷⁵ Köroğlu, Anadolu Uygarlıklarında Takı, 23.

¹⁷⁶ Cemil Bülbül, Eski Anadolu'da Frigler, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:27, 2009, 87.

¹⁷⁷ Mehmet Tekocak, Akşehir Müzesinde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S:13, 2012, 28.

¹⁷⁸ F.R. Işık Bingöl, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 199.

¹⁷⁹ Erdan, 172.

Frigler özellikle giysileri tutturmada kullandıkları genellikle bronz, gümüş gibi fibulaların ihracatını yaparak döneminde etkin rol almışlardır. Doğu Anadolu, Güney Anadolu ve Yunanistan'a kadar ihracatı yapılan fibulalardan Gordion ve Büyük Tümülüs kazılarında mezar hediyesi olarak konulan 145 tane fibula ele geçirilmiştir.

2.2.LİDYALILAR DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI

Lidya Uygarlığı, Heraklidler (Taylonidler) Atyadlar, Mermnadlar olmak üzere üç farklı kral soyu tarafından yönetilmiştir. Mermnadler sülalesinden Kral Giges döneminde Lidya sınırları batıda Çanakkale Boğazına, doğuda Kızılıрмаğa kadar genişlemiştir. Kral Giges başa geçince, Delphoi'deki Kehanet Merkeziyle yakın ilişkiler kurulmuş ve hediyeler gönderilmiştir.¹⁸⁰ Hediyeler arasında, sayısız altın mücevher, 6 adet iki kulplu som altın krater ve gümüşler gönderilmiştir. Kral Giges'ten sonra Lidya krallarından Krezüs'de Delphoi Kehanet Merkezi'ne hediyeler göndermiştir. Krezüs'ün gönderdiği hediyeleri Herodot: *“Delphoi tanrısına yaranmak için üç bin kurban kesti, sonra altın ve gümüş işlemeli yataklar, erguvan kumaşlar ve gömlekler ile altın kupalar toplattı”*¹⁸¹ cümlesiyle anlatmıştır.

Herodot kayıtlarında: *“...Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş sikke basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girenler bunlardır (Lydlerdir).”* ifadesini kullanarak dünya tarihinde çığır açan sikke buluşunu gerçekleştiren topluluğun Lidyalılar olduğunu belirtmiştir.¹⁸²

Lidyalılar ilk sikkeyi basan ve kullanan toplumdur.¹⁸³ Sikkelerin ilk örnekleri M.Ö. 610-561 yılları arasında Lidya kralı Kral Alyattes'in tahtta olduğu yıllarda basılmıştır.¹⁸⁴ Alyattes'ten sonra kral tahtına geçen oğlu¹⁸⁵ Krezüs zamanında ilk kez altın ve gümüş madenlerinden sikke basılmıştır. Krezüs, birçok Yunan kıyı kentini ele geçirmiş ve sikke basarak Anadolu'nun en zengin ve güçlü hükümdarı olmuştur.

¹⁸⁰ İplikçioğlu, 79.

¹⁸¹ Yıldız Akyay Meriçboyu, **Antikçağ'da Anadolu Takıları**, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları, 2010, 43.

¹⁸² Fecri Polat, **Lidya Devleti Ve Lidya (Karun) Hazinesi**, İstanbul: Türkiye Alim Kitapları, 2015, 11-12.

¹⁸³ Özudoğru, 129.

¹⁸⁴ Yükçü, Atağan, 89.

¹⁸⁵ Polat, 13.

¹⁸⁶ Yunan ve İnan kùltürlerinde zenginlik anlamını taşıyan Karun ismiyle anılan Lidya kralı Krezüs, ilk gerçek altın sikkelerine yaygın bir kullanım alanı oluşturan, standartlaştırılmış bir saflık durumu ile piyasaya çıkaran, antik çağ medeniyetinin ilk hükümdarıdır.¹⁸⁷

Meta çeşitliliğine son veren sikkeler, standart fiyat uygulamalarına geçişi sağlamıştır. Lidyalılar, sikke basımında kullandıkları altın ve gümüşü birbirinden ayırtmak için Sardes Altın Rafinerisi'nde kupelasyon yöntemini kullanmışlardır. Kupelasyon işleminin sonucu ortaya çıkan ince çubuklar şeklindeki elektron, yemek tuzu, tuğla tozu karışımıyla üstü kapatılıp kor oluncaya kadar ısıda bekletildikten sonra gümüş ve altın saf hale getirilmiştir. Son olarak saf gümüş açığa çıkarıldıktan sonra sikkeler basılmıştır.¹⁸⁸

2.2.1. Lidya Nekropollerinde Bulunan Gümüş Eşyalar

M.Ö. 6. yy'ın ilk yarısında, Pers ve Helen kùltürleriyle ilişkiler kuran Lidya kral mezarlarında gümüş, altın ve değerli taşlardan yapılan kaplar ve takılar Karun Hazinesi olarak bilinmekte ve Uşak Müzesinde bulunmaktadır.¹⁸⁹

M.Ö. I. Binyılın ilk yarısına ait, Elmalı yakınlarındaki Bayındır Tümülüs'ündeki nekropollerde büyük oranda Frig ve Lidya etkilerinin görüldüğü madeni eserler bulunmuştur. M.Ö. I. Binyılın ikinci yarısında Lidya dönemine ait Batı Likya'daki Patara nekropellerinden üst düzeyde işçilik örnekleri olan gümüş ve altın takılar, süs eşyaları, bronz patera ve strigilis¹⁹⁰ gibi günlük yaşamda kullanılan eşyalar bulunmuştur. Patara'da bulunan üzerinde Likçe yazılı gümüş bir vazoda Lidyalılar'ın madencilik yönünden ileri bir düzeyde göstermektedir.¹⁹¹

Lidya dönemine tarihlenen, Uşak-İkiztepe höyüğünde dört adet derin ve yayvan formlu kasenin üçünün gümüşten, diğerinde bronzdan yapıldığı görülmüştür. Gümüş kaselerden biri omurgalı ve tek kulplu iken, ikinci gümüş kase ise,

¹⁸⁶ Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, 24.

¹⁸⁷ Bir altın-gümüş alaşımındaki gümüşü ayırmaya yarayan bir işlem.

¹⁸⁸ Yükçü, Atağan, , 92.

¹⁸⁹ Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, 24.

¹⁹⁰ Sporcuların müsabaka bittikten sonra vücut temizliği için kullandıkları alet.

¹⁹¹ B. S. Alptekin Oransay, *Arykanda Antik Kentinde Madencilik Faaliyetleri ve Madeni Eşya Üretimi*, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:12, S:4, s.143.

omphaloslu olup çan şeklinde, üçüncü omphaloslu, gümüş kase de omurgalı biçimindedir.¹⁹²

İkiztepe Tümülüsünün bulunduğu bölgede birkaç tümülüs ve çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. İkiztepe Tümülüsün de yan yana iki adet mezar odası vardır. Her iki odada da ahşap mobilya kalıntıları bulunmuştur. Ahşap parçalarından yola çıkarak bazı ahşap mobilyaların cenaze töreninde kullanılan gümüş ve tunç kapların üzerine yerleştirildiği masalara ve sandalyelere ait olabileceğini tahmin edilmektedir. İkiztepe höyüğünde Ramage çifti mezar buluntusunda da zengin gümüş eserleri bulunmaktadır.¹⁹³

2.2.2. Gümüş Takılar

Kültürlerin en kolay betimlendiği sanat eserlerinden olan takılar, Lidya döneminde de dinsel içeriklidir. Lidyalılar altın, elektrik gümüş vb. değerli madenleri kolay biçimlendirdikleri için takı yapımında sıklıkla bu madenleri kullanmışlardır. Lidya kültürünün ve kral geleneğinin simgesi olan şahin figürü, metal eserler arasında önemlidir.¹⁹⁴ Sardis'te farklı madenler kullanılarak üretilen kayık formu küpelerin gümüş örneğine, Samos'ta 6. Yüzyılın sonlarına tarihlendirilen tabakalarda rastlanılmıştır. Mermnadlar dönemine Lidya'da gümüş, sikke basımında oldukça yaygın kullanılmasının aksine gümüş obje ve mücevherlerin yeterli sayıda üretilmediği görülmektedir. Tahminen bu dönemde gümüş, Krezüs döneminde artan ekonomik gereksinim nedeniyle sikke basımında kullanılmıştır.¹⁹⁵

Lidya'da gümüş, sikke basımında oldukça yaygın kullanılmakla beraber Mermnadlar dönemine ait yeterli sayıda gümüş obje ve mücevher üretilmemiştir. Tahminen bu dönemde gümüş, Krezüs döneminde artan ekonomik gereksinim nedeniyle sikke basımında kullanılmıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹² Mengü Yazgan, Urartu Metal Kapları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Çağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, 51.

¹⁹³ Çiçek Atay, Arkaik VeKlasik Dönemde Phryg, Lydia vePers Ahşap Günlük Kullanım Eşyaları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012, 26.

¹⁹⁴ Bozkurt, 165.

¹⁹⁵ Bozkurt, 166.

¹⁹⁶ Bozkurt, 166.

2.3.URARTULAR DÖNEMİNDE GÜMÜŞ MADENİNİN KULLANIM ALANLARI

M.Ö. I. Binyıl'da Urartuların hakimiyet alanı Doğu Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve İran'ın kuzeybatısına kadar olan bölgedir. Bu bölgedeki maden coğrafyası üçe ayrılmaktadır. Urartu madencilik coğrafyasının birincisi, Van, Bitlis, Siirt, Hakkâri'yi kapsayan bölge, ikincisi Yukarı Fırat Bölgesi, üçüncüsü d Erzincan, Erzurum, ve Kağızman bölgeleridir. Bu bölgelerde özellikle gümüş, arsenik, gümüşlü kurşun, altın, bakır ve demir yatakları bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bölgede bulunan bakır, kurşun, demir rezervleri ilk kez Urartular döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Van Yukarı Anzaf'ta yapılan araştırmalar Urartuların M.Ö. 9. ve 8. yy'larda demir madenini işlediklerini ve demir işleme sanatında yüksek bir seviyede olduklarını göstermektedir. Urartu hakimiyet alanı maden yatakları bakımından zengin olduğu için Mezopotamya ve Asur toplumunun maden ihtiyacı bu bölgeden karşılanmaktaydı. Asur toplumunda gümüşün sıkça kullanılmasından dolayı Doğu Anadolu'daki maden yatakları özellikle Asurlular için büyük önem arz etmekteydi.¹⁹⁸ Urartu'da takı mücevher sanatına ilişkin en eski objeler Giriktepe Sarayı'ndan ele geçmiştir.¹⁹⁹

2.3.1. Ganimet Olarak Ele Geçen Gümüş Madenleri

Kral Menua (M.Ö. 810-786) döneminde Urartular, Kuzey Anadolu' daki maden kaynaklarının farkına varmışlar ve Erzurum-Erzincan ovalarındaki zengin maden kaynaklarına hakim olmak için Diauehi üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. Urartu maden endüstrisinde önemli bir yer olan büyük Diauehi bölgesine, Menua döneminde askeri sefer düzenlenmiştir. Kral Menua ilk kez Diauehi Krallığının yöneticisi Utupurşi'den miktarı tam olarak bilinmeyen altın ve gümüş haraç aldığını şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Diauehi Ülkesi'ni ele geçirdim ve Krali şehir Şaşılı'yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Şeşetin Ülkesi'ne ve Zua Şehri'ne kadar ulaştım. Utuha Şehri'ni ' ' Minua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupurşini önüme çıkı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?)*

¹⁹⁷İbrahim Üngör, Urartu Maden Ergitme Sahası “Kurt deresi” İliç (Erzincan), **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S:9, 957. , Adem Dumlu, Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarında Geçen Yer İsimlerinin Lokalizasyonu, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Kars 2015, 65.

¹⁹⁸ Mehmet Kurt, Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, C:8, S:1, 2009, 3.

¹⁹⁹Altan Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir 1997, s.128. Hayrunnisa Okur, *Doğu Anadolu'nun Güçlü Krallığı: Urartular*, **Tarih Okulu Dergisi**, 2017, Yıl 10, S:XXIX, 348.

gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geridönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?)”²⁰⁰“...Menua der ki: “Diauehi'nin Kralı Utupurşini önüme çıkıttı, ayaklar(tıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi...”

Menua'nın oğlu Kral I.Argiştı (M.Ö. 786-764) saltanatının ikinci yılında Diauehi Bölgesi'ne yaptığı askeri seferde 20.5 kg. altın, 18.5 kg. gümüş ve toplam 5 ton bakır haraç olarak almıştır. I.Argiştı Diauehi Bölgesi'nin biraz daha kuzey doğusunda yer aldığı sanılan Luşa Ülkesi'nden de miktarı belirtilmeyen altın, gümüş ve bakır haraç olarak almıştır. ²⁰¹ I. Argiştı'nin bölgeye düzenlediği sefer kayıtlarında alınan ganimetlerin ağırlıklı olarak madenler üzerinden alındığı görülmektedir. Bahsi geçen sefer kaydı şöyledir: “*Diauhi Ülkesi'nin kralını esir ettim. Haraç (ödemesi koşulu) ile yaşamını bağışladım. Diauhi'li Argiştı'ye bu haracı verdi: 41 mina saf(?) altın, 37 mina gümüş, X on bin mina bakır...Bu haracı...Diauhi (Ülkesi)ne her yıl versin diye buyurdum: ...mina saf(?) altın, 10.000 mina bakır...*”²⁰² Kral II. Sarduri(M.Ö. 764-735) çivi yazılı belgelerde Arabalar Ülkesi olarak adlandırılan bugünkü Kağızman-Çoruh Vadisi yöresinden 336 ay boyunca 2.114 kargı, 13.112 yay, 47.970 bronz ok ucu ve 3.5 ton bronz haraç olarak almıştır.²⁰³ Bu seferler Diauehi bölgesinin maden yatakları bakımından önemli olduğunu ortaya koymaktadır

2.3.2. Gümüş Madenin Vergi Olarak Ödenmesi

Asurlular için yer altı ve yer üstü kaynakları zenginliği açısından Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi önemli bir mevki idi. Urartu coğrafyasında konfederasyon döneminde bölgedeki devletler, Asur'a kalay, bakır, gümüş, demir ve diğer madenlerden haraç ödemişlerdir. Belgelerden M.Ö. 9. ve 8. yy'lar arasında Asurlular'a yaklaşık 100 ton haraç verildiği öğrenilmektedir. Vergi listesine bakarak

²⁰⁰ Üngör, 956.

²⁰¹ Belli, **Urartu Takıları**, 374.

²⁰² Alparslan Ceylan, Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:20, 2017, 530.

²⁰³ Belli, **Urartu Takıları**, 374.

Asurluların amacının Kuzey Mezopotamya'daki maden ekonomisine sahip olmak olduğu söylenebilir.²⁰⁴

Urartu yazıtlarında Diauehi olarak adlandırılan Erzurum-Sarıkamış Kağızman-Kars ve Artvin bölgeleri Kral Menua ve İşpuini döneminde vergiye bağlanarak, yüksek miktarlarda altın ve gümüş elde edilmiştir. Bakır ve demir madenleri bakımından da zengin olan bu bölge, Urartu topraklarına I. Arğişti döneminde katılmıştır.²⁰⁵

M.Ö. 764-735'de Urartu tahtında olan II. Sarduri, Asur kralı III. Tiglatpileser'e karşı Kummuh hükümdarı Kuştaşpi ve Gurgum-Meliddu beyleriyle ittifak oluşturmuştur. Urartu kralı Sarduri bu ittifakla maden kaynakları üzerindeki hakimiyetini gerçekleştirerek, Asurluların maden kaynakları üzerindeki hakimiyet kurma çabalarına da son vermiştir. Ancak M.Ö. 743'de Halpa Kuşatmasıyla bölge Asur kontrolüne geçmiştir. Urartu bu kontrolden sonra ekonomi ve maden endüstrisinde gerilemeye başlamıştır. Gurgum, Kummuh ve Meliddu krallıklarının Asur hakimiyetine geçerek, Asur'a vergi ödemeye başlamaları, Urartuların ekonomisinde büyük çöküşe sebep olmuştur.²⁰⁶

M.Ö. 786-764 döneminde Urartu Kralı I. Arğişti'nin, Eski Van şehrinde bulunan Surp Sahak Kilisesi'nde ki bir stelinde, oldukça zengin gümüş, bakır ve altın rezervlerine sahip Erzurum bölgesine seferler düzenlediği yazılıdır. Kralın, bu seferinde, Diauehi kralı Mannudibi'den 41 mina²⁰⁷ saf altın, 37 mina²⁰⁸ gümüş, 10.000 mina²⁰⁹ bakır yıllık vergi olarak alması, madene verilen önemin artarak devam ettiğini göstermektedir. Kummuh ülkesi kralı Kustaspili'ye M.Ö. 746 yılında sefer düzenleyen II. Sarduri (M.Ö. 764-734) Analıkız stelinde, vergi olarak, 800 mina gümüş, 40 mina saf altın, 2000 bakır kalkan ve 1535 bakır kase aldığını yazmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, krallık sınırlarını genişletirken ya da vergiye

---

²⁰⁴ Kurt, 5.

²⁰⁵ Irmak Güneş Yüceil, Rezan Has Müzesi Urartu Takı Koleksiyonuna Ait Bir Grup Tunç Eserin Bozulmalarının Araştırılması Ve Koruma-Onarım Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Ana Bilim Dalı, İstanbul 2016, 9., İplikçioğlu, 82.

²⁰⁶ Kurt, 4.

²⁰⁷ 20.5 kg.

²⁰⁸ 18.5 kg.

²⁰⁹ 5 ton.

bağlayacağı bölgeleri seçerken, gereksinim duyduğu maden kaynakları açısından zengin bölgeleri göz önünde bulundurmuştur.²¹⁰

2.3.3. Yapı Temellerinde Gümüş Madenin Kullanılması

Urartular yapı temellerinde genellikle gümüş levha kullanmışlardır. Yapıların temellerine yapının kuruluş veya onarım tarihleri yazılmaktadır. Çeşitli madenlerden levhaların bazen bir tür harçla karıştırılarak bırakılmasına Orta Asur döneminde sıklıkla rastlanmaktadır.²¹¹ Van Toprakkale tapınak temelinin dört köşesinde yaklaşık 20 x 20 cm. ölçülerinde ana kayaya oyulmuş 3-4 cm. derinlikteki kare çukurlara bir tür harçla düzleme yapılarak bronz, altın ve gümüş levhalar bu oyuklara yerleştirilmiştir. Bu levhalarda ise yazı bulunmamaktadır.²¹²

2.3.4. Urartu Nekropollerinde Bulunan Gümüş Eşyalar

Urartu nekropollerinde de gümüş madenine rastlanılmıştır. Urartu dönemine ait Altıntepe nekropollerinde üçüncü mezarın üçüncü odasında 17. cm gümüş çubuklar aslan başı şeklinde stilize edilmiştir. Bulunan mezarların hepsinde taht, masa ve sandalye ele geçirilmiştir. Bu nesnelere ayakları aslan pençesi ve boğa ayağı şeklinde olup madenlerle kaplanmıştır. Ayakların yerle temas eden kısımları genellikle gümüş ile kaplanmıştır.²¹³ Kayalıdere nekropollerinde oda I'de, silah, demir topuz, ahşap mobilya ayakları, gümüş fibula, bronz gerdanlık, süs eşyaları bulunmuştur. İkinci oda da demir ve beşinci oda da gümüş yüzük bulunmuştur.²¹⁴

2.3.5. Bakraç Örneklerinde Gümüş Madenin Kullanımı

Urartu hakimiyet bölgesinde yapılan kazılarda 18'in üzerinde bakraç ele geçirilmiştir. Dövme tekniğiyle yapılan bakraçların dört tanesi gümüş, diğerleri tunçtan imal edilmiştir. Bakraçların birinin ağız kısmında Urartu kralı İşpuini'nin(M.Ö. 830-810) envanterine ait olduğuna dair bir satır çivi yazısı bulunmaktadır.²¹⁵ Diğerleri ise Kral İşpuini ile torunu İnuspua'ya ait gümüş bakraç

²¹⁰ Atilla Batmaz, Urartu Kültürünü Oluşturan Temel Öğeleri, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir 2011, 105.

²¹¹Bülent Genç, Urartu ve Assur Arasındaki Kültürel İlişkiler VeUrartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2015, 117.

²¹²Mengü Yazgan, Urartu Metal Kapları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Anabilim Dalı, İstanbul 1996, 5.

²¹³Ferda Zorlu, Urartu Ölü Gömme Adetleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya 2009, 78.

²¹⁴Zorlu, 84.

²¹⁵Çavuşoğlu, 276.

oluşturmaktadır. Silindir gövdeli Urartu bakraçları Asur bakraçları örnek alınarak yapılmışlardır²¹⁶(bkz: EK 9). Gümüş bakraçın diğeri ise 10 cm yüksekliğinde gövdesi silindir biçimli, kulp halkası gövdenin devamı şeklinde, halkadan geçen kulpun uçları yılan başı şeklindedir. Bakraçın kulpunda bulunan yılan figürünün başı altın kaplamadır. Bakraçın ağız kısmının altında ile gövde kısmının üzerinde hayat ağacı ve her iki tarafında tanrı figürleri yer almaktadır.²¹⁷

2.3.6. Kupa ve Testi Örneklerinde Gümüş Madenin Kullanımı

Urartu dönemine ait şimdiye kadar iki adet kupa bulunmaktadır ve bunlar gümüşten imal edilmiştir. Topraktan üretilen kapların benzeri olan kupalar, ince bir gümüş levha halinde dövülme tekniği ile yapılmıştır. İstanbul Sadberk Hanım Müzesinde, 21 cm yükseklikte ve 25 cm ağız genişliğine sahip gümüş kupa sergilenmektedir. Gümüş kupanın kenarlarında herhangi bir kulp mevcut değildir. Değerli metallere yapılan bu tür kupalar saray ve tapınaklarda kullanılmıştır.²¹⁸

Urartu döneminde büyük küplerde kralların erzak ve şarap depo ediliyordu. Toprakkale kazılarında ele geçen küplerin içinde iki adet gümüş testi bulunmuştur.²¹⁹

2.3.7. Takı Sanatında Gümüş Madenin Kullanımı

Urartu döneminde takı olarak boncuk kolyeler, kemerler, pektoraller, madalyonlar, süs iğneleri, yüzükler, fibulalar, bilezikler, amuletler, saç spiralleri günlük yaşamda yerini almıştır.²²⁰ Takı yapımında dövme ve döküm, kazıma, granül, kabartma tekniklerinden biri veya birkaçı kullanılmıştır. Takılar, devlet kademesinde çalışan bürokratların ve ailelerinin takı ihtiyacını karşılamak amacıyla merkezi atölyelerde üretilmişlerdir. Urartularda boyun-göğüs bölgesinde kullanılan takılar: madalyonlar, amuletler, amulet-mühürler, sallantılı objeler, boncuk kolyeler, pektorallerdir.²²¹ Boyun-göğüs takısı olarak kullanılan pektoral, madalyon, amulet-mühürler, pendantlar sınıf belirleyici takı olarak kullanılırdı. Urartular'ın M.Ö. 7. yy'ın sonlarında yıkılmasıyla, Siirt kenti Urartuların bakır işçiliğini, Bitlis kenti demir

²¹⁶ Alparslan Ceylan, Van Bölge Müzesin'de Bulunan İki Yeni Urartu Bakracı, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi-4**, 1998, 60.

²¹⁷ Çavuşoğlu, 276.

²¹⁸ Çavuşoğlu, 274.

²¹⁹ Bülent Genç, Urartu VeAssur Arasındaki Kültürel İlişkiler VeUrartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2015, 115.

²²⁰ Rafet Çavuşoğlu, Urartu Takıları, **Urartu'da Doğu'da Değişim**, YKY Yay.,2011, 250-251.

²²¹ Rütbe vestatü nişanesi, göğüslük.

İşçiliğini, Van kenti de gümüş işçiliğini başarılı bir şekilde devam ettirmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk kuyumcu toplumu olan Urartular'ın altın, gümüş ve bronzdan yapmış oldukları süs eşyalarının benzerleri Ortaçağ ve Osmanlı Devleti döneminde Vanlı kuyumcular tarafından büyük bir başarıyla yapılmaya devam etmiştir.²²²

2.3.7.1. Gümüş Madalyonlar

M.Ö. 8. yy. sonu ile 7. yy. olarak tarihlenen Urartu madalyonlarında, tanrılar, tanrıçalar, ay yıldız motifleri, adak törenleri ve dinsel içerikli sahneler bulunmaktadır. Madalyonlar Toprakkale, Karmir Blur, Çavuş Tepe, Giyimli gibi Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşim alanlarında ve gömülerde bulunmuştur. Kazılarda bulunan madalyonların, iki tanesi altın, dört tanesi gümüş ve birkaç tanesi de tunçtan yapılmıştır. Madalyonların çapları 3,5 ile 6,5 cm arasında değişmektedir.²²³ Toprakkale madalyonuna benzer şekilde tanrı Haldi, Arubani ve Siuini betimlemelerinin yer aldığı üç tane daha madalyon bulunmuştur. Bunlardan biri 3,5 cm. çapında gümüşten yuvarlak bir madalyondur. Ay ve yıldızların altında tahtta oturan bir tanrıça ve hemen önünde bir kadın tapınım halinde betimlenmiştir.²²⁴

2.3.7.2. Gümüş Pektoraller

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Çağ'ına ait yapılan bilimsel kazılarda saray ve kalelerde gümüş, altın ve tunçtan üretilmiş pek çok sayıda pektoral bulunmuştur. Pektoraller, Urartu ritüellerine hakim ustalar tarafından, üst düzey yönetici ve aileleri için saray atölyelerinde üretilmişlerdir.²²⁵ Metalden yapılan pektorallerin çoğu dövme tekniğiyle yapılmıştır.²²⁶ Yuvarlak biçimli pektorallerin uç kısımları dairesel formda geniş ve aralıklıdır. Çapları, 10-14 cm arasında değişmektedir. Bu değişim çocuk, genç kız ve kadınların kullanımına göre değişkenlik göstermiştir.²²⁷

Urartu'nun ikinci başkenti olarak kabul edilen Van-Toprakkale'de bulunmuş gümüş pektorallerde oldukça görkemli görünen tahtta tanrıça oturur. Bu tanrıça baştanrı

²²² Kızmaz, 30-31.

²²³ Çavuşoğlu, 262.

²²⁴ Bülent Genç, Urartu VeAssur Arasındaki Kültürel İlişkiler VeUrartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2015, 135.

²²⁵ Belli, **Urartu Takıları**, 313.

²²⁶ Oktay Belli, **Urartu Takıları**, İstanbul: Turing Yayınları, 2010, 305.

²²⁷ Çavuşoğlu, 200.

Haldi'nin eşi Arubani' dir. Kolye ucu olarak tanımlanan bir diğer örnekteyse yine bir taht üzerinde oturan tanrıça sağında ve solunda dua eder pozisyonda birer kadınla betimlenmiştir.(bkz: EK 10) Figürler arasında güneş sembolü yer alır.²²⁸ Yarım daire formlu, pektoralin ortasında arkalıklı taht üstünde oturan tanrıca figürü sağ elle küçük bir kase uzatırken, sol elle de çam kozalağı veya bir bitki uzatmaktadır. Dış çevresinin zikzak bordür motifleriyle işlenen pektoral 24 cm.dir. Urartu dönemine ait, en geniş pektoral olarak bilinmektedir. Pektoralde kenar motifinde, hayat ağacının çevresinde yer alan sfenksler ve figürler bulunmaktadır. Dinsel içerikli bir pektoraldir.²²⁹

Urartulara ait, Sadberk Hanım Müzesi'nde uçları haşhaş başlı bir pektoral sergilenmektedir. Pektoralin orta kısmı kırık halde müze tarafından satın alınmıştır.²³⁰

2.3.7.3. Gümüş Süs İğneleri

Urartularda yaygın olan takılar arasında fibulalar veya metal süs iğneleride vardır. Urartu Çağ'ına ait mezar kazılarında silah, alet, çeşitli eşya, boncuk ve zengin kadın takıları ve yüzlerce fibula bulunmuştur. Urartu metal süs iğneleri altın, gümüş, tunç ve demirden yapılmıştır. Tunçtan yapılmış süs iğneleri, altın ve gümüşten daha fazladır.²³¹ Özellikle mezarlarda ele geçen kötü ruhları kovmak amacıyla kullanılan iğnelerin şekillerini Urartular M.Ö. 8. yy. sonunda Friglerden almışlardır.²³²

Urartu dönemine ait Adilcevaz H Kayalığı I numaralı oda mezarda 4 cm. boyutunda gümüşten yapılmış iğne ele geçirilmiştir. İğnenin üzerinde tek aslan protomunun ağzı açık, burun ve üst dudak kabarıktır. Üzerinde yeleleri olan aslanın boynu aşağıya doğru kalınlaşır.²³³ Adilcevaz F Kayalığı I numaralı oda mezarlığında, iğnelere bir tanesinin yalnız gövdesi kalmıştır. Ankara Müzesi 71/1 no'da bulunan bu iğne gümüş madeninden imal edilmiştir.²³⁴

²²⁸ Muhibbe Darga, *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş Anne Tüccar Kraliçe*, İstanbul: YKY Yayınları, 2011, 251.

²²⁹ F.R. Işık Bingöl, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar*, TC Kültür Bakanlığı Yay. , 1999, 150.

²³⁰ Belli, *Urartu Takıları*, 300.

²³¹ Urartu: Savaş ve Estetik, 176.

²³² Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004, 20.

²³³ Recep Yıldırım, *Urartu İğneleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, 29.

²³⁴ Yıldırım, 115.

2.3.7.4. Gümüş Bilezikler

Anadolu'da ve dünyada Urartulara ait gümüş bilezik sayısı 700'ü geçmektedir. Altın ve gümüş bilezikler yöneticiler, soylular ve zenginler tarafından kullanılmıştır. Urartu yöneticilerinin, soylu sınıfın altın ve özellikle gümüşten yapılan bilezikleri sıkça kullanmaları atölyelerde kuyumcuların üretimlerini artırmalarına ve gelişmiş formları üretmelerine imkan sağlamıştır.²³⁵ Urartu metal kemerleri ve adak plakaları üzerindeki tasvirlerde sunu yapan kadın, erkek veya grifonların el bileklerinde bilezikler görülmüştür. Bu tasvirlerle altın-gümüş bileziklerin dini veya krali törenlerde soylu kişilerce kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.²³⁶

M.Ö. I. Binyıl'da Urartu bileziklerinin ilk örnekleri Urartu beylikler dönemine aittir. Urartularda hayvan başlı altın, gümüş ve tunç bileziklerin ilk örneklerini oluşturan demir bilezikler üst düzey işçilik gerektiren dövme tekniğiyle yapılmıştır.²³⁷ Urartu dönemine ait Altıntepe nekropollerinde 35 yeraltı kaya mezarı, 3 toprak mezar ve 7 urne mezar bulunmuştur. Nekropolde birçok süs eşyası ve bilezik bulunmuştur.²³⁸

Bilezikler gümüş, altın, tunç ve demir madeninden üretilmiştir. Gümüş ve tunçtan yapılan bilezik sayısı altın ve demirden yapılan bileziklere göre daha fazladır. Gümüş bilezikler masif döküm tekniği ile üretilmiştir. Aslan başlı olan bileziklerin baş kısmı gövdenin bir devamı niteliğindedir. Kum veya balmumu kalıplarda döküm yapıldıktan sonra kuyumcular tarafından ince uçlu el aletleriyle aslanın kafa ayrıntıları işlenmektedir. Aslan başları daha sonra farklı formlarda yapıldıkları için ejder panter ve yılan başına benzetilmiştir.²³⁹

İstanbul Rezan Has Müzesi'nde bulunan Urartu bileziklerinin; 14 adedi gümüş, 82 adedi ise tunç malzemeden üretilmiştir. Tunç bileziklerin 52 adedi tek parça halindeyken; 30 adedi ise, iç içe geçirilmiş birden fazla bileziğin bulunduğu 8 ayrı gruptan oluşmaktadır.²⁴⁰

---

²³⁵ Belli, **Urartu Takıları**, 271-272.

²³⁶ Timur, 69.

²³⁷ Belli, **Urartu Takıları**, 271-272.

²³⁸ Yiğitpaşa, 1003.

²³⁹ Belli, **Urartu Takıları**, 271-272.

²⁴⁰ Yüceil, 74.

2.3.7.5. Gümüş Küpeler

Anadolu takıları arasında Urartu kuyumculuk sanatının olağanüstü teknikte yapılan küpeleri önemlidir. Urartu k pelerinin ilk örnekleri altın, gümüş ve tunçtan yapılmakla birlikte farklı stillerde üretilmişlerdir.²⁴¹ Urartular genellikle altın-gümüş tel parçalarını halkalar halinde kıvrarak küpe ya da kolye yapımında kullanmışlardır.²⁴² Altın ve gümüş işlemelerinde, döküm, granüle vb. tekniklerini ileri düzeyde uygulamaktaydılar.²⁴³ Urartular da gümüş yaldızlı küpeler takı sanatının üst seviyede olduğunun ispatıdır.²⁴⁴ çapları 1.2 cm'den başlayan küpelerin sekizi bronz, ikisi altın, sekizi gümüş ve dokuzu kurşundur. Küpeler takılar arasında en fazla maden çeşidini gösteren grupdur.²⁴⁵

Altın-tepe nekropolünde, Urartu döneminin takı simgesi olan granülasyon tekniğiyle yapılmış gümüş ve tunçtan birçok küpe bulunmuştur. Gümüş ve tunçtan yapılan küpeler dışında birçok değerli taşda ele geçirilmiştir. Özellikle altın ve gümüşten çevrelenmiş boncukların en güzel  rnekleri, Altın-tepe'de yönetici insanlara ait aile mezarlıklarında ortaya çıkarılmıştır. Çift konik biçiminde yapılan altın boncukların üzeri telle sarılmıştır.²⁴⁶ Karmir-Blur kazılarında da sandal biçimli küpeler, madalyonlar, küpe ve bilezikler altın veya gümüşten yapılmıştır. Bu bahsedilen sandal biçimli küpeler Fenike sanatında yaygın olarak kullanılmıştır.²⁴⁷

2.3.7.6. Gümüş Yüzükler

Urartulara ait Patnos-Aznavurtepe Tapınağı'nda²⁴⁸ tapınak alanının doğusuna inşa edilmiş uzunlamasına planlı oda içerisinde Tanrı Haldi'ye sunulmuş birçok hediyelik eşya bulunmuştur. Bronz mızrak ucu, çeşitli ebatlarda bronz ve demir ok uçları, bronz bilezik, mavi taşlı bronz rozet, fritten bir göz, ve fritten bir asa başı,

²⁴¹ Urartu: Savaş ve Estetik, 156.

²⁴² Vedat Timur, Van Müzesi'ndeki Urartu Bilezikleri, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, Van 13.

²⁴³  z doğru şerife, Anadolu'da Erken Tunç ağından G m ze Gümüş Takıların Tarihi Gelişimi içinde Alpu Takılarının Değerlendirilmesi, **Anadolu Sanat Dergisi**, S:2, 1994, 129.

²⁴⁴  z doğru, 129.

²⁴⁵ Gulen Ayaz, Van/Altın-tepe Urartu Nekropolü Takıları, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve  n Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Van 2006, 24.

²⁴⁶ İhsan Kızmaz, Van ve Bitlis Yörelerindeki Urartu Döneminde Ait Eserler ve Bölgede Yapılan Kazılar, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2014, 85-86.

²⁴⁷ Altan ilingiroğlu, **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997, 128.

²⁴⁸ Ağrı İli Patnos İlçesinin Yaklaşık 2 Km. Kuzey Batısında yer almaktadır.

buluntuların bir kısmını oluşturur. Renkli bezemelerle donatılmış olan mekanın doğusunda Urartu mühürleri ve biri gümüş olan bir kaç yüzük bulunmuştur.

2.3.8. Gümüş Mühürler

Uratular taş mühürlerin hammaddesinin büyük bir çoğunluğunu bölgedeki yerel taş yataklarından elde edilmektedir. Bir kısmında İran ve Kuzey Suriye'den karşılandığı kabul edilmiştir. Metalden yapılan Urartu mühür malzemesi genellikle altın, gümüş, bronz ve demirdir.²⁴⁹

---

²⁴⁹ Esra Kaçmaz Levent, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bir Grup Urartu Damga Mühürü, Van Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Van 2006. 20.

SONUÇ

Anadolu jeopolitik konum itibariyle Kafkasya, Trasnkafkasya, Balkanlar, Suriye, Mezopotamya ve Ege Uygarlıkları ile komşu olması sebebiyle önemli bir konuma sahiptir. Anadolu yaşam alanı, konum, tarım ve yer altı kaynakları bakımından zengin bir coğrafyada yer almaktadır. Yeraltı maden kaynakları demir, altın, bakır, tunç, mermer, kalay ve gümüş gibi birçok madenin olması Anadolu'da madencilik sektörünü ortaya çıkarmıştır.

Anadolu'da madencilik tarihi M.Ö. 10.000 yıllara dayanmakla birlikte ilk işlenen maden bakırdır. Madenlerin ateşte uzun süre bekletildiklerinde eridikleri, soğuyuncada yeniden katılaştıklarının anlaşılması ve ısıyla birlikte genleşip daha kolay işlenebildiğinin anlaşılması metalürjideki en önemli buluş olmuştur. Eski Çağ uygarlıklarında madenin genişerek işlenmesi ilk olarak Anadolu'da Neolitik Çağ'da gerçekleşmiştir.

Madencilik, tarım ve ticaret gibi birçok toplumda zenginlik kaynağı olarak kabul edildiğinden maden kaynaklarına sahip olma Eski Çağ uygarlıklarında ve Anadolu'da savaş nedenlerinden biri olmuştur. Madenler zanaatkarlık mesleklerinin ham madde ihtiyacını, toplumsal yaşamın günlük gereksinimlerini karşılamakla beraber dışarıya satılan ticari malların değiş-tokuş yapılmasında etkin bir role sahiptir. Anadolu'da maden kullanımını toplumlara göre farklılık göstermiştir.

Orta Tunç Çağı başlarında Asurlu tüccarların kurduğu karumlar ile Anadolu tarihine damgasını vuran Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan dönem, Anadolu'da siyasal birliğin kurulmadığı, küçük beyliklerin etkin rol aldığı dönemdir. M.Ö. II. Binyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar önemli şehirlerin yerli beylere vergi ödemeleri karşılığında serbest ticaret yapmışlar, kendi takvimlerini, ölçü-tartı sistemlerini kullanmışlardır. Tüccarlar kendilerine ait yerleşim alanları ve ticaret sistemiyle Orta Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlar, Anadolu'dan kereste, gümüş ve bakır gibi işlenmiş ham maddeler alıp, kendi ürünlerini satmışlardır. Değiş-tokuş sistemine dayanan alışverişlerde ödeme aracı olarak genellikle altın ve gümüş esas alınmıştır. Hemen hemen her Kültepe tabletinde geçen kaspum, KÚ. BABBAR kelimeleri gümüş madenini ifade etmektedir.

Asurlu tüccarlar getirdikleri malları ya doğrudan gümüş ve altın karşılığında satmışlar ya da önce bakır, hububat, y n ile değiş-tokuş yaparak bir diğer adıyla barter sistemiyle pazarlamışlardır. Tüccarlar Asur'a taşınacak gümüşü hem birbirlerine hem de yerli halka borç vermişlerdir. Asurlular Anadolu'da kazandıkları gümüşü, Asur' gönderip orada hesaplarına aktarıyorlardı. Asurlu tüccarlar arasında yapılan satış ve kira sözleşmelerinde,  demeler gümüş üzerinden mina ve şeql birimleri üzerinden hesaplanıyordu. Kumaş alım-satımında, borç senetlerinde, krallara yüksek kar oranlarıyla satılan y n satımında, ev tarla alım satım işlemlerinde, mahmekeme başvurusu sonucunda cezai durumların karşılanmasında evlilik sözleşmelerinde, boşanma davalarında gümüş madeni ile ödeme yapmaktaydılar. Asur toplumunda günlük nesne kullanımında, törensel silah ve alet süslenmesinde, iğne, broş gibi pek çok eşyanın yapımında da gümüş madeni kullanılmıştır.

Hititler döneminde başka ülkelerle ticaret yapma yasağı getirilmiştir. Hitit topraklarında başka ülkelerle tüccarların ticaret yapmasını yasaklayan krallar tarım ve hayvancılığa önem vererek ekonominin temelini zirai faaliyetlerle oluşturmuşlardır. Kanun metinlerinde hayvanların ve ekinlerin birim fiyatlarının verilmesi ekonominin temelinde tarım ve hayvancılık olduğunu kanıtlamaktadır. Hititler döneminde kullanılan barter sisteminin temelinde para değil standart çubuklar gümüş bulunmaktadır. Hitit toplumunun gelişmesi ve nüfusun artmasıyla beraber iş bölümü, meslekler, toplumsal tabakalar, sosyo-ekonomik statüler ve kurumlar ortaya çıkmış, tabakalar arasındaki belirleyici role sahip maden, gümüş olmuştur. Gümüş ekonomik meta olmakla birlikte birçok cezai işlem affında ve mülk edinmede Hitit toplumunda sık kullanılan bir madendir.

Hitit sarayında çalışan statüsü olduğca yüksek olan zanaatkarlar madenin önemini ortaya koymaktadır. Arınma ritüellerinde temizliğin sembolü olarak kuş, temiz su ve gümüşün kullanıldığı belgeler yer almaktadır. Hititler gümüşü yapı temellerinin orta kısmında mekanın birinci direk dibine depo edilen armağanlar içerisinde gümüş madenide kullanmışlardır. Hitit toplumunda günlük kullanım eşyaları tarak, hançer, sa tokaları, kolyelerin de gümüş örneklerine çalışmada yer verilmiştir.

Batı Anadolu Uygarlıklar'dan Frigler M.Ö. I.Binyıl'da fibulalar ile döneme damgasını vurmuş, Yunan zanaatkarlarının bire bir kopya edeceği ürünler ortaya çıkarmışlardır. Frig nekropollerinde birçok sayıda gümüş fibula bulunmuştur.

M.Ö. I. Binyıl'da Batı Anadolu'daki yerli krallıkların en önemlilerinden Lidya, zengin maden yataklarına sahip olması ile tarihteki yerini almıştır. Eski Çağ toplumlarında barter sistemi yani malın malla değiştirilmesi, değiş-tokuş, toplumun gelişmesine paralel olarak değiştirdi. İlk zamanlar tahıl ürünleri, hayvanlar, aletler gibi mallar para olarak kullanılırken ekonomik meta olarak kullanılan bu malları korumak ve taşımak zordu. Altın ve gümüşün az bulunması kullanım koşullarının ve saklama koşullarının kolay olmasıyla madenler para olarak kullanılmaya başlandı.

Sikke kullanımından önce meta olarak kullanılan nesnelere çeşitli olması, sikkenin meta çeşitliliğe son verip standart bir şekilde fiyatlandırmanın olmasını sağlamıştır. İlkel şekildeki sikkelerin Lidyalılar döneminde basıldığı kazılar sonucunda elektron sikkelerle tespit edilmiştir. Lidyalılar'ın parayı icat etmesiyle ekonomik metanın daha küçük ebatlarda olması insanlık tarihine yaptıkları en büyük katkı olmuştur. Lidyalılar, parayı icat ederek ilkçağ uygarlıklarının kullandığı barter sistemi modelinin değişip yerine paranın kullanılmaya başlandığı yeni bir döneme öncülük etmişlerdir.

M.Ö. I. Binyıl'da zengin yeraltı kaynaklarına sahip Doğu Anadolu bölgesinde bulunan demir, bakır, kurşun ve gümüş yatakları ilk kez Urartular döneminde işlenmeye başlanmıştır. Gümüş ve altının Urartular döneminde birçok sanat dallarında yaygın olarak kullanıldığı çeşitli kazılar ile kanıtlanmıştır. Urartu'nun madenci krallığı olmasıyla birlikte altın ve gümüş madeni günlük yaşamda ve takılarda daha çok görülmeye başlanmıştır. Genellikle süs eşyaları yapımında kullanılan altın ve birçok eşyanın üretildiği gümüşe ait bilgiler Urartu yazılı kaynaklarında verilmektedir. Urartular'a ait çeşitli yerleşim alanları kazılarında veya yasal olmayan kaçak kazılarda altın ve gümüşten yapılmış takılar maden işçiliğinin zirvede olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kazılarda gümüş bakraçlar, gümüş kupalar, gümüş madalyonlar, gümüş pektoral, gümüş süs iğneleri, gümüş bilezikler, gümüş küpeler, gümüş yüzükler bulunmuştur. Urartular da savaş ganimetlerinde gümüş önemli bir madendir. Urartu'da yapı temellerine yerleştirilen levha ve benzeri nesnelere arasında altın ve gümüşte bulunmaktadır.

Sonuç olarak M.Ö. II. ve I. Binyıl' da Anadolu'da var olan bütün uygarlıklar tarafından gümüşü en yaygın kullanılan maden olarak kabul edebiliriz. Gittikçe artan nüfusa karşı madenlere olan ihtiyacında artmasıyla maden kaynaklarına hakim olmak önemliydi. Gümüş madeni Anadolu'nun zengin yeraltı kaynaklarına sahip bölgelerinin birçok kez istilaya uğramasının sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca bu çalışma ile eski Anadolu'daki günlük yaşamda gümüşün her alanda var olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akurgal E (1998) *Anadolu Kültür Tarihi* (TÜBİTAK Yayınları, Ankara)

Akurgal E (2008) *Anadolu Kültür Tarihi* (Phoneix Yayınları, Ankara)

Akurgal E (2015) *Hatti ve Hitit Uygarlıkları* (Phoneix, I. Baskı, Ankara)

Albayrak İ (2002) Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi, *ArAn*, C:5: 1-10.

Albayrak İ (2006) *Kültepe Tabletleri IV* (TTK, Ankara)

Albayrak İ (2016) Sembollerden Çivi Yazısına Geçiş ve Yazının Anadolu'ya Gelişi, *ArAn Dergisi*, C:10, S:2: 15-26.

Alp S (1947) Hitit Kanunları Hakkında, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C:5, S:5: 465-482.

Alp S (2000) *Hitit Çağında Anadolu* (TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, İstanbul).

Alp S (2017) Hitit Kanunları Hakkında *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* S:17: 269-282.

Alparslan M (2003) Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret, *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, C:1: 29-36.

Ancın M C (2011) Urartu Dini Mimarisi; Kare Cellalı Tapınak Kompleksleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Arık R O (1995) Alaca-Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri, *TTK Belleten*, C:1, S:1: 210-234.

Atay Ç (2012) Arkaik ve Klasik Dönemde Phryg, Lydia ve Pers Ahşap Günlük Kullanım Eşyaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Muğla.

Ayaz G (2006) Van/Altın-tepe Urartu Nekropolü Takıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Van.

- Bahar H (1994) M.Ö. II. Binyıl Başlarında Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Ticaret Hayatı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:3: 307-311.
- Başak O (2008) Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S:21: 15-33.
- Batmaz A (2013) Urartu Dininde Kurban Kavramı ve Kurban Uygulamaları, *TTK Belleten*, C:LXXVII, S:280: 801-832.
- Bayram S (1987) Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler, *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi*, TTK Basımevi, İstanbul, 285-289.
- Bayram S (1993) Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*:369, C:36, S:1-2: 1-15.
- Bayram S (1996) Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi, *TTK Belleten*, C: LX, S: 229, 579-630.
- Bayram S (2018) Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Nafaka Ödeniyor muydu?, *ArAn*, S:12/2, 31-52.
- Bayram S, Kuzuoğlu R (1995) Takı Takma Âdetinin Eski Asur Toplumundaki İzleri, *Cahit Günbattı'ya Armağan*, Ankara Üniversitesi Yayınları No:476: 29-39.
- Belli O (2010) *Urartu Takıları*, Turing Yayınları, İstanbul.
- Bilgiç E (1951) Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C:9, S:3, Ankara 1951, s.227-250.
- Bilgiç E, Bayram S (1995) *Ankara Kültepe Tabletleri II* (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Kurumu Yayınları, Ankara).
- Bilgiç E, Sever H, Günbattı C, Bayram S(1990) *Ankara Kültepe Tabletleri I* (TTK Basımevi, Ankara)
- Bingöl F.R. I (1999) *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar*, TC Kültür Bakanlığı Yay.
- Bozgun Ş (2017) CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I), *ArAn*, S: 11/1: 29-74.

Bozkurt D (2009) Lydia Krallığı Dönemindeki Lydia ve İonia İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Bozkurt G (2009) Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:38, S:1: 65-103.

Bozdemir O (2015) Boynuzlu Hayvan Figürlerinin Seramik Formlarda Yorumu, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Ankara.

Brandau B - Schickert H (2003) *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, çev. Nazife Mertoğlu, (Arkadaş Kitabevi, İstanbul)

Bülbül C(2009) Eski Anadolu'da Frigler, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:27, 2009, 79-94.

BülbülP(2017)Eski Anadoluda Anadoluda Tarım Faaliyetleri,Tarihin Peşinde,*Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* S: 17:269-282.

Ceylan A (1998) Van Bölge Müzesinde Bulunan İki Yeni Urartu Bakracı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* Erzurum, S:4: 59-65.

Ceylan A (2017) Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:20, 2017, 517-568.

Çakmak D (2013) *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı* (Libra Yayıncılık İstanbul)

Çapar Ö (1987) Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C:31, S: 1-2: 43-73.

Çavuşoğlu R(2011) Urartu Takıları, *Urartu'da Doğu'da Değişim*, YKY Yay., 250-265.

Çayır M (2015) İki Kültepe Tableti ve İki Yeni Limum, *Cahit Günbattı'ya Armağan*, 39-45.

Çayır M(2013) Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Unvan, Rabi Aëbâtim "Tuzcular Âmiri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C: 53, S: 1: 303-314.

Çeçen S (1991) Koloni Devri Anadolu'sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* C:35,S:1: 49-59.

Çeçen S (1987) Yeni Delillere Göre Kültepe'de "Kan Parası", XXXIV. Uluslar arası Assirioloji Kongresi, TTK Basımevi, İstanbul, 291-296.

Çığ M İ (2005) *Hititler ve Hattuşa* (Kaynak Yayınları, 4.baskı, İstanbul)

Çilingiroğlu A (1997) *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı* (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir)

Çilingiroğlu A(1994) *Urartu Tarihi*(Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:77, Bornova)

Bozkurt G(1981) Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S:1, C: 38, 65-108.

Darga A. M (1985) *Hitit Mimarlığı 1, Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:3221, Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul)

Darga A. M (1992) *Hitit Sanatı*, (Akbank Yayınevi, İstanbul)

Dinçol A. M(1982) *Hititler*, (Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınlar)

Dinçol A. M(1990) Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku İle Etkileşimi, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S:12: 83-100.

Doğan-Alparslan M (2003) Hititler Döneminde Esnaf ve Sanatkarlar, *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, C:1: 37-48.

Dumlu A (2015) Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarında Geçen Yer İsimlerinin Lokalizasyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı Tezi, Kars.

Duran Y (2003) Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelenmesinde Yeni Bir Yaklaşım, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Eğilmez M(2005) *Hitit Ekonomisi* (Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul)
Ensert H K (2005) M. Ö. İkinci Binde ‘Kanatlı Güneş Kursu’ İle Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri, *Anadolu/Anatolion*, S: 28: 25-47.

Erdan E (2015) Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu’da Frig Kültür Etkileri, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.

Erdoğan T(editör) (2012) *Hattuşa’da 106 Yıl” Hitit Kazılarının Fotoğraflarla Öyküsü*, (YKY Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul).

Erginöz G Ş (2006) Hititlerde Ağırlıklar ve Ölçüler, *Kutadgu bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S: 10: 225-238.

Erkut S (2010) Hititlerde Hukuk, *Eski Çağlarda Anadolu’da Hukuk I Asur-Hitit-Sümer-* (Ankara Barosu, 59-67)

Erol H (2012) Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi, *DTCF Dergisi*, C: 52, S: 2: 1-10.

Erol H (2015) Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 34, S: 58: 425-443.

Fiorella, I (1992) *Hitit Yasaları* (İtalyan Kültür Heyeti, Ankara)

Genç B (2015) Urartu ve Assur Arasındaki Kültürel İlişkiler ve Urartu’nun Dönüşümünde Assur Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Ghadim F İ (2007) Anadolu’da Urartu Savaş Aletleri Bezeme Sanatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

Gökçek L. G (2004) Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö. 1975-1723) Anadolu’da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti, *ArAn*, 7/1:59-78.

Gökçek L. G(2005) Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler, *ArAn*, 8/1, 2005, 59-75.

Gökçek L. G(2009) Çivi Yazılı Tabletler Göre Eski Anadolu'da Vergi Uygulamaları ve Kaçakçılık, *Akademik Bakış*, C:2, S: 4: 147-155.

Gökçek L. G (2015) *Asurlular* (Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara)

Günbattı C (1994) Kültepe tabletlerine göre Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler, *TTK*, 191-200.

Günbattı C(1999) Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bir Kapadokya Tableti, *TTK Belleten* C: LXIII, S: 237:391-393

Günbattı C (2016) *Kültepe Tabletleri X* (TTK, Ankara)

Hasdemir H K, Şahin H A (2015) Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı, *Erciyes Üniversitesi SBED*, S:38 /1: 143-156.

Hoffner H A (2010) Hititler Anadolu'sunda Sosyal ve Yasal Kurumlar, çev: Sevgül Çilingir, *Tarih Okulu*, S: VI: 223-244.

Işıklar T (2008) Frig Yontu Sanatı ve Etkileşimleri, Yüksek Lisans Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı, İzmir.

İplikçioğlu B (1994) Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları (Bilim Teknik Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul)

İplikçioğlu B, *TDV İSLAM Ansiklopedisi*, 1991, C:3, 109.

Karakuzulu Z (2011) Anadolu'da İlk Çağ Medeniyetlerinin Gelişimini Destekleyen Coğrafi Şartlar ve Türkiye'nin Bugünkü Coğrafi Potansiyelini Doğru Kullanabilmesinin Önemi, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (Ed: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın) 10-15.09.2007. 385-392.

Karaoğlu H (2017) M.Ö 2000'de Anadolu'da Kumaş Üretimi (Arkeolojik Buluntular Işığında) *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi SBED* C:1, S:1: 103-116.

Karasu C (2006) Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Arkeoloji Özel Sayısı), C:15, S:3: 45-66.

Karauğuz G (2002) Konya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Hitit Hiyeroglif Mührü, *ArAn*, C: VI, S:1: 93-95.

Kartalkanat A (2008) Anadolu'da Madencilik Tarihi; Kütahya- Gümüşköy' de 3500 Yıldır Süren Madencilik Çalışmaları, *MTA Dergisi*, S:137: 91-93.

Katar M (2009) Urartu Devleti'nde Ekonomik Yapı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Bilim Dalı, Elazığ.

Kınal F (1956) Eski Anadolu'da Kadının Mevkii, *Bellekten*, C: XX, S: 79: 355-366.

Kılıç Y, Akkuş S(2010),Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C:VI, S:2: 163-187.

Kısıklı S(2006) M.Ö. II. Binde Orta Anadolu Madencilik ve Orta Anadolu Ticaretinde Madenin Konumu, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.

Kızmaz İ(2014) Van ve Bitlis Yörelerindeki Urartu Dönemine Ait Eserler ve Bölgede Yapılan Kazılar, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.

Koç İ (2006) *Hititler* (ODTÜ Geliştirme Vakfı, Ankara)

Koçak K (2009) Asur Ticaret Kolonileri Çağında Ticareti Yapılan Mallar ve Vergiler, *Gazi Üniversitesi SBED*, S:27, 2009/2: 209-216.

Köroğlu G(2004) *Anadolu Uygarlıklarında Takı* (Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul)

Kurt M (2008) Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:10, S:3: 117-134.

Kurt M (2009) Yeni Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 1-13.

Kurt M(1994) Geç Hitit-Şehir Devletleri Döneminde Asur-Anadolu İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Kuzuoğlu R (2004) M.Ö. II. Bin’de Bir Anadolu Şehri “Aliaşa”, *ArAn*, 7/2,C: 7, S:2: 75-89.

Kuzuoğlu R (2013) Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe’den Arkeolojik Örnekler, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S:53/2: 13-42.

Levent E K (2006) Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bir Grup Urartu Damga Mühürü, Van 2002, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van.

Mandacı E (2016) Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hititler Devrinde Anadolu’da Kuyumculuk, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C:5, S:8: 3193-3213.

Memiş E (2009), Eski Çağ Türkiye Tarihi, Çizgi Yayınevi, 9.Baskı, Konya.

Meriçboyu Y A (2010) *Antikçağ’da Anadolu Takıları* (Akbank Kültür Yayınları, İstanbul).

Mieroop M V D(2006) *Antik Yakındoğru’nun Tarihi* (Dost Yayınları, Ankara).

Darga M (2011) *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş Anne Tüccar Kraliçe* (YKY Yayınları, İstanbul).

Murat L (2003) Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar Ve Tedavi Yöntemleri, *ArAn*, C:6, S:2, 89-109.

Mutlu S A (2015) Kummuh Devleti’nin Asur Devleti Açısından Önemi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:2, S:7, 97-109.

Mutlu S A (2015) Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Asur Ve Muşkilerin Anadolu’ya Hükmetme Çabaları, *Akademik Bakış Dergisi*, S: 51, 537-579.

Mutlu S A (2015) M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu’da Ticari Bir Meta Olarak Altın, *Lidya “Altın Ülke”* , *Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu*, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 124-132.

Mutlu S (2017), Eski Çağ'da İpek Yolunun Anadolu Güzergahında Bakır Ticareti, *I. İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı*(Editör: Hakan Yalap), 550-558.

Navaz Ö S (2008) Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine, , *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S:31: 1-18.

Okur H (2017) Doğu Anadolu'nun Güçlü Krallığı: Urartular, *Tarih Okulu Dergisi*, C:10, S:XXIX: 313-355.

Oransay B. S. A (2006) Arykanda Antik Kentinde Madencilik Faaliyetleri ve Madeni Eşya Üretimi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12 S:4: 141-150.

Öz E (2008) Kültepe Tabletleri Işığında, M.Ö II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri, *Erciyes Üniversitesi SBED*, S:25: 47-57.

Öz E (2011) Kültepe Kazılarında Ele Geçen Waklum Mektupları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 4, S: 16: 346-354.

Öz E (2011) Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık, *Gazi Akademik Bakış*, C:5, S:9: 285-295.

Özcan A (2010) İlk Tunç Çağ'da Orta Anadolu ve Mezopotamya'da Ölü Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Özdemir H F (2007) Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 16, S: 1:501-518.

Özgüç T (1980) Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri, *TTK Belleten*, C:XLIV, S:175:459- 474.

Özgüç T(1955) Kültepe Hafriyatı 1954 Ib Katı Eserleri, *TTK Belleten*, C:XIX, S:73: 55-63.

Özgüç T(1989) Fezant Hitit Mezarlığında Bulunmuş Eserler Hakkında Yeni Gözlemler, *TTK Belleten*, C:L, S:197: 383-392.

Özkan S (1995) Ön Asya'da Genç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devletinin Yeri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S:10: 211-217.

Öztan A (1997) Acemhöyük Gümüş Hazinesi, *TTK Belleten LXI/ 231*: 233-271.

Özüdoğru Ş (1994) Anadolu'da Erken Tunç Çağından Günümüze Gümüş Takıların Tarihi Gelişimi İçinde Alpu Takılarının Değerlendirilmesi, *Anadolu Sanat Dergisi*, S:2: 127-241.

Pazarcık P (2018) Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler, *TTK Belleten*, C: LXXXII, S: 294: 383-406.

Polat F (2015) *Lidya Devleti ve Lidya (Karun) Hazinesi* (Türkiye Alim Kitapları, İstanbul)

Prentiss J D, Darden G (2015) Antik Madencilik Hakkında Arkeolojik ve Jeolojik Görüşler, *MTA Dergisi*, S:151:235-250

Reyhan E (2003) Hitit Büyü Ritüellerinin Uygulama Şekilleri Üzerine Bir İnceleme, *ArAn*, C: 6, S: 2: 111-143.

Reyhan E (2008) Hititlerin Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 17: 12-17.

Reyhan E (2009) Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım, *Akademik Bakış*, C:2, S:4: 157-174.

Reyhan E(2010) Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C:29, S: 47: 65-82.

Sarıcı Ş İ (2012) Diyarbakır ve Mardin Müzelerinde Bulunan Batman Bölgesine Ait Helenistik Döneme Ait Sikkeler, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C:1, S:1, 1209-1215.

Sever H (1997) Amütum Madenin Ticaretinin Yapılması Hususunda, Asur Şehir Meclisince Verilmiş Bir Ruhsatnâme, *ArAn*, C:3, 291-299.

Sever H (1987) Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, C:31, S:1-2: 421-428.

Sever H (1991) Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür tarihi Bakımından Önemi, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, C:35, S:2: 247-256.

Sever H (1995) Anadolu'da Borsa ve Enflasyonun İlk Şekilleri, *ArAn*, C: 1: 123-133.

Sevin V (1982) Lydia Devletinin Ana Hatları, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S: 6, 13-18.

Sevinç F (2008) Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi SBED, S:17: 11-32.

Şahin H A - Hasdemir H K (2015) Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S:38/1: 149-156.

Şahin H A (2002) Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:12: 69-88.

Şahin H A(2005) Asurlu Tüccarların M.Ö. 2. Binyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulamaları, *TTK Belleten*, C:LXIX, S: 255: 425-465.

Şahin H A(2006) Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 21/2: 121-151.

Şahin H A(2012) Asur Ticaret Kolonileri Çağında (M.Ö. 1975-1725) Timelkiya Krallığı, *Erciyes Üniversitesi SBED*, 2012/2: 121-131.

Şahin H A(1968) Wahşuşana Krallığı, *TTK Belleten*, C: LXXII, S: 265: 685-708.

Taş İ (2008) Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C:1, S:1.73-90.

Tekocak M (2012) Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S: 13: 27 – 42.

Temizer R (1954) Kayapınar Hüyüğü Buluntuları, *TTK Belleten* C:XVIII, S: 71: 317-330.

Turan O (2016), Hititlerin Batı Anadolu İle Etkileşimi Bağlamında Hitit - Wiluşa İlişkisi, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBED*, S: 1: 91-106.

Uçankuş H T (2002) *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Phrygia(Kültür Rehberi)* (T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, I. Baskı, Ankara).

Urartu: Savaş ve Estetik (2004) , Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Ünal A (2005) *Hititler Devrinde Anadolu III* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul).

Üngör İ (2016) Urartu Maden Ergitme Sahası “Kurtderesi” İliç (Erzincan), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 9, S: 43, 955-969.

Ünsal V (2017) Demir Çağ'da Kırşehir ve Çevresinin Siyasal Görünümü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 10, S: 52, 459-473.

Timur V (2011) Van Müzesi'ndeki Urartu Bilezikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.

Yalçın Ü (2016) Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış, *MTA Dergisi*, S:9: 94-100

Yazgan M (1996) Urartu Metal Kapları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Çağ Anabilim Dalı, İstanbul.

Yıldırım N (2016) Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci, *TTK Belleten*, C:LXXX, S: 289: 702-718.

Yıldırım R (1989), *Urartu İğneleri*, TTK Basımevi, Ankara.

Yılmaz B (2008) İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu, *Türk Kütüphaneciliği* 22/3, 351-376.

Yiğit T (2002) Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban, *TTK Belleten*, C:LXVI, S:247: 765-787.

Yiğit T (2005) Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı, *Ankara Dil-Tarih –Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:24, S:37: 79-86.

Yiğitpaşa D (2016) Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* C: 9, S:42: 999-1017.

Yüceil I G (2016) Rezan Has Müzesi Urartu Takı Koleksiyonuna Ait Bir Grup Tunç Eserin Bozulmalarının Araştırılması ve Koruma-Onarım Uygulamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı, İstanbul.

Yükçü S, Atağan G (2011) Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret, *İzmir: Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 86-109.

Zorlu F (2009) Urartu Ölü Gömme Adetleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya.

Tekocak M (2012) Akşehir Müzesinde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, S:13, 2012, 27-40.

http://www.anadoluyadinlanma.org/Anadolu/anadolu_sikkeleri.pdf

<https://tr.pinterest.com/pin/354799276864698407>

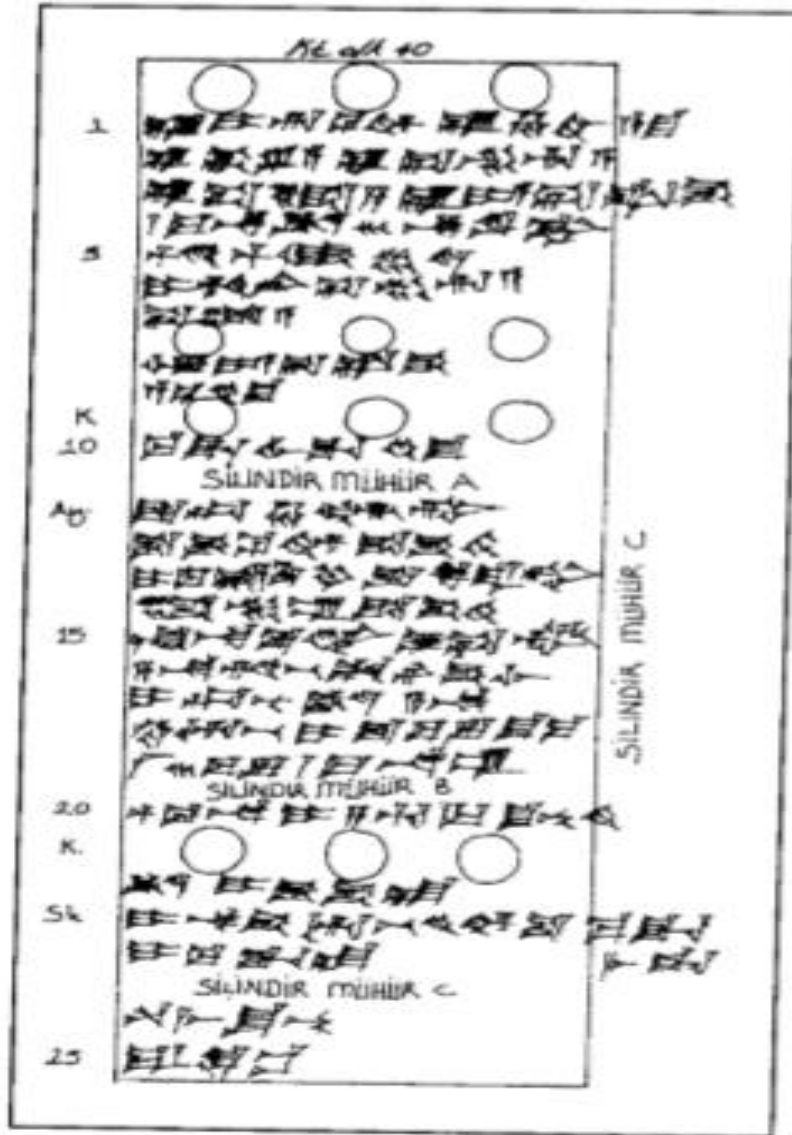
<http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-ozgen-lydian-treasure>

<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=16103>

EKLER

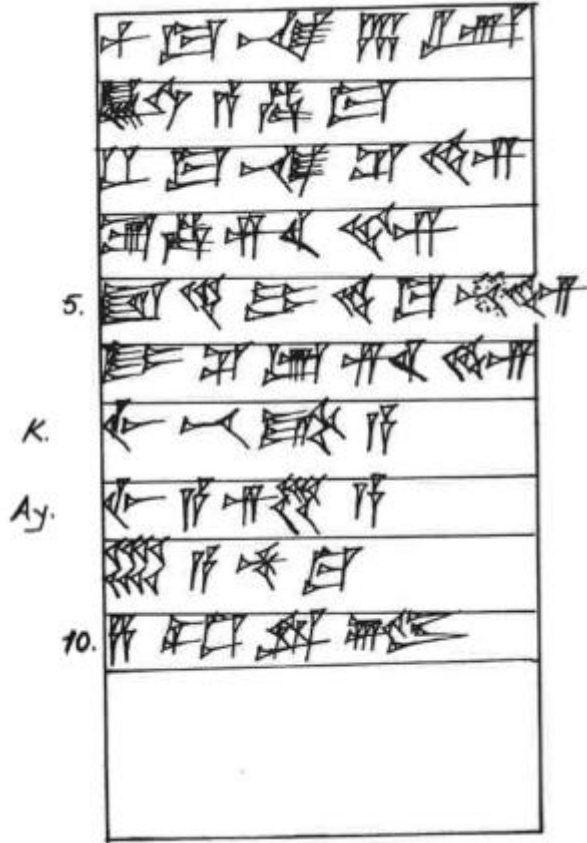
EK 1: Albayrak, Koloni Çağında Yerli Bir Bayan 'Madawada', 12.

No. 397

Öy. 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁
𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐐀𐐁
𐐂𐐃𐐄𐐅𐐆𐐇𐐈𐐉𐐊𐐋𐐌𐐍𐐎𐐏𐐐𐐑𐐒𐐓𐐔𐐕𐐖𐐗𐐘𐐙𐐚𐐛𐐜𐐝𐐞𐐟𐐠𐐡𐐢𐐣𐐤𐐥𐐦𐐧𐐨𐐩𐐪𐐫𐐬𐐭𐐮𐐯𐐰𐐱𐐲𐐳𐐴𐐵𐐶𐐷𐐸𐐹𐐺𐐻𐐼𐐽𐐾𐐿𐑀𐑁
5 𐑂𐑃𐑄𐑅𐑆𐑇𐑈𐑉𐑊𐑋𐑌𐑍𐑎𐑏𐑐𐑑𐑒𐑓𐑔𐑕𐑖𐑗𐑘𐑙𐑚𐑛𐑜𐑝𐑞𐑟𐑠𐑡𐑢𐑣𐑤𐑥𐑦𐑧𐑨𐑩𐑪𐑫𐑬𐑭𐑮𐑯𐑰𐑱𐑲𐑳𐑴𐑵𐑶𐑷𐑸𐑹𐑺𐑻𐑼𐑽𐑾𐑿𐒀𐒁
𐒂𐒃𐒄𐒅𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫𐒬𐒭𐒮𐒯𐒰𐒱𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽𐒾𐒿𐓀𐓁
10 𐓂𐓃𐓄𐓅𐓆𐓇𐓈𐓉𐓊𐓋𐓌𐓍𐓎𐓏𐓐𐓑𐓒𐓓𐓔𐓕𐓖𐓗𐓘𐓙𐓚𐓛𐓜𐓝𐓞𐓟𐓠𐓡𐓢𐓣𐓤𐓥𐓦𐓧𐓨𐓩𐓪𐓫𐓬𐓭𐓮𐓯𐓰𐓱𐓲𐓳𐓴𐓵𐓶𐓷𐓸𐓹𐓺𐓻𐓼𐓽𐓾𐓿𐔀𐔁
𐔂𐔃𐔄𐔅𐔆𐔇𐔈𐔉𐔊𐔋𐔌𐔍𐔎𐔏𐔐𐔑𐔒𐔓𐔔𐔕𐔖𐔗𐔘𐔙𐔚𐔛𐔜𐔝𐔞𐔟𐔠𐔡𐔢𐔣𐔤𐔥𐔦𐔧𐔨𐔩𐔪𐔫𐔬𐔭𐔮𐔯𐔰𐔱𐔲𐔳𐔴𐔵𐔶𐔷𐔸𐔹𐔺𐔻𐔼𐔽𐔾𐔿𐕀𐕁
𐕂𐕃𐕄𐕅𐕆𐕇𐕈𐕉𐕊𐕋𐕌𐕍𐕎𐕏𐕐𐕑𐕒𐕓𐕔𐕕𐕖𐕗𐕘𐕙𐕚𐕛𐕜𐕝𐕞𐕟𐕠𐕡𐕢𐕣𐕤𐕥𐕦𐕧𐕨𐕩𐕪𐕫𐕬𐕭𐕮𐕯𐕰𐕱𐕲𐕳𐕴𐕵𐕶𐕷𐕸𐕹𐕺𐕻𐕼𐕽𐕾𐕿𐖀𐖁
15 𐖂𐖃𐖄𐖅𐖆𐖇𐖈𐖉𐖊𐖋𐖌𐖍𐖎𐖏𐖐𐖑𐖒𐖓𐖔𐖕𐖖𐖗𐖘𐖙𐖚𐖛𐖜𐖝𐖞𐖟𐖠𐖡𐖢𐖣𐖤𐖥𐖦𐖧𐖨𐖩𐖪𐖫𐖬𐖭𐖮𐖯𐖰𐖱𐖲𐖳𐖴𐖵𐖶𐖷𐖸𐖹𐖺𐖻𐖼𐖽𐖾𐖿𐗀𐗁
𐗂𐗃𐗄𐗅𐗆𐗇𐗈𐗉𐗊𐗋𐗌𐗍𐗎𐗏𐗐𐗑𐗒𐗓𐗔𐗕𐗖𐗗𐗘𐗙𐗚𐗛𐗜𐗝𐗞𐗟𐗠𐗡𐗢𐗣𐗤𐗥𐗦𐗧𐗨𐗩𐗪𐗫𐗬𐗭𐗮𐗯𐗰𐗱𐗲𐗳𐗴𐗵𐗶𐗷𐗸𐗹𐗺𐗻𐗼𐗽𐗾𐗿𐘀𐘁
X. 𐘂𐘃𐘄𐘅𐘆𐘇𐘈𐘉𐘊𐘋𐘌𐘍𐘎𐘏𐘐𐘑𐘒𐘓𐘔𐘕𐘖𐘗𐘘𐘙𐘚𐘛𐘜𐘝𐘞𐘟𐘠𐘡𐘢𐘣𐘤𐘥𐘦𐘧𐘨𐘩𐘪𐘫𐘬𐘭𐘮𐘯𐘰𐘱𐘲𐘳𐘴𐘵𐘶𐘷𐘸𐘹𐘺𐘻𐘼𐘽𐘾𐘿𐙀𐙁
𐙂𐙃𐙄𐙅𐙆𐙇𐙈𐙉𐙊𐙋𐙌𐙍𐙎𐙏𐙐𐙑𐙒𐙓𐙔𐙕𐙖𐙗𐙘𐙙𐙚𐙛𐙜𐙝𐙞𐙟𐙠𐙡𐙢𐙣𐙤𐙥𐙦𐙧𐙨𐙩𐙪𐙫𐙬𐙭𐙮𐙯𐙰𐙱𐙲𐙳𐙴𐙵𐙶𐙷𐙸𐙹𐙺𐙻𐙼𐙽𐙾𐙿𐚀𐚁
A7. 𐚂𐚃𐚄𐚅𐚆𐚇𐚈𐚉𐚊𐚋𐚌𐚍𐚎𐚏𐚐𐚑𐚒𐚓𐚔𐚕𐚖𐚗𐚘𐚙𐚚𐚛𐚜𐚝𐚞𐚟𐚠𐚡𐚢𐚣𐚤𐚥𐚦𐚧𐚨𐚩𐚪𐚫𐚬𐚭𐚮𐚯𐚰𐚱𐚲𐚳𐚴𐚵𐚶𐚷𐚸𐚹𐚺𐚻𐚼𐚽𐚾𐚿𐛀𐛁
20 𐛂𐛃𐛄𐛅𐛆𐛇𐛈𐛉𐛊𐛋𐛌𐛍𐛎𐛏𐛐𐛑𐛒𐛓𐛔𐛕𐛖𐛗𐛘𐛙𐛚𐛛𐛜𐛝𐛞𐛟𐛠𐛡𐛢𐛣𐛤𐛥𐛦𐛧𐛨𐛩𐛪𐛫𐛬𐛭𐛮𐛯𐛰𐛱𐛲𐛳𐛴𐛵𐛶𐛷𐛸𐛹𐛺𐛻𐛼𐛽𐛾𐛿𐜀𐜁
𐜂𐜃𐜄𐜅𐜆𐜇𐜈𐜉𐜊𐜋𐜌𐜍𐜎𐜏𐜐𐜑𐜒𐜓𐜔𐜕𐜖𐜗𐜘𐜙𐜚𐜛𐜜𐜝𐜞𐜟𐜠𐜡𐜢𐜣𐜤𐜥𐜦𐜧𐜨𐜩𐜪𐜫𐜬𐜭𐜮𐜯𐜰𐜱𐜲𐜳𐜴𐜵𐜶𐜷𐜸𐜹𐜺𐜻𐜼𐜽𐜾𐜿𐝀𐝁
𐝂𐝃𐝄𐝅𐝆𐝇𐝈𐝉𐝊𐝋𐝌𐝍𐝎𐝏𐝐𐝑𐝒𐝓𐝔𐝕𐝖𐝗𐝘𐝙𐝚𐝛𐝜𐝝𐝞𐝟𐝠𐝡𐝢𐝣𐝤𐝥𐝦𐝧𐝨𐝩𐝪𐝫𐝬𐝭𐝮𐝯𐝰𐝱𐝲𐝳𐝴𐝵𐝶𐝷𐝸𐝹𐝺𐝻𐝼𐝽𐝾𐝿𐞀𐞁
25 𐞂𐞃𐞄𐞅𐞆𐞇𐞈𐞉𐞊𐞋𐞌𐞍𐞎𐞏𐞐𐞑𐞒𐞓𐞔𐞕𐞖𐞗𐞘𐞙𐞚𐞛𐞜𐞝𐞞𐞟𐞠𐞡𐞢𐞣𐞤𐞥𐞦𐞧𐞨𐞩𐞪𐞫𐞬𐞭𐞮𐞯𐞰𐞱𐞲𐞳𐞴𐞵𐞶𐞷𐞸𐞹𐞺𐞻𐞼𐞽𐞾𐞿𐟀𐟁
𐟂𐟃𐟄𐟅𐟆𐟇𐟈𐟉𐟊𐟋𐟌𐟍𐟎𐟏𐟐𐟑𐟒𐟓𐟔𐟕𐟖𐟗𐟘𐟙𐟚𐟛𐟜𐟝𐟞𐟟𐟠𐟡𐟢𐟣𐟤𐟥𐟦𐟧𐟨𐟩𐟪𐟫𐟬𐟭𐟮𐟯𐟰𐟱𐟲𐟳𐟴𐟵𐟶𐟷𐟸𐟹𐟺𐟻𐟼𐟽𐟾𐟿𐠀𐠁
𐠂𐠃𐠄𐠅𐠆𐠇𐠈𐠉𐠊𐠋𐠌𐠍𐠎𐠏𐠐𐠑𐠒𐠓𐠔𐠕𐠖𐠗𐠘𐠙𐠚𐠛𐠜𐠝𐠞𐠟𐠠𐠡𐠢𐠣𐠤𐠥𐠦𐠧𐠨𐠩𐠪𐠫𐠬𐠭𐠮𐠯𐠰𐠱𐠲𐠳𐠴𐠵𐠶𐠷𐠸𐠹𐠺𐠻𐠼𐠽𐠾𐠿𐡀𐡁

EK 2: Çayır, İki Kültepe Tableti ve İki Yeni Limum, 43.

Kt s/k 42

EK 3: Bayram, Çeçen, 645.

EK 4:Konya Arkeoloji Müzesi; 1997.12.1 envanter numaralı gümüş mühür(Güngör Karauğuz, Konya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Hitit Hiyeroglif Mührü, 94-95)

EK 5: Hitit Dönemi Gümüş Geyik Ritonu, (New York Norbert Schimmel Koleksiyonu <https://tr.pinterest.com/pin/354799276864698407> 22.04.2015 Pazartesi 15.36.)

EK 6: Hitit Dönemi Gümüş Boğa Ritonu, (Oğuz Bozdemir, Boynuzlu Hayvan Figürlerinin Seramik Formlarda Yorumu. Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, 2015, 12.)

A. NH.2

B. NH.2A

C. NH.3

D. NH.4

E. NH.5

F. NH.7

G. NH.8

H. NH.9

I. NH.11

J. NH.13

K. NH.14

L. NH.14A

EK 7: M.Ö. I. Binyıl Fibula Örnekleri, Erdan, 386.

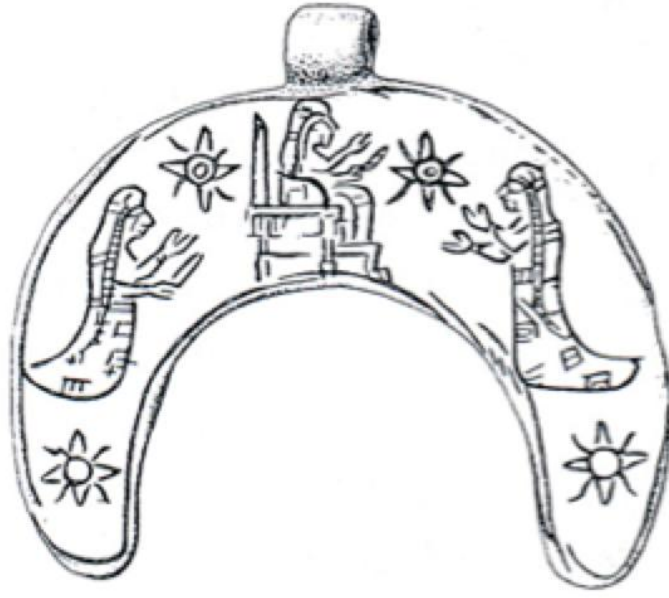
EK 8. Lidya Dönemine ait gümüş eser.

<http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-ozgen-lydian-treasure>

EK 9: M.Ö. 8.Yy'a Urartu Dönemine Ait Gümüş Bakraç

(<http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=16103> 24.03.2019, 22.35)

EK 10: Toprakkale'den Gümüş Pektoral, Göğüslük (Darga, **Anadolu'da Kadın**, 251., Belli, **Urartu Takıları**, 307.)

Figür 4: Boğa-buzağı başlı bilezik ve çizimi.

Figür 4- Gümüş, Van Müzesi Env. No. 65.68.75, çap: 7.5 cm. Yuvarlak profilli. Boğa-buzağı başlı.

Figür 5: Boğa-buzağı başlı bilezik ve çizimi.

Figür 5- Gümüş, Van Müzesi Env. No. 65.69.75, çap: 6.8 cm. Yuvarlak profilli. Boğa-buzağı başlı.

EK 11: Urartu Gümüş Bilezikler (Yığıtpaşa, 1006- 007.)

ÖZ GEÇMİŞ

1988 yılında Adana’da doğdu. İlkokulu ve ortaokulu Adana Kiremithane İlköğretim Okulunda, liseyi Adana Borsa Lisesi’nde tamamladı. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü’ne girmeye hak kazanarak 2011-2012’de mezun oldu. Aynı yıl Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. 2013-2014’te Yıldız Teknik Üniversitesi Pedagojik Formasyon Sertifikası aldı. Evli ve 1 çocuk annesidir.

Yayınlar

Özlem TOĞRUL KILIÇ, “*Halaf Kültüründen Büyük İskender’in Asya Seferine Kadar Tarihöncesi: Diyarbakır*”, Uluslararası Tam Metin Bildiri: Etkinlik Adı: Uluslararası Diyarbakır Tarih Toplum ve Ekonomi Kongresi Etkinlik Tarihi: 26.10.2018-28.10.2018 Ülke: TÜRKİYE

Özlem TOĞRUL KILIÇ

ozlemtrklc@gmail.com